

PETHŐ SÁNDOR

A
SZABADSÁGHARC
ESZMÉI

B U D A P E S T

«ÉLET» IRODALMI ÉS NYOMDA RÉSZV.-TÁRS.
KIADÁSA
RÉVAI-BIZOMÁNY

Minden jog – a fordítás joga is – fentartva.

*ezt a művét gróf Andrássy gyulának
ajánlja
a szerző.*

Korvin Testvérek könyvnyomdája, Budapest.

Előszó.

A szerző elnézést kér könyvének olvasóitól, amiért munkájának *A szabadságharc eszméi*, kissé kérkedő címet adta, amely nem is felel meg teljesen a tartalmának. Már a vállalat természete és tervezete arra kötelezett, hogy az olvasó közönség javára bizonyos engedményeket tegyen a szigorú tudományos módszer követelményeiből. Forrásaimra se utalok most oly rendszeresen, mint tudományos dolgozatoknál egyébként szokás és kötelesség. E mű koncepcióján talán néhány esztendő múlva, ha az Isten erőt ad, felépíthetem az 1848/49-iki szabadságharc politikai fejlődésének történetét, amelyre azóta készülök, mióta történelemmel foglalkozom. Jelen műben csak mintegy jelezni akartam felfogásomat a szabadságharc embeireiről és problémáiról anélkül, hogy álláspontom valamennyi érvére kiterjeszkedtem volna.

Budapest, 1916 május hó.

Pethő Sándor.

I.

Ez a könyv nem lép a közönség elé azzal az igénnyel, hogy az 1848-49. szabadságharcra nézve a tudományos történeti feldolgozás valamely módszerét és valamely eredményét képviselje. Jóllehet a szerző évek óta igyekezett elmélyedni amaz időre vonatkozó adalékok rengetegében, indukciója mégis tökéletlen volt s csupán arra szorítkozott, hogy a bőséges, ámbar egyenetlen értékű nyomtatott kiadványokat áttekintse s azoknak anyagát bizonyos szempontok köré csoportosítsa. Művéről nem meri állítani, hogy hézagpótló vagy úttörő. De ha tudományos fogyatékoságait leplezetlenül feltárja, viszont azzal sem kecsgetheti olvasóit, hogy elbeszéléseiben és elmélkedéseiben egy zárt meggyőződésű politikai felekezet motívumai fogják irányítani. Ha a negyvennyolcas események oknyomozásából még mindig teljességgel lehetetlen is számítani az érzelmeket, másrészt kétségtelen, hogy a szabadságharc pragmatikus történetirodalmi kísérletei abban az eredendő fogyatkozásban szenvedtek, hogy a történetírás ítéletében káros módon megelőztetett s az objektivitás a vélt igazságok, a föltevések és politikai nézetek sodrában elvesztette lélekjelenlétét. Kossuth és Görgey, Kossuth és Széchényi, Kossuth és Deák történeti pöre még a legutóbbi időkben is oly szenvedélyes vitákat fakasztott, amelyet csak olyan problémák feszegetése szokott okozni, amelyek aktivi-

tásukat, maíságukat napjainkban sem tudták elveszíteni. Kossuth és ellenfeleinek vitája ma is felborzolja a magyar pártalakulások legmélyebb talajvizzeit. Céljaik elvi kérdésekké éleződtek, alakjuk az elvi vitakozások és okoskodások perspektívájában – ha egyébiránt bárminő egyéni körvonalakban konkretizálódnak is előttünk – csaknem elvont, személytelen, de annál izgatóbb erejű történeti eszmékké anyagtalannodott. A szélbali felfogás a negyvennyolcas dolgokban alig akart egyebet látni, mint Kossuth apotheozisát. A nemzet nevében konventeskedő, rövidlátó, megalomániákus elmitológizálása a valóságnak természetesen annál hevesebb reakciót ébresztett az opportunisták iskola tudományos és publicisztikai tárgyalásában. Ez a felfogás, amelynek atyamestere Kemény Zsigmond volt, amely Széchenyi és Deák igazságainak hatása alatt keletkezett, viszont túlkeményen bánt el Kossuthal, akit sietett felelőssé tenni a katasztrófaért, akit az intézmények Dzsingisz-kánjának nevezett s akinek egész politikai élete szerintük a révedezések és lázálmok deliriumában telt el. Rendkívül jellemző, hogy ennek a történet-politikai iskolának, amely a 67. kiegyezést sohasem szűnt meg féltetni a nagy számúzóttól, érvelése és frazeológiája Kemény és Gyulai Pál óta alig változott, alig fejlődött. Kossuthal meglehetősen mostohán bánt el a hivatalos magyar történetírás. A 67-es korszak vezértalentumai csaknem valamennyien a közös küzdelmek előítéleteinek befolyása alatt írtak róla. A hivatalos akadémikus és gubernamentális iskola mindent elkövetett, hogy azt a hallatlan népszerűséget, amely Kossuth

alakját folyondárként övezte s azt a hírnevet, amelyet a költő a feledés örök királyának nevezett, fanyar, okoskodó, nagyképű kritikájával megtépázza, vagy legalább ellensúlyozza. Ez a kritika nemcsak Kossuth Lajosnak a negyvennyolcadiki március-szeptemberi válságban és az önvédelmi harc folyama alatt tanúsított politikai szereplésére szorítkozott. Agresszivitása onnan eredt, hogy Kossuth emigrációs magatartása egy nagy tiltakozás volt *minden jogfeladás* ellen s így történeti értékelése szükségkép valóságos apológiájává vált annak a rendszernek, amely ellen a torinói remete küzdeni élete végső órájáig misszionárius kötelességének tartotta. Kemények és Gyulai Pálék tiszteletreméltó irodalmi csatározása tehát végső következtetésben azon elvek ellen irányult, amelyeket a Kossuth-név jelentett s szólt főképp ama szerintük vérmes optimizmus ellen, amellyel ő katasztrófába döntötte a nemzetet. A céhbeli hatvanhetes történeti felfogás az Ausztriával való viszony tekintetében oly világpolitikai koncepció levegőjében élt, amelyet Kossuthtól egy világ választott el. Amaz ugyanis a magyar államiság és a magyar nemzet fennmaradására nézve a monarchia dualisztikus szerkezetét létfeltételnek tekintette, mert Széchényi és Deák tanítása szerint az uralkodóház és Ausztria nélkül a magyarság szétmorzsolódnék a nagy vezérfajok súrlódásában. E józan, lehangolt és szkeptikus beállításban valóban Kossuth politikája egészen idegenszerű s alapjában véve inkább ártalmasnak, mint hasznosnak látszik. Ha a magyarság európai elhelyezkedésén csakugyan ily végzetes világossággal megnyilatkozó törvények uralkodnak,

akkor nem marad más hátra, mint a Kossuth-Széchenyi-Görgey-Deák-pörben a *nagy izgatót* elmarasztaljuk s emléken rajtafelejtjük azt a demagógikus patinát, amellyel a hatvanhetes felfogás igyekezett minél vastagabb rétegben bevonni őt. Mert Kossuth a magyar faj ereje és jövője felől valóban vérmes illúziókat táplált. Élete fogytáig szenvedélyesen hitt a magyar nemzet öncélúságában s függetlenségi aspirációinak jogosultságában. A csillagokig akarta emelni fajtáját, amelynek jövője és életképessége felől határtalan lehetőségekben remélt. A negyvennyolcas törvények megalkotásától a balkáni konföderációs révedezésekig egy a nemzet erejében való korlátlan bizalom és optimizmus által sarkantyúzott politikai pálya halad, amelynek látszólagos következetlenségei abban a vezérmotivumban oldódnak fel, hogy megtalálja népe számára az öncélúság ígéretföldjét. Akár úgy, hogy az a Habsburgok monarchiájának kikristályosodási súlypontja legyen, akár úgy, hogy mint vezető és kormányzó elem egy más alakulásban vegyen részt. Ezért volt elégedetlen a kiegyezéssel, amely a birodalmi gondolatot csak dualizálta, de meg nem semmisítette. De azért nem lehet utolsó szavának venni a konföderációt sem, amelyhez a politikai romantikától sohasem idegenkedő géniusza akkor ért el, mikor kétségbeesve látta, mint szállnak füstbe egymásután az emigráció szolidabb tervei s mint szorítja félre Magyarországon az ő befolyását a kiegyező Deák tekintélye.

Kossuth és ellenfeleinek hatalmas vitája tehát elvezet bennünket a magyar történelemnek úgyszólván az ismeretelméletéhez, illetőleg speciálisan annak a

kérdésnek az érintéséhez, amely kritériuma Kossuth történeti értékelésének is: volt-e anyagi alapja az ő optimizmusának, amellyel belevetette magát és belesodorta fajtáját az önvédelmi harc forgatagába?

Mielőtt e kérdésben leadnánk a saját szavazatunkat, előre kell bocsátanunk, hogy a szabadságharc politikai vezetésének kritikája elválaszthatatlan Kossuth személyes felelősségének tényálladékától. Kossuth ugyanis, ha nem is formailag, de a valóság szerint az ország diktátora volt, Kossuthot az 1848-ban létesült magyar állam egyedüli építömesterének kell tartani, ahogy a hatvanhetes kiegészítés a maga egészében Deák nélkül sohasem jöhetett volna létre. Nem lehet Kossuthtól elvitatni, hogy először hazájának közvéleményét az újjáalakulás művének megnyerte, másodsor, hogy az átalakulást törvényhozásilag keresztülvitte s harmadszor, hogy a semmiből hadsereget teremtvé, ezt a művet képes volt megóvni az enyészettől. Kossuth ellen a fővád az, hogy túlzásokra ragadtatta magát, hogy kockázatos politikájával veszélybe döntötte az országot. Holott az önvédelem szervezése akkor, amikor a reakció egész erejét mozgósította a 48. törvények visszavételére s a magyar államiság le-törésére, semmivel sem volt kevésbé szükséges feladat, mint volt a 48. törvények megalkotása. Aki helyesli ezt, kell, hogy helyeselje amazt is. Az elfogulatlan történelem, anélkül, hogy szemet hunyna Kossuth egyes nagy tévedései előtt, a földolobban, abban ugyanis, hogy ő látta be legelőbb az önvédelmi harc kikerülhetlenségét, kénytelen igazat adni neki. Kemény Zsigmond a *forradalom után* abban látta Magyarországot

függetlenségi erőlködéseinek tragikumát, hogy egy független magyar állam még esetleges győzelem után sem állhat meg, de egy ilyen győzelmet a régi Ausztria felett Európa különben sem engedne meg. Kossuth szemében nyilván a tények zordon valósága a szabadságharc megindításakor nem revelálódhatott ily feltűnő szabatossággal, ő mint konkrét ellenséggel csupán a Schwarzenberg-féle új abszolutizmussal számolhatott. Maga Metternich állapította meg egy levelében, – a negyvennyolcas állapotokra célozva – hogy a monarchiában „két elv állott egymással szemben: a magyar alkotmányos és a német abszolutisztikus”, s bármelyik felülkerekedése kizárja a másikat.

Schwarzenberg, akitől minden erkölcsi romlottsága mellett sem lehet elvitatni azt, hogy merész és nagy-szerű koncepciókat tervelt, azt forgatta agyában, hogy az egész Habsburg-monarchiát fölvétesse a német szövetségbe és vámegegyezménybe. Ezzel nemcsak a frankfurti parlament porosz-barát álmait zilálta volna szét, hanem az Északi tengertől az Al-Dunáig terjedő hetvenmilliós birodalom (német szövetség) hadereje biztosította volna Ausztria veszélyben forgó birtokállományát délen (Olaszország) és keleten (Magyarország). Ez a koncepció azonban kizárt minden magyar *alkotmányosat*, akár negyvennyolcas, akár negyvenhetes alapon. A tranzakcióra való hajlandóság a támadó reakció részéről tárgyi és alanyi okokból ki lévén zárva, a történelem az elé az alternatíva elé állította Magyarországot: vagy megadja magát gyáván, kardcsapás nélkül, vagy védi magát teljes erővel s ha győzni nem lehet, mindenesetre meg kell menteni a becsületet.

Megvonva tehát a dinasztia és a nemzet közt beállott szakadás felelősségének mérlegét, az eredményt megtaláljuk ama nézetek cáfolatában, amelyek szerint az ország és az uralkodóház közti ellentéteket Kossuth teremtette meg s hogy Kossuth a forradalomra izgattott. Ezek a vélemények merőben tarthatatlanok s ha nem politikai fanatizmusból erednek, akkor kétségtelen a német-osztrák viszonyok s az osztrák intenciók nem ismerésén alapultak.

A dinasztia nem mehetett bele a frankfurti parlament akaratába, mert az egyértelmű lett volna a birodalom szétagolásával és mediatisálásával. Egy egységes német birodalmi hatalmat az összes német fejedelmeknek és a két német nagyhatalomnak is a feje fölött, akkor nemcsak a frankfurti parlament, de az egész Németország közvéleménye s az osztrák németiség is lehetők tartott. A német föld jövőjét takaró fátyol – kezdi *Friedjung, Kűzdelem a német hegemóniáért* c. művét – egy pillanatra felhasadt, midőn az első német parlament 1849. ápr. 3-án a porosz királynak felajánlotta a császári koronát. Dahlmann, a német egységi mozgalom egyik vezérszelleme, a szövetségi hegemóniát minden hagyománnyal ellentétben azért kívánta Poroszországnak juttatni, mert Ausztria súlypontja a szövetségen kívül fekszik. De Ausztria se a *Bundba* beolvadni, sem abból kilépni nem akart. Miből tehát önként következik Schwarzenberg herceg politikája: belépni a monarchia egész területével egy Ausztria érdekei szerint újjászervezendő szövetségbe s ebben Poroszországgal szemben magához ragadni a vezetést. E politikának első állomása

az új egységes Ausztria megteremtése volt. Ez viszont megkövetelte Magyarország alkotmányának és államiságának megsemmisítését, valamint a történelmi emlék erős cementjével összetartott területeinek etnográfiai alapon való szétdarabolását. Világos, hogy ez a kombináció napirendre tért a történelmi jogok felett. A Metternich-féle régi Ausztria még eltúrta, sőt bizonyos történelmi dekoráció gyanánt szívesen is látta a tökéletlen rendi magyar alkotmányosságot: a Schwarzenberg és Bach terve nem tűrt meg semmiféle magyar állami létet. Kossuth tehát ha nem is tudta, miként vélekedik Európa az önvédelmi harc által újra föllevenített magyar kérdésről, abban mindenesetre nem tévedett, hogy az önvédelem jogos fegyverét forgatja, ha egyébként védő, avagy támadó taktikát is alkalmaz. Ő kihívta az istenítéletet, mert nemcsak az igaz szó diadalában remélt, hanem bízva-bízott a magyar nép életerejében és a kormányok szolidaritásával szemben hitt a forradalmi elemek összefogásában Európá-szerte. A kérdés, amelyre a fenti szükséges kitérés után felelni akarunk, tehát így hangzik: megvoltak-e Kossuth optimisztikus reményeinek az erkölcsi és anyagi föltételei?

Erre a kérdésre az osztrák erőviszonyok lelkiismeretes mérlegelése után a leghatározottabb igennel kell válaszolnunk. Maga az orosz intervenció Ausztriára és az uralkodóházra nézve lesújtó erővel tépte le a titokzat leplét, amely az örökös tartományok reális erőviszonyait az egész világ előtt eltakarta. Az orosz tábornokok és diplomaták meg voltak győződve arról, hogy Ausztria egymaga sohasem lett volna képes le-

verni a magyar forradalmat. *Osten-Korff* és *Frowlow* orosz tábornokok, akik személyes tapasztalatok nyomán ismerték a 49-iki háborúban a magyar-osztrák erőviszonyokat, nyíltan kimondják, hogy – jóllehet a szerbek, oláhok, horvátok és szászok erősen dolgoztak is a bécsi udvar kezére – már 1849 április havában az egész magyarelles nemzetiségi koalíció szét volt robbantva. Oroszország fegyveres beavatkozása nélkül – mondják a többiek is, (Muraviev, Anrep, Iszakov) – az osztrák hadak sohasem vehettek volna erőt a lázadókon. Igaz, hiba volna készpénz gyanánt fogadni az orosz nyilatkozatokat, amelyek jobbadán a krimi háború után kerültek napfényre s így át voltak itatva az osztrák hálátlanság fölött érzett keserűségtől. Másrészt pedig a pozitív katonai eredményeket nem arató orosz hadvezetés, amely inkább tömegeinek erkölcsi nyomásával, mint taktikai mozdulataival hatott, szívesen vette, ha a magyar erőviszonyokat tetemesen megnagyítják, hogy az osztrák tehetetlenség és az orosz szolgálat annál szembeszökőbb világitásban kerüljön a nagyvilág és a történelem elé. Az osztrák történetírók midőn utalnak arra, hogy a nyári hadjárat valamennyi döntő csatáját az osztrák főserg vívta meg (Zsigárd-Pered, a két Komárom, szőregi és temesvári csata), míg ugyanekkor Paskievics a debreceni csatán kívül egyetlen komoly mérkőzést sem könyvelhetett el az orosz haderő javára: ezekből a premisszákból arra a következtetésre jutottak, hogy Ausztria előbb-utóbb egymaga is letiporta volna a magyar ellenállást. Sajnos, ez a vélemény, melynek politikai horderejét talán fölösleges volna kiemelni, gyö-

keret vert bizonyos magyar rétegekben is s messze-
menő indításokat adott a mindenkori opportunistá
irányzatoknak.

Ha a nyári hadjáratban a hivataos ordre de ba-
taille-ok szerint az osztrák és a magyar hadseregek
erőviszonyait vizsgáljuk, a két fél erejében körülbelül
egyenlő számarányokat találunk. Haynau támadó fő-
serege alig rúgott többre 80 ezer főnél, amellyel szem-
ben a feldunai magyar hadsereg a komáromi vár ör-
ségével egyetemben alig tett ki 70 ezret. Görgey had-
ereje korántsem azért nem szaporodott, mintha a ma-
gyar tartalékok már június derekán kimerültek volna.
A tavaszi hadjárat véres ütközeteiben megfogyott ma-
gyar zászlóaljok ugyan nagynehezen csaknem eredeti
létszámukra kiegészültek, de azok az új erők, amelye-
ket a tavasz végén és a nyár folyamán Kossuth szinte
a földből varázsolt elő, már nem a feldunai tábor sz-
aporították, hanem az orosz feltartóztatására vetették
őket az északkeleti harctérre Dembinszki vezetése alá.
Görgey ismételten sürgette is az ígért rezerv-hadtes-
tet, de ezt az orosz beavatkozás miatt épp úgy nem
kaphatta meg, mint Bemnek a tavasz végén a Bánság
területén operáló csapatait, amivel a kormányzó már-
cius vége óta kecsegtette. Ily kedvezőtlen auspiciumok
közt indult meg a Duna balpartján a nyári magyar of-
fenzíva, amely a zsigárd-peredi veszteséges csatákban
megbukott. Az osztrák fegyverekre kedvező döntést
azonban sem itt, sem a július 2-iki csatában nem volt
képes a császári hadvezetés a saját erőinek végső meg-
feszítésével kicsikarni. Paniutine orosz tábornok had-
osztálya volt az a tényező, amely amott (Perednél) a

magyar támadást végkép meghiúsította, itt pedig épp a tizenkettedik órában mentette meg az osztrák főse-reget a döntő vereségtől. Paniutine hadosztálya, amely az osztrák hadvezetés kívánságára egyenesen Haynau rendelkezése alá bocsátottak, mint tartalék esett az egyensúlyban himbálódzó mérleg egyik serpenyőjébe s végeredményben megfosztotta a magyar vezérletet keserves fáradságának gyümölcsétől. Raming, Haynau vezérkari főnöke, a *Sommerfeld zugban* nem győz eleget hálálkodni az orosz hadosztály megbecsülhetetlen szolgálataiért a két összecsapásban. Ha pedig az osztrák főserég a maga emberségéből képtelen volt Görgey hadtestjeit megverni annak ellenére, hogy a nyári hadjárat osztrák vezetése klasszisokkal állt a magyar vezérlet fölött, fölvetődik a kérdés: mi történhetett volna akkor, ha az erdélyi és keleti magyar hadtestek is a feldunai sereghez csatlakozhatnak? Nem kellett volna-e új lendületre kapni ama támadó szellemnek, amely a tavaszi hadjárat elixír je volt s amely most harcedzett és pihent honvédszászlóaljából új fizikai erőt meríthetett volna?

Azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy Ausztria katonai ereje a magyar hadjáratban sohasem volt teljesen igénybe véve, mert 1849-ben – mint történetének nem egy korszakában – két fronton kényszerült harcolni. Olaszországban a forradalom ellen és saját nagyhatalmi pozíciójáért küzdött. Az igazi élet-halálharcokat azonban a magyar csatatereken harcolta. Ennek kimenetelétől függött politikai léte: a tét itt sokkal nagyobb volt, mint Lombardiában. Ausztria haderejének több mint háromötöde operált Magyarországon el-

len. Világos, hogy segélyforrásai nem apadtak ki s Olaszországból jelentékeny erősítéseket szívhattott még fel. Ennek azonban nagy ára volt. Orosz s esetleg porosz segítség nélkül kénytelen lett volna nemcsak a Márkákban s a többi pápai területen beszüntetni a hadi operációkat, de multhatatlanul beállott volna az a kényszerűség is, hogy Felső-Olaszországot Velencével együtt teljesen kiűrtse és lemondjon azokról a szférákról, amelyeket 1859-ig, illetőleg 1866-ig bírt. Még ekkora áldozatok sem biztosíthatták föltétlenül arról, hogy Piémont a további írredentaterületek megszerzése miatt hátba ne támadja. Számolva azonban a piemontí politika *sacro egoizmo*-jával, megbízhatatlanságával és a forradalmi magyar diplomácia tehetetlenségével, kérdés, hogy ez a végső vállalkozás megérte volna-e azt a kockázatot, amivel a kétségbeesésig fokozott magyar háború járt volna?

Az Olaszországban működő osztrák haderő számát a novarai és custozzai csaták után, valamint Wohlgemuth hadtestjének a Dunához rendelése után alig tehetjük többre 100 ezernél. Nincsenek ugyan pontos adataink a lombardiai ezredek nemzetiségi viszonyairól, de az egészen bizonyos, hogy a lovasság zöme Radetzky magyar huszáraiból állott s a gyalogságban a magyar elem valamivel több lehetett a kombattáns erők kétötödénél. A magyar zászlóaljokat és lovas századokat a honvédsereg ellen alkalmazni oly föltevés, amelynek képtelensége kizár minden vitát. Ezeket az elemeket bármely osztrák garnizonban akár elosztva, akár együttesen összetartani egyaránt veszedelmes s céljavesztett fogás lett volna. A dezerciók és

tömeges hazaszökések bizonyították, hogy a magyar ezredekben oly lélek uralkodott, amelyet Radetzky népszerűsége és a hazai dolgok felől való tájékozatlanság ideig-óráig narkotizálhatott, de amely már rég széttörte az osztrák szoldateszka vasfegyelmét. Az olaszországi hadseregek nemzetiségi szelekciója csak ideiglenesen vált volna erővé a magyar harctereken. Bármily erős és kemény kötésű volt is az osztrák hadsereg szervezete, még egy olyan válságot, mint a 48-iki bomlási folyamat, aligha bírt volna el. Ausztria teljes erő kifejtése kétségtelenül javított volna Magyarországon a sztratégiai nemzeten, a Schwarzenberg politikájára szükséges döntést azonban semmi esetre sem idézhette volna: «r-lo s Itália is tizenkilenc évvel korábban veszett vsilna' el a császári uralomra nézve. Katonai szempontból, még nem szabad, figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a koncentrikus irányban fejlődő orosz-osztrák hadmozdulatok már július derekán elvágják a magyar; köményt természetes erőforrásainak legnagyobb rézetiol, az Alföldtől. Ami korántsem következett volna be – legalább oly megdöbentő hamarsággal, ha a háborúviseles súlypontja egyoldalúlag Magyarország nyugati széleire esett volna. Ne felejtjük el, hogy Klapka tábornok augusztus derekán még vígan szedhetett újoncokat Komárom, Fekér és Somogy megyék területéről.

Az osztrák és magyar erőviszonyok analizálásánál még egy vigasztaló szempont ötlük elénk, amelyre első ízben Beöthy Ákos figyelmeztetett. Körülbelül másfél századdal a 48-49-iki események előtt II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában az osztrák nagyhatalom

félkeze is elegendő volt, hogy a rendi alapokon nyugvó, de népies eszmékből is táplálkozó mozgalmat elnyomja és a függetlenségi gondolatot emigrációba szorítsa. Ugyanez történt nagyjában mindannyiszor, ha a régi magyar fölkelések mögött nem állt Erdély szervezett katonai ereje és – ami még fontosabb – diplomáciai összeköttetése. Ezekből a tényesorozatokból nagyon helyesen Beöthy Ákos azt a következtetést vonta le, hogy Ausztria ereje decrescendóban van, míg párhuzamosan Magyarország fejlődése ritmikus föllendülésnek tart. Az erőviszonyokban, illetőleg a csatatéri eredményekben megnyilatkozó különbség az utolsó kuruc fölkelés és a szabadságharc közt kézenfekvő s a jövőt illetőleg a legszebb reményekkel tölthet el minden magyart. Az 1914-16. világháború legfőbb revelációi közé tartozik a régi magyar harcos erényeknek az egész világot, de talán önmagunkat is meglepő tanúságtétele. Kitént, hogy az 53 milliós monarchiának kocsánya és gerince a magyar nép, melynek morális és fizikai erőfeszítése nélkül a Habsburgok birodalma egy napig se viselhetett volna háborút. De az is kitént, hogy az 1849-iki tavaszi hadjáratban megnyilatkozott történeti verdiktum megfölebbezhetetlen. Az osztrák invázionális hadseregnek a Lajtaiáig történt visszaüzsével s a nemzetiségi forrongások lecsendesítése által a magyar nép kizárólag önerejével megmutatta, hogy – mint ezer év óta – most is ő a magyar birodalomban az egyedüli tényező, mely fizikai és értelmi erejénél fogva uralkodni hivatva van.

II.

Ausztria nagy szervei fogyatkozásaiiban a centrifugális szétesés felé tartó elemeket *Laube* szerint az uralkodóház, a hadsereg, a bürokrácia, az államadóság és a papírpénz fogja össze, nem a haza szeretetének és a faji összetartozásnak termékeny energiája. A Lajtán túl a válság órájában megfelelő politikai erő és *savoir faire* nem létezett. Az emberek a *finis Austriae* felett a halálharangot vélték hallani. Az általános európai hőmérő, a tőzsde, valamint a különleges osztrák meteorológiai készülék, a *haute finance* úgy beszélt Ausztriáról a márciusi kritikus időben, mint amelynek napjai meg vannak számlálva és ütött a liquidáció órája. Springer osztrák történész a monarchiát egy hajóhoz hasonlítja, amely kapitány, kormánykerék és árboc nélkül hanyódik a nyílt tengeren, egyaránt játékaul szolgálva a szeleknek és a haboknak. Pillersdorf, Metternich után a monarchia külügyeinek minisztere, úgy állapítja meg Ausztria helyzetének diagnózisát, hogy óriás felfordulás befelé, valamint teljes elhagyatottság kifelé tesz annak feltűnő jellemvonását. Ám az osztrák külügyér ez utóbbi megjegyzésében tévedett. Ausztria ugyanis, minthogy hatalmi állásának megmaradása erős szövetségeken nyugodott, a negyvennyolcas felfordulásban sem állt szövetségesek nélkül. Az osztrák birodalom, amely

mindig vezérlő hatalmi szerepről álmodozott, amely el volt telve az V. Károly-féle hagyományokkal európai prestige-ét sohasem belső erejének köszönhetné, hanem a szövetségek mesterkéltszerű rendszerének. Európa politikai faktorainak örökös kavargásában Ausztriának az volt a szerepe, hogy megtartsa a maradandót s erre a célra mindig talált magával közös érdekű társakat. Olyan erős az a törvény, amely külpolitikáját irányította, hogy Németország és Itália egyesülése után Ausztria konzervatív természete lehetővé tette a lehetetlent. A monarchia szövetkezett korábbi ellenségeivel, akik megrabolták és tekintélyét megtépázták, hogy velük megvédje a dolgok új rendjét.

Lehetetlen eléggé nyomósán kiemelnünk, hogy 1848-49-ben Ausztria hegemoniája Németországban és Itáliában azon a konzervatív szövetségen nyugodott, amelyet még 1815-ben Metternich kalapált össze a bécsi kongresszuson. A szent szövetség az osztrák államférfiú szemében nem annyira egy konzervatív fedjedelmi tröszt volt a forradalmi eszmék ellen, hanem azt inkább azon oszlopnak szánta, amelyen Ausztria hatalmi állása alapuljon. Ebben csak hü maradt ama nagy tradíciókhoz, amelyek Ausztria történetében századokon át uralkodtak s melyek még azoknak a gyöngyekezeknek is biztosították a sikert, amelyekre az állam kormányát nem ritkán bízta. Az uralkodók és miniszterek egész hosszú sora, akik III. Frigyes óta az osztrák politikában döntöttek, vallotta erős meggyőződéssel, hogy a Habsburg-monarchiának erős szövetségekre van szüksége, hogy elviselhesse azt a balszerencsét, amely a csatamezőn oly gyakran üldözte. A szö-

vetkezés politikája, amely az uralkodók figyelmét elvonta a belső konszolidáció munkájától, csak folytatása volt annak a házassági politikának, amellyel Ausztriát megalapították. Egy évszázadon keresztül, Savoy ai Eugén idején át Nagy Frigyesig, Ausztria a tengeri hatalmakkal: Angliával és Hollandiával tartott szövetséget s nemcsak Belgiumot és Itáliát, de még inkább Mária Terézia egész kockán forgó örökségét ez a koalíció védte meg. Kaunitz műve, amellyel úgyszólván az egész kontinentális Európát összevonta egyetlen formidábilis szövetségben a nagy porosz király ellen, az ő diplomáciai pályafutásának tetőpontját jelzi. Nem kisebb célt tűzött maga elé Metternich, amidőn megtette az első lépéseket Poroszországgal és a cári birodalommal való szövetkezésre. Mikor azután a februári forradalom következményei gyanánt Metternich belpolitikája az egész vonalon megbukott, az a szövetség, melyet ő kötött az északi hatalmakkal, mentette meg az alapjaiban megrendült osztrák birodalmat. Ha IV. Frigyes Vilmos király e viharokban elfogadja a frankfurti parlament által felajánlott császári koronát; ha Miklós cár nem ajánlja fel hadseregét a magyar szabadságharc leverésére: a Habsburgmonarchiát aligha lehetett volna a feloszlástól megmenteni. Kossuthot és a szabadságharc többi vezető politikusát tehát méltán lehet hibáztatni azért, amiért Ausztria nagyhatalmi állásának e diplomáciai hátvédjét figyelmen kívül hagyták. Ha Kossuth, a lángeszű autodidakta, 1849 áprilisában az emigráció politikai tapasztalataival rendelkezik vala, nem hisszük, hogy eszébe ne jutott volna a békés kompromisszumra

megtenni minden lehetőt, mintsem hogy fölidézzé a *tabula rasa*-t s az élet-halálharcot az áprilisi köztársaság, illetve függetlenségi nyilatkozat meggondolatlan proklamálása által.

E fejedelmi szolidaritás ellen ugyan micsoda tényezők nyújthattak volna a magyar álláspontnak európai ellensúlyt? Úgy látszik, Kossuth a kivételes államférfiak ösztönével megelpte azt a nemzetközi elvet, amely a hivatalos Európával szemközt is biztosíthatja a negyvennyolcas vívmányoknak kiváltkép a közép-európai kérdésre kiható anyagát. Ez az elv a kabinetközi politika szolidaritásával szemben a szabadságért küzdő népek, illetőleg az európai szabadelvű forradalmak szolidaritása volt. A februári forradalom s a német szabadelvűeknek a német Bund területein megnyilatkozó elementáris erejű tüntetései a nemzeti egységért, felforralta a flegmatikus osztrák-németség vérét. Az is igazolja a magyar álláspontnak politikai és erkölcsi fölényét a hivatalos osztráké fölött, hogy ami a Lajtán túl csak eszményi felfogástól áthatott tényező volt, az a magyarsággal nemcsak elméletileg rokonszenvezett, hanem kész volt vérének hullásáig is helytállani (pl. az aula). Leiningen honvédtábornok, aki e *nagy fogalomzavara eseményeket* akkor még a hivatásos katonatiszt elfogulatlanságával szemlélte, az irta nevének, hogy az udvar azon az úton, amelyen elindult a reakció felé, nem ér sikert, bármekkora legyen is a hadserege. „Mellöttünk állnak – úgymond – azok az eszmék, melyek jelenleg teljes hatalommal uralkodnak a népeken és a katonák szívét se hagyják érintetlenül.” Pulszky Ferenc, aki

ezekben az időkben a bécsi magyar minisztérium államtitkára volt, hivatalos állásában mindent elkövetett, hogy szövetséget hozzon létre a magyar kormány és az osztrák radikálisok között. Az októberi bécsi forradalom nemcsak a magyarok mellett viharos erővel megnyilatkozott érzelmi tüntetés volt, hanem kicsirázott a bécsi köztudatban élő belátásból, hogy a reakció győzelme Magyarországon legott az osztrák szabadság végét jelentené. Úgy látszott, hogy Kossuthék nincsenek teljesen elszigetelve az örökös tartományokban sem. Ő azonban – mint 1848 jul. 11-iki epochális beszéde mutatja – európai lehetőségekkel is számolt. S e tekintetben a magyar szabadságharc kezdetén a helyzet nem volt egészen kilátástalan.

Beszédének erre vonatkozó része így hangzik: „Hivatalba lépésünk első percében a kormány az angol hatalommal mindjárt érintkezésbe bocsátkozott, őt felvilágosítván arról, minek ellenkezőjét szeretnék volna előterjeszteni, mintha t. i. Magyarország pártütés vagy revolúció útján csikarta volna ki a fejedelemtől jogait és szabadságait – mondom, őt felvilágosítván arról, hogy urunk királyunkkal tökéletesen egy téren állunk; s felvilágosítottuk azon érdekekre nézve, melyek köztünk s közte, ha lefelé tekintünk a Dunán – közösek. S az angol hatalom részéről erre oly választ nyerénk, minőt azon nemzet liberális gondolkozásától s egyszersmind a maga érdekeit józanul felfogni tudó politikájától remélheténk. Azonban arról meglehetünk győződve, hogy az angol ott is annyira s addig fog bennünket pártolni, mennyiben egyszersmind saját érdeke fogja megkívánni.”

Az angol külpolitikát ebben az időben Palmerston lord szelleme irányította, aki a keleti kérdésben Anglia érdekében állónak tekintette az erős Ausztriát, amelyet a magyar forradalom most létében ingatott meg. Az angol minisztériumot hagyományos alapelvétől az orosz beavatkozás sem térítette el, noha előrelátható volt, hogy ez a tény szükségképen fel fogja borítani a balkáni egyensúlyt. Érdekes szempontból bírálja a brit kabinet semlegességét Frolov orosz tábornok, aki föltételezi, hogy Anglia akkor nem érdeklődött Magyarország sorsa iránt s sokkal valószínűbbnek tartja, hogy Anglia azért nem hallatta szavát Miklós cár elhatározása ellen, mert az intervencióból az orosz-osztrák szövetség felbomlását látta fejlődni, mely föltevés a krími háború alatt valónak is bizonyult. Pulszky úgy tapasztalta, hogy általában Angliában a társadalom rokonszenvesen nyilatkozott a magyar ügyről s kárhóztatta az osztrák politikát, de egy előkelő brit politikus, Landsdowne lord mégis megjegyezte, hogy Ausztria oly hatalom, melyet fel kellene találni, mint európai szükségességet s Anglia természetes szövetségését a keleten. Cobden, a szabad kereskedelem híres apostola s később az emigráns Kossuth egyik legnagyobb tisztelője, egyébként a magyar ügy lelkes szószólója, politikai pályáját egy röpirattal kezdte meg Oroszország érdekében. Tudnivaló, hogy a manchesteri iskola mindig oroszbarát volt s ha vezére, Cobden humanitárius szempontból felkarolta is a magyarok dolgát, a függetlenségi nyilatkozat benne is rossz vért szült. Palmerston lord a be nem avatkozás politikáját az angol alsóházban oly

magasabb tekintetekkel is magyarázta, amelyek „minden európai államférfiú szemében fontossá teszik Ausztria lételét, lévén az az európai egyensúlynak egyik legszükségesebb eleme.” A nagy angol külügy-miniszter Ausztriát úgy tekintette, mint korlátját egyrészt a hódításoknak, másrészt az invázióknak. Az európai szabadság érdekében levőnek mondotta, hogy Ausztria a hatalmak sorában megmaradjon. Hiába vette e felfogás ellen Osborne képviselő, a magyar ügy egy lelkes barátja, hogy Ausztria azt a szerepet, amelyet számára az európai állampolitika kijelölt a maga rendszerében, az orosz intervencióval tulaj donképen eljátszotta. Az angol orthodox és austrofil külpolitikával szemben utalt Oroszországnak befészkelődésére az aldunai fejedelemségekben és a Deltában és ebből levonta azt a következményt, hogy Ausztria megszűnt bástyája lenni azoknak az anyagi és erkölcsi érdekeknek, jogi viszonyoknak és civilizációnak, melyet az orosz hódító szellem végrombolással fenyeget: Ausztria tehát elveszítette léte szükségességének alapját. Ám Palmerston nem engedett. Sőt utóbb a hivatalos angol politika kész volt pozitív nehézségeket is gördíteni Magyarország függetlenségi aspirációival szemben, mikor 1859-ben III. Napóleon bizonyos erkölcsi obligót vállalt a magyar kérdésben is Olaszország felszabadítása alkalmával. Az angol közéletben éppen nem szokatlan jelenség, hogy a hivatalos politika és a közvélemény felfogása között szakadékok mutatkoznak, de ennek a kíméletlenül önző angol külpolitikára nagyon csekély, vagy éppen semmi hatását sem lehetett érezni. A bibliás, szemforgató

angol társadalom azzal könnyít a maga mindenén át-
gázoló imperialisztikus törtetésén, hogy a jog és sza-
badság ügyéért, mint az emberiség lelkiismerete, min-
dig hajlandó hallatni méla pátoszát.

A második – folytatta nevezetes beszédében
Kossuth – Franciaország. „Én a francia nemzet,
mint a szabadság személyesítő je iránt az ó-világban,
a legnagyobb rokonszenvvel viseltetem, de önéltemet
az ő oltalmazásától föltételezve látni nem akarom.
Franciaország e percben egy második 18-ik brumaire-t
él. Franciaország a diktatúra küszöbén áll, meg lehet,
hogy ebből a világ egy Washingtonját, de az is meg-
lehet, hogy egy második Napóleont látand, de annyi
mindenesetre igaz, hogy tanúság nekünk Franciaor-
szág arra, mikép nem minden láz a szabadság érdeké-
ben történik és hogy egy nemzet, mikor a szabadság
kivívására törekedik, legkönnyebben jut a szolgaság
jármába azáltal, ha túlhág a korlátokon. Szomorú ese-
mény oly nemzet körében, mint Franciaország, hogy
Parisban polgárok keze által 15.000 polgárnak vére
ömlött, ilyentől Isten őrizzen! Egyébiránt akár mint
alakuljanak is a franciaországi viszonyok, legyen azon
férfiúból, kit az isteni gondviselés most ezen nagy,
dicső nemzetnek élére állított, egy második Washing-
ton, ki el tudja magától vetni a koronát, vagy egy
második Napoleon, ki a népek szabadságán emelte
föl dicsőségének templomát, annyi bizonyos, hogy
Franciaország messze van a francia szimpátiákra tá-
maszkodhatni. Lengyelország is csak szimpátiára
támaszkodott; a szimpátia megvolt, de Lengyelország
nincs többé.”

Kossuth, mint a jövő igazolta is, a francia viszonyok megítélésében csakugyan nem tévedett. A februári forradalom embereiből hiányzott az a *sacré feu*, amely az 1793. jakobinusokat az egész feudális és monarchikus Európa ellen oly romantikus vállalkozásokra tüzelte. A magyar ügy párisi képviselője, Teleki László gróf igyekezett tapintatosan viselkedni s tartózkodott minden oly leszögezett állásponttól, amely a különböző pártok körében a magyar forradalmat a francia politikában engageálta volna. Cavaignac és Bonaparte Lajos pártja közt a helyzete mégis nagyon nehéz volt, mert sokáig nem kristályosodott ki ott oly szilárd alakulás, amelybe a magyar kérdés horgonyát kapcsolhatta volna. A februári államférfiakat nem lehetett már oly eszményi lendületekre ragadni, mint annak idején Saint-Just-t és barátait. Igaz, hogy a forradalmi ideológia szerint Magyarország a keleten új bátyja lett volna a demokratikus elveknek. Mikor tehát a francia köztársaság a magyar szabadság ügyét végkép elejtette, nem kisebb bünt követett el históriája szellemén, mint az 1848. római republika elnyomása által. Ámde a forradalom sarkelveinek merev dogmatizmusát illetőleg már régen rálépett az engedmények és tranzakciók lejtőjére. Bonaparte Lajos már az államcsínyen törte fejét s ezért szüksége volt a bécsi és szentpétervári kabinetek jóindulatára. A válság időszakában a francia külügyeket Drouyn de L'Huys irányította, aki híven ápolta az ancien régime ama politikai hagyatékát, amely francia érdekeknek tekintette a német birodalom dualizálását Ausztria és Poroszország közt. Megriadva a frankfurti parlament poroszbarát

szellemétől és a Hohenzollern-ház hatalmas törtetésétől, annál rendületlenebbül ragaszkodott a közép-európai kérdés francia rendszeréhez, amely ha eltúrte is Ausztria legyöngülését, de teljességgel tiltakozott az ellen, hogy a Bund egyoldalú porosz vezetés alá kerüljön s Ausztria elveszítse nagyhatalmi állását és egyensúlyozó szerepét. Nem szabad elfelejteni, hogy 1866-ban is Drouyn de L'Huys kardoskodott legerősebben Ausztria megsemmisítése ellen s a königgrätzi csata után császárnak az osztrákkal való szövetkezést ajánlotta. Ilyen felfogás levegőjében kellett dolgoznia a magyar kormány megbizottjának. Nem is csoda, hogy erkölcsi sikernél egyebet nem arathatott. Egyébiránt a francia közvélemény külpolitikai avatatlanságáról Pulszky beszél el egy esetet. L'Herbette, aki állítólag Franciaországban a magyar ügy és a keleti kérdés speciálistája volt, egy alkalommal megkérdezte tőle, mi újság? – Az – felelte Pulszky – hogy az oroszok bevonultak Brassóba és Szebenbe, Dél-Erdély legnevezetesebb városaiba. – Hm – válaszolt a francia képviselő – ez nevezetes hír. Ez komplikálja a keleti kérdést. – Hogyan? – kérdezi Pulszky, – Hiszen Erdély a „szultán provinciája – volt a válasz.

Kossuth, miután beszédének Magyarország diplomáciai helyzetét rajzoló passzusában találó vázlatát adta Németország belső állapotának, hangsúlyozta a németekkel való szövetkezés parancsoló szükségét. Negyvennyolc júliusában tehát ugyanazon világpolitikai logikával gondolkozott Magyarország helyzetéről, mint a kiegyezési korszak politikusai élükön Andrássy-

val. A szövetkezési ötlet azonban – sajnos – illuzóriussá vált (a frankfurti gyűlés az alakulás vajúdasai-ban szenvedett, „a test még nem jött ki a formából”), mert Gagern és hívei egyrészt nem rendelkeztek azzal a politikai potenciával, mint Bismarck, másrészt minden energiájukat fölemésztették azok a színpalak mögötti cselszövények, melyek Poroszország és Ausztria kölcsönös féltékenységét a hegemoniáért, végkép elmérgesítették s amelyek csak akkor csillapodtak le, mikor Schwarzenbergnek Olmützben sikerült a régi vetélytársat megalázni és német terveitől elállítani. A magyar kérdés – bármennyit szavaltak is Frankfurtban a pánszláv veszedelemről – alig gyűrűzött a német közvélemény áramlásaiban egyebet, mint az érdeklődés langyos hullámain. Ha rossz néven vették is, hogy Stadion rutén, oláh és lengyel parasztképviselővel majorizálta a szabadelvű osztrák németiséget az osztrák birodalmi tanácsban, a szentimentális panasz, vagy a magtalan történetbölcseleti elmélet nem hatotta meg az osztrák minisztérium szívét, mely ádáz küzdelemben bocsátkozott nemcsak a magyarok, de tulajdon német polgárai ellen is.

A magyar ügy európai vonatkozásaiban az érdekközösségnek egy fájdalmas múlt keserű-édes üledékével, az ottomán birodalmat kétségkívül sorompóba kellett volna állítani, ha a török államférfiak saját állapotukat komolyan mérlegelni képesek lettek volna. A krimi háború tanúságai a napnál világosabban mutatták, hogy ott mekkora mulasztást engedtek meg maguknak s mennyire lecsúsztak az önálló és bátor nagyhatalmi gondolkozás magaslatáról. A török poli-

tikából azonban II. Szulejman és a Küprillek óta kivesszett, elsorvadt az eleven erő és az aktivitás. Abdul Medsid kormánya folytatta a máról-holnapra tengődés renyhe politikáját. Annak ellenére, hogy a moszkovita veszedelem Európában forróvá tette a talajt a török uralom alatt s az aldunai fejedelemségekben is gyökeret eresztett Konstaninápoly felé irányuló aspirációi számára, a Porta moccani se mert. Az a konzervatív külpolitika, amelynek egész kapacitása kimerült a statusquo biztosításában, nem mert tovább látni az orránál, jóllehet *iam proximus ardebat Ucalegon*. Ha az orosz beavatkozás Törökország részéről egy tetterős tiltakozást fakasztott volna, ha az aldunai vajdaságok kérdésével kapcsolatban fölvetni merészelt volna a keleti kérdés egész komplexumát: nyilván a nyugati hatalmakat csak úgy látja vala az oldalán, mint 1853-ban, azzal a különbséggel mégis, hogy a kétesen semleges Ausztria helyett számíthatott volna Magyarország hathatós támogatására is. A beteg ember nem merte 1849-ben kihívni maga ellen a végzetet, amely négy esztendővel később – éppen henye külpolitikája folytán – lecsapott reá. Mégis legyünk mértéktartók a Törökország felett mondandó ítéletünkben, hiszen emberileg iparkodott 1850-ben a magyarokkal szemben jóvátenni, amit 1849-ben politikailag elmulasztott.

A világtörténelem nagy összefüggéseinek föl ismerése a nagy emberek, a reprezentatív férfiak sajátja s a hisztorikus, aki ítéletét az előzmények, az anteakták és okozatok perspektívájában formálja meg, könnyen válhatik igazságtalanná, ha a

felelősségre vont államférfiaktól a dolgokban oly szigorúan világos tájékozódást követel, amilyenben csak neki van módja, mikor a bizonytalanul fluktuáló események fölveszik a történelem szilárd halmazállapotát. A tömegösztrön, amely a millió agyvelő és millió kar működésében megnyilatkozó erőt ilyen reprezentatív emberekben, mint valami hatalmas akkumulátorokban szereti összpontosítani, viszont a bizonytalanságok országában kóvályog s könnyen megfélemezik saját létérdekeinek kategorikus imperatívuszáról, ha nincs senki, aki eligazítsa és terveiben fegyelmezze. Tehetünk-e szemrehányást a török nemzetnek, amiért nem akadt akkor egy ilyen vezére? Különbözik a történelem pragmatizálásában is óvatosságra kell törekednünk. Az események ritkán szülik közvetlenül és a maguk teljességében mindazon eredményeket, amelyeknek csirái bennük rejlenek. Alig van reménység, melyhez a csalódás valami neme ne fűződne. Későbbi nemzedékek előtt könnyen elhalványul oly tények jelentősége, melyeket a kortársak néma rettegéssel szemléltek vagy kitörő örömmel üdvözöltek.

Az új magyar állam kilátásai a legitim trónok és a történelmi nagyhatalmak között meglehetősen sivárak voltak. Kossuthék tehát arra voltak utalva, hogy kezet fogjanak a nemzetközi forradalmi elemekkel, ami kétségkívül forradalmi szignatúrával ruházta fel a törvényes magyar ellenállást.

Ez állandó társadalmi és állami rendbontó elemeknek két gyarmata volt: az olasz és a lengyel emigráció. A kettő közt az olasznak volt megbízhatóbb szervezete, sőt azáltal, hogy Pie-

mont élére állott az olasz egységi törekvéseknek, oly politikai pozitivitásra tett szert, amilyennel a lengyel sohasem rendelkezett. Az olasz kérdés a magyar ügy fejlődésének válságos időszakában döntő módon folyt be a dinasztia és a magyar kormány viszonyának átalakulásába. Később alkalmunk lesz rátérni annak a bizonyítására, hogy az olasz segély megajánlásának kérdése vert éket a magyar kormány egységébe s epés vitát keltett az osztrák és magyar kabinetek közt a pragmatika szankció magyarázása körül. Itt is, mint kritikus helyzetben mindig, Kossuth magatartása, illetőleg vonakodása volt mérvadó, ő már 1848 nyarán is – úgy látszik – viszonyos kapcsolatot látott az olasz és a magyar kérdés közt. S ha ekkor érthető tekintetekből nem is ezt a szempontot tolta előtérbe, politikájának valóságos indokára ő maga tesz nyílt vallomást *Irataiban*. Azt írja: „Cantu Cézár olasz történetíró azt írta történelmében, hogy a magyar országgyűlés 1848 júliusban az én indítványomra 40,000 embert adott Ausztrának az olaszok ellen. A valódi tényállás az, hogy mi annyi veszélytől környezve bár, már akkor oly politikai programot állítottunk föl, melyet tizenegy évvel később Napoleon császár és az olasz király magentaí, palestrói és solferinói győzelmeik béréül is elfogadtak, sőt az osztrák kézen maradt részre nézve kevesebb biztatással, mint amennyit mi követeltünk. Az ily esetre és ily föltételekhez kötve nem adott, hanem eventualiter kilátásba helyezett segély ígérese gyakorlatilag annyi volt, mint a segély megtagadása.” Kovács Lajos és Kemény Zsigmondnak azt az állítását, mintha az olasz segély megtagadása idézte

volna fel a *tabula rasa*-t, maguk az osztrák történetírók sem erősítik meg. Radetzky vereségei után ugyanis az udvar már el volt szánva, hogy feladja Lombardiát oly alapon, hogy az Etsch-vonal a várnégyszöggel képezte volna a sztratégiai határt. Ez ügyben egy diplomatát küldtek Angliába oly ajánlattal, hogy az angol kabinet vállalja el a közvetítést, de Palmerston akkor nem volt hajlandó, mert Velencét is követelte. Ez okból június 13-án, tehát akkortájt, mikor Batthyány gróf Innsbruckban tárgyalt, egy második diplomatát Milánóba küldtek, az ottani ideiglenes kormányhoz és közvetlenül ajánlották fel Lombardiát, csupán az államadósság egy részének elvállalását s a fentebb említett sztratégiai határ megállapítását tűzvé ki. Ugyanekkor Radetzkyt is utasították, hogy ezen az alapon kössön fegyverszünetet. Tudnivaló, hogy Radetzky nem hajtotta végre a bécsi parancsot, támadott és – győzött, ami az olaszországi helyzetet egy csapásra az udvar javára fordította. Schwarzenberg Félix herceg később joggal mondhatta, hogy milyen csodálatos ország ez az Ausztria, amely szabadulását három engedetlen tábornokának, Windischgrätznek, Jellasichnak és Radetzkynek köszönhetette.

Kossuth taktikázása az olasz ügyben mélyen sérthette a régi magyar politika lojális stílusát, valójában azonban egy úton haladt a hivatalos osztrák iránnyal – Radetzky győzelméig. Ha ebben a kérdésben Kossuth modora még inkább elmélyítette a magyar és az osztrák álláspont közt támadt szakadékot s eljárása sok tekintetben nem is volt elég óvatos és

elég politikus, lélektanilag mégis érthető, sőt menthető, ő, a népszabadság tribun ja, miként is járulhatott volna ahhoz, hogy a szabadságának s önrendelkező jogának birtokába lépő magyar az olasz nemzet egyesülési törekvéseinek hóhéra legyen? Kivált, ha meggondoljuk, hogy ugyanebben az időben a nemzeti-ségi forrongások valóságos anarchiába döntötték az országot s hogy a törvényes nemzeti kormány nem rendelkezett elég fegyveres hatalommal, hogy a lázadást idehaza elfojtsa. Az olasz segély fölvetése a pragmatika szankcióval kapcsolatban pokoli kelepce volt, a jóhiszeműség teljes hiányával eszelték ki, hogy a kellemetlen Batthyány-kormányt zavarba hozzák és elgáncsolják. Másrészt azonban az olaszok függetlenségi harca nem szaporította a magyar ügy chance-ait. A 48-iki milánói forradalom túlkorán ütött ki, Károly Albert piemonti király vállalkozása túlkésőn s ez a körülmény időt engedett az osztrák regime-nek, hogy összeszedje magát és az olasz revolúciókat egymásután részletekben eméssze meg, mint az articsókát. Kossuth ügynökeit ugyan szívesen fogadták Velencében is, Torinóban is, de sajnos, az olasz egységi mozgalom ekkor inkább Mazzini és exaltadóinak bélyegét viselte, nem volt se Cavourja, se Garibaldija, akik eszélyességükkel és vakmerőségükkel határozott irányba lökték az Unita Italia imbolygó hajóját.

Egyedül a lengyel emigránsok voltak azok, akik meghívás és utánjárás nélkül ajánlották fel kétes értékű támogatásukat. Lengyel szabadsághősök és kalandorok mindenütt harcoltak, valahol csak az emberek a szabadság jelében ontották vérüket. 1831-től

1849-ig lengyel menekültektől és faiseuröktől hemzseget Európa minden szabad nagy városa épp úgy, mint 1849-től 1866-ig magyar emigránsok voltak azok az elemek, amelyek az anarchikus, szocialista és politikai forradalmakban kompromittált egyének nemzetközi gyűlévésében a világ érdeklődését és rokonszenvét magukra vonták. A lengyeleket, ahol megjelentek, megilletődött tisztelet és részvét fogadta. Volt valami lovagias bennük. A szabadságról bőven és elevenen nyilatkoztak, de nem mindig kérdés nélkül s azáltal, hogy önként vettek részt szabadságharcunkban akkor, mikor csillagunk már sötétedni kezdett, nálunk jóindulatú fogadtatásra találtak. De itt sem felejtették el nemzeti sülyedésük egyik főokát: az egyenlenséget, mely köztük arisztokratikus és demokratikus csoportokat, sőt pánszláv szellemű pártokat képezett s ezek kölcsönösen jobban gyűlöltek egymást, mint az oroszot. Néha – mint az öreg Mészáros beszéli – valóságos kofanyelven nyilatkoztak egymásról. Terveik olyanok voltak, amelyek a történelem és hagyomány egymásutánja által tartattak fenn. Egy dologban mind egyformák voltak a lengyel urak. Mindegyik az egész országot akarta megmenteni, pedig ha csak egyik darabjához nyúltak volna, többet értek volna. Az évtizedes emigráció mindinkább elsodorta őket a realitások földjéről s mind hevesebben kalandoztak el a politikai romantika világába. Az ifjúság nagy céljai, amelyeket fiatalon oly közelinek hiszünk, mint a látóhatár szélén lehajló eget; a felséges lelkesedés, amelyhez méltó tettek sohasem következnek el; a gyönyörű hajnali álmok, amelyeket a kenyérkereső nappal szétzi-

lál: sajátos amfibikus lelki állapotot kölcsönzött a lengyel emigrációnak. Belejutott abba a homályos, alkonyatszerű időszakba, a reményhez hasonló megbánás és a megbánáshoz hasonló remény időszakába, melyben a lélek vidámsága valamiféle történelmi mélabúvá lágylt. A negyvenes évek szabadelvű francia írói és publicistái hangulatos képeket rajzoltak a melankolikus tekintetű katolikus szlávokról, Michelet azt írta egyik finom lengyel tanulmányában, hogy Kosciusko emlékére csodák történtek egykor. A sziklák sírtak, a kozákok, az északi sark e jéghegyei olvadni kezdtek, későn emlékeztén meg lengyel származásukról.

Így sajnálták és így írták le őket az idegenek, pedig a lengyel emigráció erkölcsi nyomorúságai visszatartózkodó voltak s házi perpatvaraikat sohasem szüntek meg nagy nyilvánosság előtt tárgyalni. A személyes vádaskodások nem kímélték sem Czartoriszkyt, sem Bemet. Nem a vérmérséklet, nem is politikai elv, hanem világnézet válaszfala emelkedett köztük a lengyel kérdésben s demokraták és arisztokraták olthatatlanabb gyűlölettel vádolták egymást, mint küzdöttek ellenségeik ellen. Micheletnek igaza volt: Oroszország előbb felülről, mintegy vegytanilag bontotta szét Lengyelországot, a lengyel lelket, mielőtt politikailag felosztotta volna. Amivel azt mutatta meg, hogyan támadja a hidegvérű csúszó-mászó a melegvérű nemes állapotot. A nemes vad azonban jó ügyszó méltó buzgalommal küzdött fátuma ellen. Ahol rés nyílt a lengyel kérdés nyilvántartására, legott megjelent a lengyel légió és a jobb jövő reményében bőségesen

hullatta vérét idegen népek szabadságáért. A magyar ügy iránt mutatkozó intenzívebb érdeklődésük azonban inkább ártott, mint használt. Házi viszálykodásuk nem szolgált a magyar közvélemény épülésére. Lengyel tábornokok rengeteg sztratégiai baklövéseket követtek el a magyar hadak élén: mindkét, következményeinél fogva legvégzetesebb csatavesztés (Kápolna, Temesvár) Dembinszki nevéhez fűződik. Diplomáciailag pedig könnyű ürügyet adott az orosz beavatkozásra főleg a lengyel légió önálló szerepeltetése következtében, amelyre – a Galíciába tervezett betöréssel együtt – a vabanque-tól soha vissza nem riadó magyar kormányzót lengyel vezérek rábeszéltek. Kossuth államférfiúi hibái közt nem áll utolsó helyen a lengyel ügy feszegetése és a cár provokálása, jóllehet a lengyelek nyújtotta reális segítség messze mögötte maradt annak a diplomáciai veszedelemnek, amelyet felidézhetett.

A magyar szabadságharc 1848-49-ben szövetségi érdekerületek kiterjedésére nézve korántsem mérkőzhetett a régi feudális magyar fölkelésekkel. Messze elvezetne kitűzött feladatunktól, ha megkísérelnők feloldani a történeti okok ama szövevényét, amelyek az európai helyzetet a magyar kérdés szempontjából II. Rákóczi Ferenc idejében kedvezőbben alakították, mint Kossuth Lajos korában. Hogy a magyar ügy a kurucf ej edelem alatt szélesebb európai talapzaton állott, mint 48-49-ben, kétségen kívül nem a magyar diplomácia érdeméül kell betudni. Az általános politikai helyzet gyökeres megváltoztatása nem állt hatalmában azoknak a tényezőknek, amelyek külföldön a

magyar ügyet képviselték. Már pedig ehhez az általános európai helyzethez kellett igazítani a magyar órát is. Eltekintve attól, hogy a XVII. század végén a Habsburg-ház hatalmi pozíciója lényegesen más volt, mint a XIX. század derekán: a magyar függetlenségi küzdelmek akkor könnyebben verhetek föl európai visszhangot, mert a független magyar állam eszméje még nem sorvadt el a feledés betegágyán, mint másfélszáz esztendővel később. Az erdélyi fejedelemség ugyanis – legalább külföldi vonatkozásait illetőleg – igyekezett tovább alkalmazkodni a régi magyar királyság akusztikájához. Az erdélyi fejedelmek korában és II. Rákóczi Ferenc idejében még voltak magyar államférfiak, diplomaták, hadvezérek. Országokat kormányoztak önállóan, ez országok érdeke szerint; magyar hadsereget vezényeltek s küzdöttek saját céljaikért; ismerték Európa helyzetét, a hatalmak egymáshoz való viszonyát; szövetségeket kötöttek; számításba vették a hatalmak magatartását s érdekeit, mert mindez nagy befolyással volt országuk sorsára. 1711 után ennek vége szakadt. Magyarország területének nincs oly része, mely önálló magyar élet színhelye lehetne s a Habsburgok uralma alatt zsidbadó részekben a nemzet szellemét és reményeit ébren tarthatná. A szatmári békekötés óta magyar ember nem uralkodik és nem kormányoz Magyarországon, nem szerződik Európa hatalmasságaival békében és háborúban, nem vezérel magyar hadseregeket nemzeti érdekek védelmére. Rákóczi, mint erdélyi s magyar vezérlő fejedelem még szuverén tárgyaló fél volt, akit olyannak mindenütt elismertek, Kossuth Magyarországra ide-

gen könnyel tekintettek és gyanakodva rázták fejüket akkor is, midőn függetlenségét kinyilatkoztatta. A magyar kérdés európai kérdéssé ki nem szélesedhetett s küzdelmei és bukása felett, mint politikai kérdés fölött, máról holnapra napirendre tértek.

III.

A nagy háborúban a végkövetkeztetést az ellenség erőviszonyaiból szokás levonni. Egyes hadjáratok, némely békekötések lehetnek annak eredményei, amit esetlegnek nevezünk. Kiváló férfiak vagy a világhatalmak diplomata viszonyainak játéka változást szülhetnek a nemzet elemi és szerves erőinek működésében. Ha ez történik, a folyamat rendszerint addig tart, amíg hosszabb-rövidebb idő múltán a harcoló felek valódi természete kerekedik fölül. A háború, az államok természeti és erkölcsi erejének legfelsőbb fokú megfeszítése lévén, benső, rejtett életükre derít világot. Az osztrák történeti felfogás a világosi megalázás pozitív oknyomozása helyett, amely az osztrák birodalom valóságos erőviszonyairól az osztrákokra oly kegyetlen módon tépte le a saisi fátylat, szívesen bocsátkozik történetfilozófiai csevegésbe, amelynek természetszerűleg oda kell kilyukadnia, hogy a Habsburgok birodalma providenciális képződmény. E nézet szerint, amellyel oly könnyen lehetett mindazt, ami akkor megtörtént, a történelem elutasíthatatlan törvényének mondani, történeti szükség s nem az orosz intervenció hatása volt, ami a magyar szabadságharc bukását megpecsételte. Hivatkoznak Nesselrode gróf orosz külügyminiszternek ama jegyzékére, amelyet az európai kormányokhoz intézett s amelyben a cár be-

avatkozását történetbölcseleti elmélkedéssel is iparkodott tetszetőssé tenni. Nesselrode a többek közt ezt írta: „Egy független Magyarországot feltéve, hogy némi múltó okok engednek is neki néhány napi életet, bizonyára senki sem fogja életképesnek tartani, aki Ausztria hatalmát és erőforrásait ismeri, hogy magát hosszabb ideig fentarthassa.”

Valóban Ausztria állása Európában nem éppen azokon a győzelmeken nyugodott, amelyeket hadseregei az utolsó századokban nyertek. A tapasztalás azt bizonyította, hogy az ellenségnek mindig egész erejét meg kellett feszítenie, hogy Ausztriát leteperhesse. Ereje tehát nem túlnyomóan nagyobb hatalmában, hanem abban a szívósságban rejlett, amellyel magát védeni szokta. Ausztria sohasem adott fel valamely pozíciót kardcsapás nélkül, amint tette Poroszország 1851-ben Olmützben, vagy akár Oroszország 1878-ban a berlini kongresszuson. Vesztett el tartományokat, lemondott ösrégi, öröklött állásokról, de az ellenségnek, hogy ezekre rákényszerítse, előbb élet-haláltusában kellett megmérkőznie vele. Ausztria azoknak a német-római császároknak volt az örököse, akik a középkori jog alapján világhatalmat tartottak a kezükben, de akikkel a birodalom minden fegyverfogható fejedelme dacolhatott. Ez a belső ellenmondásokban szenvedő hatalom az eredet, a történelem és a hagyományok oly bonyolult gyökérszálaiból nyerte megifjodásra serkentő energiáit, amelyek komoly összezőrdülések alkalmával ugyan hamar csütörtököt mondtak, de amelyekről az ellenfélnek sohasem lett volna szabad eltekintenie, ha a következményekkel számolni akart.

Minthogy Ausztriában egységes közvélemény nem volt és a különböző nemzetiségek miatt nem is igen lehetett, a döntő válságokban csupán egy körülményt kellett mérlegelni: az állam és a dinasztia becsületét, amire Európában elfoglalt kiváló állása kötelezte. Az olyan uralkodóház, amely maga dönt sorsáról, harcolni fog az ellen a végső kimerülésig, hogy magát megalázza, kivált ha népeinek legalább relatív ragaszkodásáról bizonyos. E koherens történeti erőről a forradalom emberei túlságos csekély véleményt tápláltak – s ez nagy hiba volt. III. Napóleon Königsgrätz után kadavernek tekintette Ausztriát s Kossuth is szenvedélyesen hitt abban, hogy 1849-ben, majd 1859-ben Ausztria végórája ütött: mindketten keserű leckét kaptak azért, mert a forradalom egyoldalú makacsságával negligálták azokat a tényezőket, amelyek ellenlábasai voltak. Ámde azok az államférfiak, akik Ausztriában a történeti jog zelótái voltak, szintúgy keservesen bűnhődtek, hogy a népben lakozó eleven erőt elfojtották. Abban az összeütközésben, amelyben a magyar államiság és a magyar néperő individualitását akarták legázolni, szintúgy ama versenyben, amelyet Poroszországgal vívott a német hegemoniáért, végkép alul maradt. A történeti jog üres vázzá száradt, mihelyt a nemzeti erő eleven lendületével csapott össze.

Mióta II. Ferdinánd, I. Lipót és I. Ferenc uralkodó elvé emelték azt a majd véres, majd atyáskodó despotiát, amely a habsburgi kormányzat történeti szignatúráját alkotta, az osztrák társadalom, a katonai és hivatalnok-abszolutizmus szellemtelen formaságai

közt növekedett föl. Az a nyomás, amely századokon keresztül egyes kivételektől eltekintve, ráfeküdt a közvéleményre s kimerítette az osztrák államférfiak egész bölcsességét, ivadékok akarateréjét és elhatározó képességét bénította meg s élvhajászó, nagyobb teljesítményre alkalmatlan utódokat nevelt föl. Metternich herceg tagadhatatlanul vakító jelenség s fényes tehetségű diplomata volt, de a birodalom belső szervezését elhanyagolta s annak jövőjét rábízta arra a rozoga bürokráciára, amely legfeljebb jó tisztviselőket adott az államnak, de nem államférfiakat. Metternich meszerien értett ahhoz, hogy a fikciók e világában a valóságos erő látszatát keltse, de belpolitikai észjárása egészen a fenyegető módon jelentkező magyar reformmozgalomig nem terjedt tovább a rothadt *quieta non movere* biztosításánál. Mikor azután főleg Dessewffy Aurél és Széchényi sürgetésére maga is meggyőződött arról, hogy a kormánynak kellene kezében tartani a liberális újítások irányítását, már elkésett s nem tudta meggátolni azt, hogy a visszafojtott aspirációk szinte forradalmi gejzírek gyanánt ne patakozzanak elő a fekete földből. Ez a renyhe quietizmus azonban nem Metternich herceg találmánya volt. Valahányszor az európai hatalmak bolygó-rendszerében valami módon Ausztria lett az uralkodó planéta, Európát is, politikai és kulturális fejlődését illetőleg – e csontkamara szele dermesztette meg. (II. Ferdinánd, III. Károly, I. Ferenc idejében, valamint a Schwarzenberg-Bach regime első szakában). E policiális uralom egyformán gyűlölt, nevetséges és borzasztó volt mindenütt, amerre a keze elért: belföldön és külföldön egyaránt.

Laube említi, hogy 1848 márciusában, mikor ő Bécsben járt Metternich rendszerének összeomlása után, a császárváros reá egy felszabadított Jeruzsálem hatását tette, amelyben az emberek kimondhatatlan boldogoknak érezték magukat, hogy a járomból végre ki-menekülhettek.

Azok a férfiak, akik Ausztriában 1848-ban és 49-ben vezérszerepet játszottak, Metternich és a restauráció eszméiben nőttek fel. Ezek a férfiak kétségbe vonták, hogy a népnek joga volna állam alkotására és a közügyek irányítására. A nemzeti érzés erejét kevésre becsülték. Nekik nemcsak a pozitív jognak forrása, de a történeti fejlődés gyökere is a legitimitás és a szerződések voltak. A szent szövetség államrendet s vele egy sülyedő, nekik pótolhatatlannak tetsző világot képviseltek. A *Staatskonferenz*, amelynek lelke Lajos főherceg, I. Ferenc legtehetségtelebb testvére volt, a geológia erraticus sziklájának, a megtestesült pensée inmuable képviselőjének, minden reform ellenségének, a megkövesülés emberének tekinthetjük a fejlődő világ mozgalmi között. Az ancien regime bukása után a fejedelemnek megfelelő tanácsot adni, őt s az uralkodóházat a dolgok új rendjétek megnyerni, közvetíteni e hatalmas tényezők és a szabadság után epedő közvélemény között, megtalálni az utat az összpontosítás és önkormányzat viszonyában, valamint a nemzetiségi ellentétekből származó függő kérdéseket úgy állítani fel, hogy egy egységes megoldás számára az ágyat megvessék – ez volt az osztrák alkotmányos kormányának, a Pillersdorfnak, majd Dobi-

hoff-Wessenberg-féle kabineteknek, Metternich utódainak legfontosabb feladata.

Az új emberek azonban nem voltak a helyzet urai. A magyar ügyben pedig kezdettől fogva elhalasztó és rosszhiszemű magatartást tanúsítottak. De másrészt nem szabad elfelejteni, hogy nemcsak az udvar és a bürokrácia, hanem még a mérvadónak nevezett osztrák közönség nagy része is hozzászokott századokon ahhoz, hogy Magyarországot adófizető tartománynak tekintse s minden ez ellen vétőt birtokháborító bitorlónak nézett. Ez a közönség, társulva a Reichsrat szláv elemeivel, még akkor is hatalmas nyomást tudott volna gyakorolni a parlamenti osztrák minisztériumra, ha ez hajlandó lett volna véglegesnek tekinteni a 48-iki engedményeket. Ez azonban egy pillanatig sem volt az osztrák kormány szándéka: tehát kezdettől fogva hamis kártyával játszott s ezzel előidézte azt, hogy a kiegyezésre irányuló magyar törekvések zátonyra jutottak. Mihelyt az utcai botrányokon s az aula zavargásain kívül egyéb kérdésekre is lehetett figyelmet fordítani, legott elkezdődtek a magyar kormánnyal a komoly differenciák: először a magyar kormány valóságos jogköre miatt, másodszer az 1848-iki törvényekbe iktatott oly pontok felett, melyeket Bécsben a monarchia egységével összeférhetetleneknek tartottak. Azután a szociális izgatás és a nemzetiségek egyenjogúsításának csalóka képe, amelyet az osztrák trónbeszéd is hangsúlyozott és utóbb a Magyarország ellen intézett nyílt támadás jelszavává vált, volt az a mézes madzag, amellyel az osztrák parlament éretlen többségét első sorban moz-

dították a magyarok ellen. (Beöthy Ákos).

Walter Rogge szerint a szőszegésnek valóságos anarchiája következett be, mely Ausztria népeiből a fejedelmi szó szentségébe vetett bizalmat teljesen kiirtotta. A derék Leiningen a bánsági harctéren szerzett benyomásairól a többek közt ezt írja feleségének: „Átok azokra, akik ezt a gyalázatos háborút előidéztek. Ha csak egy napig van itt az ember, meg kell szünnie benne minden tekintetnek, minden ragaszkodásnak az előbbi viszonyokhoz, itt látni teljesen a bukott osztrák kormány gyalázatosságát.”

Meghiúsult a békés kibontakozás azzal is, hogy 1848 szeptemberében az osztrák kormány a Reichsratot megakadályozta a magyar országgyűlés békeküldöttségének elfogadásában. Helfert osztrák történetíró, aki pedig dinasztikus szemüvegen át vizsgálja az eseményeket, maga elismeri, hogyha a magyar békeküldöttség elfogadtatott volna, férfias, délcég megjelenésük, rábeszélő képességük és szónoki tehetségük alapján oly hatást értek volna el, aminek következtben a „törvényszerűségnek és állami rendnek” minden fondorlata okvetetlenül halomra dől.

Magyarország politikai fölénye abban is kiütközött, hogy a közösség igazi érdekei iránt a magyar államférfiak – még a legradikálisabbak is – tulajdonképpen több érzékkel bírtak, mint az osztrák centralisták. Ezeknek álláspontja ugyanis szürke elméletekre és hatalmi kizsákmányolásra irányult anélkül, hogy a szövetségi viszony valódi természete iránt fogékony-sággal bírtak volna. Az osztrák kormány a közmondás szerint számított: *kommt Zeit, kommt Rat*, Ez

a hallatlan imbecilitás épp a válság legforróbb napjaiban, ez a világtörténelemben páratlan tanácstalanság, a hivatalos kormányzatnak ez a veszteglése szinte harsogva adta tudtul a nagyvilágnak, hogy a régi osztrák rendszerből kiszáradt a velő. Sajnos, ugyanezt a véget érte e rendszer magyar függvénye is.

A magyar konzervatívek szereplésének bírálatában ahhoz az elvhez tartjuk magunkat, hogy ami kitűnő van minden pártban, az a haza dicsőségéhez tartozik. Nincs jogunk kiváló férfainkat pusztán pártelfogultságból lábbal tiporni, mint ahogy Shakespeare Ophéliája abban keresi örömét, hogy széttapossa koszorújának rózsáit. Az ancien regime-nek Magyarországon minden bizonnyal az arisztokrácia és a főpapság volt a főoszlopa. Ezekben a tényezőkhöz azonban sokkal kevesebb volt a nemzeti érzés – egyes dicséretes kivételektől eltekintve – mint amennyivel ez a rend más országokban bírni szokott. A királyi hatalomnak ellenálló s erős faji érzéstől áthatott oligarchia, mely szabadságharcaink gerincét alkotta, részben extirpáltatott, részben szétmorzsolódott, részben anyagi összeomlása folytán nem játszhatta azt a szerepet, amely hajdan a nemzet politikai vezetését biztosította neki. A Habsburgok által kreált új főnemesség, mely állását és vagyonát az uralkodóháznak köszönhette, elszakadva attól a rétegtől, amelyből a szerencséje, vagy lojalitása kiemelte: gyökeresen szakított a Rákócziak és Zrínyiek dacos szellemével és az udvar magyar káriatidja lett.

Igaz, hogy ezen az átalakuláson minden nemzet oligarchiája átesett s mindenhol megelégedett azzal,

hogy rendi kiváltságainak romjain laza epikuri életmódot folytathasson. A magyar főúri rend szintén udvari nemességgé változott, de egyúttal csaknem teljesen kiszakadt a nemzet érzelmi világából. A szatmári békével megnyílt új korszak arisztokrata politikusai jóformán kész politikát kaptak Bécsből, melyet rendszerint bírálat nélkül hajtottak végre. Az emberek magatartása félig szolgai volt, félig gyermekes. Ha valamely ellenzéki mágnást *ad audiendum* hívtak fel Bécsbe, reszketve állott a királyi felség előtt, míg korholó, helyenkint atyáskodó vagy fenyegető szavait hallgatta s ritka kivétellel megfélemlítve, megtörve, esetleg megnyerve távozott onnan. A főrendi országgyűlés mint alázatos folya-
 módó állt az uralkodóval szemben, aki frivol játékot űzött e testülettel, melynek legbefolyásosabb, legte-
 kintélyesebb tagjai az udvar hűséges jobbágyai, mely-
 nek ellenzéki elemeiben nincs elég politikai képzettség és férfiaság. Deák Ferenc az 1839-iki országgyűlés
 szólásszabadsági vitájában ezekre az egyhangúságuk-
 ban leverő állapotokra találóan idézte Tacitus halha-
 tatlan szavait: „Dedimus profecto magnum patientiae
 documentum, et sicut aetas vetus vidit, *quid ultimum
 in libertate esset, ita nos, quid in Servitute*. Memoriam
 quoque cum voce perdidissemus, si tarn in nostra po-
 testate esset oblivisci, quam tacere.” A prelátusok mi-
 ben sem maradtak a főnemesség mögött lojalitás és
 szolgálatkészség dolgában. Nem papi érdemek, nem
 szellemi vagy jellembeli tulajdonságok, hanem össze-
 kötöttesek és ajánlások döntöttek egy-egy *sedis va-*
cantia esetén. A protestáns egyházakkal szemben

Pázmány szelleme ihlette meg őket, de a nagy érseknek gyökeres magyarsága nélkül. A hierarchiánál természetes delejes központot képviselt a katolikus uralkodóház iránti odaadás, de a hatalom táborába való gyakori átpártolások mégsem annyira egyházpolitikai megfontolásból, mint inkább elítélendő szolgáltságból motiválódtak. Az erősen faji érzésekkel telített alsó klérus és a papi fejedelmek közt úgyszólván áthidalhatatlan űr tátongott. Míg az alsó papság lelkes egyértelműséggel állt a szabadság harcokai mellé a kenyértöréskor, a főpapság legnagyobb része sietett hódolatát bemutatni Windischgrätz hercegnek, a császári alteregónak. Lonovics, Bemér, Horváth Mihály, Rudnyánszky súlyosan lakoltak, amiért „rebellekké” váltak, intő példájául annak, hogy a püspöki talár is lehet Nesszus-ing, ha politikailag független meggyőződést takar. Az általános tespedésben megvillanó arisztokráciái életöszton egyetlen rugója az osztályöntudat, a feudális jogrend fentartása s az elavult Werbőczy-hagyományokhoz való görcsös ragaszkodás. Az uralkodó nemesség az elmúlt korszak gazdasági előnyeit akarja élvezni annak terhei és kötelezettségei nélkül. Hasonlított egy történelmileg alakult részvénytársasághoz, mely az összes szociális előnyök monopóliumára törekszik az államban s egész figyelmét az osztályérdek tartja fogva. Az ország eképen ellenállás és küzdés nélkül vesztette el gazdasági függetlenségét a főrendi osztály szűkkeblű gazdasági egoizmusa miatt éppen úgy, ahogy elvesztette külön hadi szervezetét és pénzügyi önállóságát.

A márciusi törvények a nép és nemzet érdekeivel ellenkező kiváltságait megszüntették, pártjukat a főrendiházban letörték és őket a patrimoniális hatóság, a dézsma és robot eltörlése által a nép uraiból egyszerű nagybirtokosokká tették. A konzervatívok egyik legelőkelőbb elméje, Szécsen gróf, pártjuk magatartását az új fejleményekkel szemben így körvonalazta a közteherviselésről mondott beszédében: „Akármilyenképen intéztük legyen a dolgok részletes folyamatát, akármilyen lett véleményünk azok életbeléptetése iránt, azon szempillantattól fogva, midőn urunk királyunk jóváhagyása által az országgyűlés mindkét táblájának kívánata megállapíttatik, mi azokat mindnyájan tisztelni fogjuk s rokonszenvünket az ország bátorságának s boldogságának előmozdítására s a dolgok kifejtésére fogjuk fordítani.” Elvtársait végül arra hívta fel, hogy „a szüntelen mozgásnak indult kívánatok mérséklése” legyen feladatuk. Szécsen tehát a mérséklésben és a dinasztia s a nemzet közt való közvetítésben látta pártja hivatását, mikor a hatalom kicsúszott lábuk alól. Ez azonban nem teljesedett. Amint a magyar ügyek bonyolódtak s a reakció leleplezte a maga céljait: akkép néptelenedett a magyar felsőház is s úgy tünedeztek el annak tagjai a baloldalról. Egy második koblenzi kivándorlás kezdődött, amelyben, sajnos, oly emberek is részt vettek (Eötvös), akiktől korábbi meggyőződésük alapján mindenki helytállást várhatott.

Apponyi György gróf, a bukott kancellár és a befolyásosabb vezérek részint Magyarország határain túl, részint falusi magányukba vonultak s átadták ma-

gukat a szemlélődő élet gyönyöreinek. Az 1848-iki törvények kihirdetése után alig nyilatkoztak, legfeljebb oly szkeptikus megjegyzései rontották el mások kedvét, mint Zichy gróf veszprémi püspök Eötvös báró előtt: „Kívánom – úgymond 1848 április 11-én – hogy az új rend annyi napot érjen meg, ahány évszázadot megért ősi alkotmányunk.” A konzervatívek nem foglaltak állást az új nézetek és törekvések irányában. Észrevenni sem akarták a készülő vihart. Ezt a néma tiltakozást, mely a hallgatás kiáltó jelentékenysége által látszott mindent elmondani, természetesen gyanúba vették. Félreállításukkal a fejlődés lokomotív jából kiesett a biztonsági szelep. Minthogy létező társadalmi erők ritkán szokták magukat megőlni a római sztoikusok halálközönyével, a nép a felső arisztokráciának e dermedtségében, e halálnyugalmában terveket, aknamunkákat vélt kikristályosodni és a forradalom nagyúri ignorálását az ellenforradalom megindításának vette. Igen helyesen viselkedett Apponyi. ő lelépése után mindjárt közzétett egy nyilatkozatot, amelyben kijelentette, hogy leköszönése után nem törekedett alattomosan a nemzet óhajtásai ellen működni. Elveit és nézeteit alárendeli a tények erejének és magánkörben mindent el fog követni a nemzet kívánságainak elősegítésére. Exponált állásában nem igen lehetett remélni, hogy a politikai téren való újabb működése (március-június közt súlyos beteg volt) jó benyomást fog kelteni. Apponyi önkéntes száműzésében társult Szögyény-Marich László volt alkancellár is, míg Jósika Samu báró és Szécsen Antal gróf még az októberi napok végén is kitartottak az udvar

mellett. Jósika és Szécsen voltak a főbbek közt az egyedüliek, akik Schwarzenberg alatt szolgálatot vállaltak, mert nem adták fel a reményt, hogy Magyarország történetpolitikai individualitása fönthartható lesz, *bármiként* alakuljanak is az események. Szécsen 1849 elején külföldi missziót is teljesített, noha ezt azzal a kikötéssel fogadta el, hogy vele nem vállal szolidaritást az új kormányrendszerrel. E kised konzervatív csoport vezére Apponyi megbetegedése után Jósika, az erélyes erdélyi kancellár lett, akiben a párttagok megbíztak, kit mindannyian rajongásig szerettek s nézeteit föltétlenül kötelezőnek ismerték el magukra nézve. Nyilván volt benne valami magnetikus erő, mert mindazok, akik közelében voltak, holtáig ragaszkodtak hozzá s emlékéért híven megőrizték. Jósika követelte a preventív, erélyes ellenakciót sürgető politikai irányt s az úgynevezett kamarillának ő javasolta Jellasich kineveztetését horvát bánná.

A magyar konzervatívek politikája, mely azon a hiten alapúit, hogy a negyvenhetes alapon ki lehet egyezni az új Ausztriával s az országgyűlés békepártjájé, amely valami hasonló megoldásban reménykedett, kezdettől fogva a levegőben függött. Ezek a konzervatívek legkevésbé mondhatták, hogy Kossuth politikája fiktív elemekből állott. Az övék alakult teljesen ilyenekből. Egy nyomorult árért készek lettek volna feláldozni mindent s ezt a nyomorult árt sem érhatték el. Csalódásaiknak éleshangú kifejezést adott a vezér, Jósika, aki a március 4-iki alkotmány közzététele után szemére vetette Schwarzenbergnek, hogy Magyarországgal úgy akarnak elbánni, mint a csehekkel tették

1620-ban – holott a magyar nemzetet még le sem igázták. Minden kompromisszum lehetősége ki volt zárva a magyar és az új osztrák regime rendszere közt. A történelem útja a magyar nemzetre nézve tehát az önvédelmi harc vérkeresztségén és a Schwarzenberg-féle központosítás poklán vezetett keresztül. Csak sajnálni lehet, hogy a helyzet diagnózisának megállapításában a legnagyobb magyart, Széchényit is hibás föltevések tévesztették meg. Széchényi szerint ugyanis feltétlenül az uralkodóház mellé kellett volna állania a magyar nemzetnek, amikor a francia forradalom következései által fölverte a habsburgi birodalom hangyabolyát. „Eljárásunkkal – ez volt Kovács Lajos szerint Széchényi okoskodásának veleje – nemcsak a birodalmat, de az egész művelt világot hódíthatjuk meg és hazánkat tehetjük egy nagy európai érdek súlypontjává, fajunkat e súlypont oszlopává. A forradalom – mint máskor is – ha nagyobb dimenziókat ölt is, hagyhat nagy nyomokat az államok belső szerkezetében, de az európai államrendszert aligha alterálja. Le fog ez is peregni, mint a többiek, végkép, a dolgok visszatereltek régi vágásukba. Az veszi hasznát, aki eszén járt és a körülményeket utilizálta. Nekünk nem szabad félreismerni az európai helyzetet és abban hivatásunkat. Európának itt a keleten egy birodalom kell, mely a súlyegyent fentartja. Az osztrák birodalom feloszlását Európa nem engedhetné meg. Ha mi Ausztriától szakadni akarunk, nemcsak vele gyúlne meg a bajunk, de Európa fordulna ellenünk és hódítana vissza.” Ez a felfogás amelyet a következmények látszólag oly végzetes hamarsággal iga-

zoltak, a Kelet Népe íróját később is, mikor „az őrzön-gés bilincsei közül szelleme kilebbent”, Görgen téboly-dájában is tovább foglalkoztatta, az ötvenes évek nem-zedéke előtt valóságos *látóvá* avatta.

De vajjon helyesen látta-e a dolgokat a nagy gróf? Nem felülről, Jellasich kineveztetésével és a nemzetiségek fellazításával indították-e meg az ellenforradalmat, mikor a magyar kormány még rendületlenül állt a lojalitás és a érvényesség talapzatán? Vagy az a tény, hogy az osztrák örökösödési háborúban és a Napóleon ellen alakult koalícióban Magyarország hatalmas odaadása mentette meg a dinasztíát s ezután hála fejében minden alkalommal új beolvasztási kísérletek ellen kellett védenie magát, nem gyöngíthette-e azoknak álláspontját, akik most is naiv módon felajánlották az országot a reakció *Hinterland*-jának? Nyertek-e valamit a hű horvátok, e dinasztikus forradalmárok, amiért a magyarság ellen fellázadt nemzetiségi szövetség élén, vakon és kábán hullatták vérüket? A magyar szabadságharcnak közreműködésükkel történt leveretése nem oly önkényes uralomnak vetette meg-e alapját, amelynek egyenlő elnyomásában magyarok, horvátok, oláhok, tótok, sőt az osztrák-németek is testvériesen kellett, hogy osztozkodjanak? A történelem nem azoknak ad igazat, akik a kamarállával *minden áron* békülni akartak, hanem azoknak, akik azt vallották, hogy Magyarországnak fegyverrel kell védenie jogait s becsülettel megvívnia az önvédelem harcát. Schwarzenberg tervébe inkább beillett az orosz intervenció, mint ögy kiegyezés a magyarokkal. A konzervatív csoportból vált ki a muszkavezető mágnásoknak

szomorú társasága is, akiknek szerepét nem lehet pusztán az egyéni felelősség mérlegére állítani, mint-hogy ezek a megtévelyedettek tagadhatatlanul magyar konzervatív politikának egy árnyalatát a maguk tevékenységével csak exponálták. Jósika és a muzsika-vezető főurak állásfoglalása azoknak a véleményét látszott igazolni, akik már a március-szeptemberi átmeneti időszakban váltig azzal vádolták őket, hogy aulikus és dinasztikus buzgóságuk túllépte azt a határt, amelyet a nemzet iránt tartozó kötelesség megenged. E folyvást az udvari grácia felé mindig hívebben törekvő szélső jobbszárnyal szemben ott állt Kossuth, aki viszont egyre többet vélt elérhetőnek, mint amire a nemzet az akkori konstellációk között képes volt. S abban a mértékben, amelyben ez a konstelláció Magyarország hátrányára alakult, a magyar önvédelmi erőnek nem várt kifejlődése ellenére is, egyre több fantasztikus elemet vegyített politikájába. Ez volt az ő eredendő bűne.

IV.

Annak a magyar álláspontnak, amely a szemközt álló irányok feszültségének végső kiéleződése folytán az uralkodóház másik államával szemben kész volt elmenni az utolsó következményekig, mindenekfelett a habsburgi államrendszer reális katonai ereje állt ellen. Ha Sorel francia történetíró Ausztria tartományait oly lény furcsa töredékeinek tartotta, amelynek sem csontváza, sem agya, sem belei nincsenek, akkor annál szembetűnőbb méltatást kell nyernie annak a tényezőnek, amely az uralkodóház égisze alatt a százfelé húzó molekulákat és darabokat legalább külső látszatra egyetlen testté szorította Össze. Michelet Ausztriát egy kis Európának tekintette a nagy Európában s az volt a felfogása, hogy amint van európai egyensúly, úgy léteznie kell osztrák egyensúlynak is. Ennek az osztrák egyensúlynak, amely politikailag a *divide et impera* elvnek valóságos remekműve volt, a stabilitását a hadsereg biztosította. Az újabb történetnek kétségtelenül egyik legfontosabb jelensége, hogy ez a hadsereg a soknyelvű monarchia lakosait egyesíteni tudta, hogy keretében – legalább 1848-ig nem volt semmi nemzetiségi megkülönböztetés. Az osztrák hadsereg beolvasztó ereje sokáig egyik alapoka volt az egyensúlynak Európa nagy nemzetei között. A különböző széthúzó erők ez egybefogása egy

szellembe és egy szervezetbe, talán a legelső helyen áll azok közt a dolgok között, amelyeket a történelem a szervező cselekvésekről elbeszélhet. Ferenc császár méltán dicsekedhetett vele a veronai kongresszuson, mert az ő országaiban csaknem a lehetetlenséggel volt határos, hogy a katonaság a néppel fraternizáljon. Az ő receptje ugyanis abban állt, hogy a magyar katonát Olaszországba, az olaszt ellenben Magyarországra helyezte át, kik azután kölcsönösen fékentartják az ellenzéket.

A császári királyi hadsereg megteremtője és e *karakter indelebilis* átszarmaztatója Wallenstein volt. Politikai terveit megsemmisítették azok az alabárdok, amelyek alatt Égerben *elvértett*, míg e szellem főalkotása: a hadsereg, csodálatosképen máig sem talált olyan megfelelő méltatásra, amely csak távolról hasonlítható volna Schiller mozgalmas költői rajzához. Úgy látszik – mondja Friedjung – mintha az osztrák katonai körök még mindig restéinek elismerni, hogy az, aki Ausztria nagyhatalmi állásának főszerszámát kovácsolta, a lelkiismeretes katona-morál értelmében lázadó volt. Wallenstein szelleme, aki lutheránus szegénylegényekből a katolikus ellenreformáció és a császári ház részére oly félelmetes szervezetet teremtett, örködött az ő halála után is a hadsereg fölött. Mert az előléptetésben nem a vallás és nemzetiség döntött, hanem az érdem vagy amit annak tartottak.

A nagy kapitányok, akik a mester munkáját folytatták, Montecuccoli, Lotharingiai Károly herceg, a Stahrembergék, Bádeni Lajos, Savoyai Eugén, Laudon, Károly főherceg, Radetzky, John, jobbadán ellenségei

voltak a jezsuita szellemnek s a belső dolgok intézésében szerencsétlen kormányoknak. Mária Terézia nem kevéssel járult a hadsereg szubstanciájának továbbfejlesztéséhez, de bár ő alapította meg a legfőbb osztrák katonai érdemrendet, hadügyi reformjainak sikere nem mérkőzhetik a birodalom organizálása terén elért eredményeivel. A protegé-rendszernek ő volt a szülőanyja. Ügyes, világfias föllépésű tisztek, kivált ha történeti családokból származtak s jó ajánlásokra támaszkodhattak, nem ritkán tévesztették meg. A *Hofkriegsrat* pártfogoltjai egy más hadseregben teljesen ismeretlen típust képviseltek, akiket hivatalosan is *Heeresverderberek*-nek (seregvesztők) neveztek. Hogy a fentebb felsorolt nevek hegyláncra mögött oly völgymélyedések találkoznak, mint Lotharingiai Károly (Mária Terézia sógora), Lacy, Mack, Duka, Windischgrätz, Gyulai, Krizmanics stb.: az kétségkívül több az esetlénél. Egy rendszer étape-jai ezek. Az osztrák tábornokok feltűnő eredendő fogyatkozása az óvatosság és tudákos szellem, a cizellált hadi tervekhez és a kiválasztott pozíciókhoz való túlságos ragaszkodás, a nagy sztratégiai hagyományok gépies másolása (Daun, Montecuccoli, Melas, sőt bizonyos tekintetben Károly főherceg is, Krizmanics, Benedek). Jellemző, hogy a tevékeny szellemű királyné (Mária Terézia) tábornokaihoz írt leveleiben folyton az iníciatívát, a vakmerőséget sürgeti, még ha nem is ütne ki jól. A Mária Terézia-rend keresztje is csak annak a tisztnak a mellét díszítheti, aki a saját elhatározásából és a maga felelősségére követ el valami meg nem parancsolt, döntő eredményű haditettet. Tudnivaló, hogy

Clausewitz, a nagy katonai klasszikus, többre becsült egy gyűszűnyi vakmerőséget, mint egy métermázsányi óvatosságot. A Fabius Cunctatorok csak a defenzívában értek el sikert, de az sohasem lehetett döntő a dolog természete szerint. A friedericianus sztratégia egy-kettőre kiheverte Kollínt épp úgy, mint a napóleoni Aspernt. Ez a túlóvatos s az egyéni felelősségtől megriadó módszer nemcsak a vezérek incapitásának s ama gyámkodó *hofkriegsrati* nyomásnak volt az eredménye, hanem sokkal inkább a császári-királyi hadsereg mindenkori szervei összetételéből következett. A hadsereg anyaga és vezetőségének viszonyában hiányozván a nemzeti szolidaritás, a tartalék és a pótlás sokkal nagyobb kockázattal volt kitölthető, mint olyan szervezetnél, amelyet állandóan táplál és fölfrissít a fajézés és a nemzeti öncélúság gondolata. Amióta a hadsereget csaknem kizárólag az osztrák arisztokrácia vezette, a vezérek e hiányokban még inkább tündököltek. A férfias tettekkel járó felelősségérzetet előtte a magasabb helyről jövő parancsokra és a szolgálati szabályzatra való hivatkozás. Rendszerré vált, hogy a kudarcot arató hadvezért, mert mindig voltak befolyásos összekötései, elbocsássák a szolgálatból és enyhén ítéljék meg. Az arisztokratikus módon berendezett államokban törvény, hogy ne az egyén viselje a felelősséget, hanem az az osztály, amely az egyént feltolja és a balszerencsében fedezi. Hogy Ferenc császár e szokásokat mennyire sérthetetlen hagyományoknak tekintette, arról tanúskodik az a híres megjegyzése, amelyet Radetzkynek mondott, mikor a wagrami csata után ve-

zérkari főnökké kinevezte: „Hogy ön nem fog nagy ostobaságokat elkövetni – úgymond – arról jelleme kezeskedik, a kisebb ostobaságokhoz meg már hozzászoktam.”

Az a szolgálati szabályzat, mely Károly főherceg neve alatt került forgalomba s a császári-királyi hadseregnek 1868-ig kódexe maradt, voltaképen egy közvetítő szellem gyümölcse a francia rohamtaktika és az osztrák hadsereg hagyományos defenzív iránya között. E szabályzatnak a tábornokok magatartására vonatkozó axiómái így szólnak: „A hadvezér ne tévessze szem elől soha, hogy a támadást nem kell halogatni, hanem meg kell ragadni bátran s hogy a támadás minél sikeresebb és mennél kevésbé legyen veszteséges, legjobb, ha minél nagyobb elszántsággal megy az ellenség elé, vagy ha a támadó ellenség közeledésére, néhány sortűz után, teljes erővel veti rá magát. Egyéb-ként a halogatás és az óvatosság a csapatok összegyűjtése céljából inkább ajánlatos még győzelem esetén is, mint a merész kockáztatás. Minden parancsnoknak legyen gondja a tartalékra, amelyre a balsikerű támadás után támaszkodhassék. A csatárláncokat óvatosan, mértékkel, legénységüknek mintegy negyedrésszével alakítsák meg, azokat ne küldjék rohamosan előre s vakmerően ne dobják bele az ellenség golyózáporába. A szétszórt harcmódot fogadják tehát el, de a csatárok ne távozzanak messzire a csapat zömétől. Nem rájuk vár ugyanis a csata eldöntése, hanem a nyomukba járó zárt hadoszlopokra.” Ez a harcászati elmélet önmagában véve se nem jó, se nem rossz s ha messze áll is erkölcsi és pszichológiai elveit illető-

leg Clausewitz, Gneisenau vagy York von Wartenberg tanításaitól, nem szabad fölényesen ítéletet mondani róla. Radetzky jó szelleme kitöltötte a Dienstreglement hézagait s győzött is e jelben. Míg oly Haudegenek, mint Benedek, Gyulai, Jellasich, Windischgrätz súlyos kudarccokat vallottak vele, pedig ellenfeleik – az egy Moltket kivéve – csak ugyanezen eszmék tökéletesebb foganatosítása által – mertek és győztek (Mac-Mahon, Steinmetz, Görgey, Damjanich stb). E hiányok dacára az osztrák hadsereg mindenesetre Európa legtekéletesebb hadigépe volt a porosz után. S hogy sikerei messze elmaradtak a porosz hadsereg hatalmas teljesítményei mögött, annak az oka az említett szervi és személyi fogyatkozásain kívül főleg a nemzeti szellem hiányában, helyesebben: perzequálásában keresendő.

Ez a hadsereg a családi politika eszköze volt. Annyira, hogyha hihetünk Ungernek, a csatában halálra doki katonák ajkairól ez a kiáltás gyakran felhangzott: Es lebe das Haus Österreich! Ez a pretoriánus szellem nem ritkán nyilatkozott meg oly módon, hogy a saját külön érdekét a közérdek fölé helyezte. Szignatúráján szembeszökő a landsknecht jelleg, a szoldateszka. Az a ridegség, amely a katonát elválasztja házi tűzhelyétől, kitépi a nemzeti élet talajából és a parancsnok vak eszközévé sülyeszti családjával és nemzetével szemben.

Tudvalevő, hogy az osztrák hadsereg alakulása arra a körülményre vezethető vissza, hogy a császári kénytelen volt saját alattvalóival szemben alkalmazni a harmincéves háborúban. Minden üdvös reform és át-

szervezés mellett sem bírta eredetének bűnét megtagadni az a babiloni toronyra emlékeztető népzagyvalék, amely a hadsereg anyaga volt s amelyre ráillettek Grillparzer emfaticus szavai: In deinem Lager ist Österreich! A továbbfejlődés kontinuitását azonban minden körülmények közt megővta a tisztikar, amelynek zöme régi katonacsaládokból származott s amely a schwarzgelb érzületet híven őrizte lelke oltárán, fenntartva azt a gyakran condottiere-jellemű tábornokok és a széthúzásra kész legénység között. Az osztrák tisztek mindnyájának hazája volt ez a hadsereg, amelynek kötelékében a mai napig összetartja őket az egyszerű és puritán erkölcs s a bajtársi szellem. Az osztrák tiszt, kinek semmi keresnivalója és ambíciója nem volt e hadseregen kívül, testestül-lelkestül hivatásának szentelte magát s a maga zárt esprit de corps-ját híven megőrizte a kis galíciai garnizonokban s Vence halhatatlan emlékei között egyaránt. Pulszky azt írja róluk, hogy két elv uralkodott náluk: a pajtáság, mely közszellemet fejlesztett ki és a ragaszkodás a fejedelemhez, ki sorsukat intézi. A német szó volt mindnyájuk közös nyelve, mely azon bizonyos szó járássá alakult, amelyet az igazi németek *Armeedeutsch*-nak csúfolnak s amely az egész monarchiában a művelt osztályok társalkodó nyelvévé vált. A tisztelnél a szakképzettség egyoldalú kifejlesztése s minden önálló gondolkodás elnyomása volt célul tűzve. A sereg eszerint bámulatos géppé formálódott, csakhogy rendeltetésének mégsem felelt meg, mert csaknem mindig hiányzott a kitűnő gépvezető. A tisztek közül, kiket a beléjük oltott vak engedelmisség a független gondol-

kodástól teljesen elszoktatott, nem váltak ki lángeszű hadvezérek, legfőljebb közepes, de tiszteletreméltó routinier-k. Egy egész évszázad óta nem voltak az osztrák sereg történelmének oJyan lapjai, melyekre büszkeséggel lehetett volna hivatkozni, jóllehet mindenki elismerte, hogy az osztrák hadsereg kitűnő elemekből áll, hogy mindig vitézül verekszik s hogy sohasem győz. Ilyen volt ez a csodálatraméltó szervezet 1848 előtt s ilyennek találta 1848 is: egy testületnek, amelyből a lélek hiányzik, gépies felfogású, vasfegyelmű, kasztszerű elzárkózottságban, a polgári elemet és tevékenységet lenézve, az újítás szellemét halálra gyűlölve.

Minő viszonyban állt a monarchia véderejével a magyarság? A Habsburgok birodalmában a nemzeti-ségi enclave-ok között a német elemen kívül egyedül a magyarság volt az, amely még sülyedésének mélypontján sem mondott le az öncélúság és függetlenség aspirációiról s amely létének súlypontját önmagában kereste. A magyar államiság csonkasága a *patti posse* alapján elviselte ugyan, hogy a hadsereg kikerült erkölcsi és politikai befolyásának régióiból, de nem hagyott fel a reménnyel, hogy ezt a kínai falakkal övezett szervezetet meghódítja a magyar állameszme célgondolatának. Nemcsak az ifjabb Zrínyi Miklóst, aki elsőnek foglalkozott a nemzetnevelés gondolatával, nem hagyták nyugodni „magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek umbrái, akik egyik világ szegletéről a másakra vitézséggel a magyarokat és egyik tengertől a másiki sok száz esztendeig csináltak kard élivel békességes meg-

telepedést.” II. Rákóczi Ferenc szintén program-szerűen foglalkozott az önálló magyar hadsereg problémájával s egyik tábornoka, Forgách Simon gróf ki is adta Zrínyi *Tábori kis traktáját*, melyet ennek az önálló s állandó magyar hadseregnek taktikai vezérfonalául szánt. A magyar aspirációk 1791-ben és 1809-ben is iparkodtak részt törni a császári ármádia vasfalain, de a nemzeti eszme még nem volt elég erős – népies bázis híján – hogy eredményt érjen el. A magyar királynak Magyarország nem volt cél, hanem csupán eszköz vagy akadály egyéb politikai célok forszírozásában. Érdekei sohasem szerepeltek döntő tekintetként a dinasztia politikájában. A magyar embert és pénzt áldoz hadseregekre, amelyek nem az ő hadseregei s háborúkra, melyek nem az ő háborúi. Ha e hadseregeket megverik, nem az ő szégyene, ha győznek, nem az ő dicsősége. Mikor a nemzet lecsúszott az önálló nemzetek ormáról, az állami élet nagy viszonyai és céljai megszűntek s ezzel kiszáradt az a forrás is, amelyből a nemesi fölkelés intézménye sajátos politikai értéket és erőt tudott meríteni.

Az 1848-iki átalakulás mindennek véget vetett. Ez a zárt test is megérezte a nagy lökést s nem is volt képes – csak ideig-óráig – kiheverni végképen soha. A nemzet és a dinasztia viszonyának romlása a választás alternatívája elé állította azokat a katonai tényezőket, amelyek eddigelé még sohasem jutottak hozzá, hogy dinasztikus hűségük, fajszeretetük s a becsületről való fogalmaik átvizsgálása fölött elmélkedjenek. Beállott a *collisio officiorum*. Most ez a hadsereg politizálni kezdett – s mint Görgey írja – a

föltétlen engedelmesség ösvényéről az okoskodó engedelmesség ösvényére tért. A részek megmozdultak a gépben.

Az alkotmányra történt felesketésük után az ő szemükben a magyar ügy megkapta a legitimitás zománcát s a tisztek egy részének egészséges gondolkodására és lovagias érzékére vall, hogy április 14-ig nem is jutott eszükbe, hogy magatartásuk helyességét átvizsgálják. Jó ideig (körülbelül 1848 december derekáiig) az ügyek meglehetősen zavarosan bonyolódtak egymásba, határozatlanság, bizonytalanság uralkodott a katonai és politikai viszonyokban egyaránt, míg az elemek kiváltak egymásból s tiszta ellenségek gyanánt kerültek szembe. Politikailag Radetzky győzelmei Somma Compagnanál (július 23.) és Custozánál (július 25) képezik azt a demarkacionális vonalat, melytől kezdve a kamarilla levetette az álarcot s kezdetét vette a hadseregben is a nyílt izgatás a magyaroknak tett engedmények ellen. Eleinte Bécsben örültek, hogy a csapatparancsnokok megértették titkos intencióikat, de arra nem gondoltak, hogy a seregnél ezután nemcsak a tisztet, de a közlegényt is számba kell venni, hogy mihelyt a tiszt politizál, a közlegény is politizálni fog, hogy a fegyelmet nem lehet felülről megszegni anélkül, hogy alul is megszűnjék, hogyha a porte d'épée gondolkozni kezd, a panganét is gondolkozni fog s hogy akkor nem elégséges a száraz parancs, mert a szenvedélyek is megkövetelik a magukét.

Az erjedés procedúráját különben senki markánsabb megjegyzésekkel nem írta meg, mint Görgey, aki maga is eleven klinikai esete volt az egész

folyamatnak. Ezt írja: „A magyar alkotmányra tör-
tént felesketésünk után soha senkinek nem jutott
volna eszébe az a gondolat, hogy lehessen a magyar
hadügyminiszteren kívül még más valakitől eredő pa-
rancsokat is teljesítenie, ha a vak engedelmességnek
előírt egyenes útjáról az okoskodó engedelmesség út-
vesztőjébe nem tereltek volna bennünket. A bécsi kor-
mány és a pesti, gyöngesége érzetében mindakettő
erre a sikamlós térre vitte a hadsereget és most tőle
várta – amaz Magyarország feletti hatalmának visz-
szahódítását, emez a kivívottnak fentartását. Az ön-
álló csapattestek parancsnokai pedig, mint magyarok a
bécsi kormányt, mint katonák a pestit gyanakvó szem-
mel nézvén, tétovába estek s ez a tétovázás már a ve-
zetésük alatt álló csapatok legelső rétegeire is átter-
jedt.”

Jellemző a viszonyok csodálatos boszorkány-
táncára és az általános fejeveszettségre, hogy mikor
már a Drávánál ugyanazon uralkodó katonái és tisztjei
állottak szemben (augusztusban), a két hadügyminisz-
térium között csereüzlet folyt a hadi készletekben és
fölszerelési tárgyakban. Latour gróf, az osztrák had-
ügyminiszter még úgy nyilatkozott a drávai magyar
táborból hozzáérkezett tiszti küldöttség előtt, amely
magatartása felől kért további rendelkezéseket, hogy
„önök magyar katonák, magyar ezrednél szolgálnak, a
magyar hadügyminisztérium alatt állanak, én tehát
önöknek nem adhatok magatartásukat irányító pa-
rancsot.” Augusztusban Görgey, mint a magyar had-
ügyi kormány megbízottja Prágában és Wiener-Neu-
stadtban a lökupakgyártást tanulmányozta, ahol a

megfelelő adatokat készségesen bocsátották rendelkezésére. Annál ocsmányabb játék folyt a színpalak mögött. Mikor a Batthyány-kormány még minden követ a békés megegyezés érdekében mozgatott meg, mikor az osztrák és magyar kabinetek között diplomatikus simasággal folytak az érintkezések: a becsületes, de együgyű pesti hadügyminiszter már érzett és sejtett valamit, de kimondani nem merészelte, sőt még önmagának bevallani sem. Mi zajlhatott le minden egyes tiszt lelkében, mikor a kötelességek összeütközésének drámai válságát át kellett élniök! Ivánka Imre beszéli el, hogy a bácskai hadjárat elején Bechtold, a déli magyar hadsereg parancsnoka, egyébként a szónokló és tehetetlen Mack-féle figurák szálnalmas mintaképe, egy alkalommal felnyitott előtte egy ládát s abból kivett két csomag levelet, fölkérve őt az olvasásra. „Amint az első, második levelet felnyitom – úgymond Ivánka – látom, hogy ezek magánlevelek s kijelentem, hogy az olvasást nem folytatom.” „Igenis, csak olvassa, olvasson el hatot, tizet” – s midőn ezt megtettem, láttam, hogy a levelek Mayerhoffertól, Jellasichtól, Phillipovichtól, Czóbeltől és más tábornokoktól voltak s mindannyi szemrehányást s a katonai becsületre való hivatkozást tartalmaztak, hogy ő, mint altábornagy, noha nem is magyar, szolgál az osztrák színek ellen. „Midőn a hadügyminiszttertől – magyarázta Bechtold – a parancsnokságot átvettem, tiszta szándékkal tettem azt és ígértem a miniszterelnöknek is, hogy hű szolgálatot teszek az országnak, Azóta, hogy itt vagyok, alig van nap, hogy egy vagy több hasonló levelet ne kapnék régi, legjobb bajtársaimtól. Én külföldi születésű va-

gyok, állásomat, mindenemet a császárnak köszönhetem. Az alkotmány szubtilitásait nem értem, de két-színű játékot üzni nem vagyok képes. Menjen el a minisztériumhoz, mondja meg, mit látott, jelentse ki, hogy két hétig itt maradok, semminemű pozíciót itt feladni nem engedek, küldjön a minisztérium valakit felváltásomra, mert tovább nem szolgálhatok.”

A különböző vezetékekből érkező hatások fermentumai mindenekelőtt a kettészakított hadseregnek az első összecsapásoknál észrevehető ingadozásában és a kölcsönös, csaknem rendszerré vált dezertálásokban éreztették a szétmállás folyamatát. Jellasich még szeptember derekán Kulmer báróhoz írt levelében is azt vallja, hogy borzadt a gondolattól, hogy ágyúit a huszárokra irányozza. Egy hónappal később a parendorfi magyar főhadiszállás cselekedeteiben és mulasztásaiban ugyanazon gyámoltalanság és tétovázás következményeit lehetett látni, amely egyrészt a magyar országgyűlés és a honvédelmi bizottmány töprengéséből származott, másrészt azoknak a rugóknak eredménye volt, amelyek a tetteges politikai szakítás ellenére a hadsereg régi egységének fikcióját akarták fenntartani. Maga Görgey mesteri rajzát adja azoknak az erkölcsi és tömeglélektani viszonyoknak, amelyek a schwechati támadás megfeneklését okozták. Sem Mógaról, sem a fővezénylő ellenfélről – úgymond – nem szabad föltételezni, hogy akármelyik is közülük világosan tudta volna, hogy a schwechati ütközet napján tulajdonképpen mit akart. Görgey a magyar hadsereg gyarló vezetésének, valamint szerencsés megmenekülésének sokkal egyszerűbb magyarázatot adott.

Úgy találta, hogy ennek oka részint a két fővezérnek, részint a két hadseregnek harminc évi békekorszak után igen természetes és érthető elfogultsága, részint az, hogy az 1848-iki esztendő nemzetiségi izgatásainak még ekkor nem sikerült a régi bajtársi viszony emlékezetét oly gyökeresen kitörölni a kettészakadt hadsereg emberi kedélyéből, hogy képesek lettek volna elkeseredett ellenségek módjára harcolni egymással. A schwechati csata előtt volt az első tömeges dezertálás is a magyar táborból. A távozók egyike Holtsche tábornok volt, a sukorói csata egyik hőse, kinek visszalépését mindenki sajnálta. Nem lévén magyar polgár, kijelentette, hogy viszonyai nem engedik meg a magyar táborban tovább szolgálnia, bár igazságosabb ügyet sohasem szolgált a magyarnál: ha magyar volna, a paroxízmusig képes lenne harcolni érte. Benedek, Ottinger már előbb lemondtak arról, hogy a magyar ügygel közösséget vállaljanak, noha mindketten magyar származásúak voltak, őket követte azután a magyar mágnás-tábornokok és főtisztek egy részének szecessziója (Teleki Ádám, Esterházy, Nádasdy stb.), míg december végén megindult épp a fel dunai seregből a régi tisztek tömeges elpártolásának lavínja, melyet Görgey csak a váci kiáltvánnyal tudott megállítani mindaddig, míg a függetlenségi nyilatkozat újabb válságot nem idézett elő. Ezalatt a korona egyre-másra bocsátotta ki nyilatkozatait, amelyek egyre erélyesebb hangnemben szóltak, amire az országgyűlés egyre ingerültebb ellen-proklamációkkal felelt. Az események fejlődésének természetes tünete volt ez. A végrehajtó hatalmak kiáltványaihoz a parancsnokló tábor-

nokoké és testületeké járulván, az ősz és a tél folyamán a proklamációk, manifesztumok, felhívások és hirdetések záporosóje szakadt a hadseregekre.

A szabadságharc leggyönyörűbb epikus jelenetei közé tartoznak azok a bámulatraméltó odisszeák, amelyeket külföldön állomásozó magyar katonák jártak meg, hogy a veszélyben forgó hazát megmentésük. Mintha a tömegöszton érzékeny földrengésjelző készüléke mozdította volna meg a távoli osztrák provinciákban állomásozó magyar katona szívét, minden világtáj felől csapatonkint és egyenkint szivárgott haza a fekete föld népe, hogy patakozó vérét átömléssze a magyar tömegek közös vérmedencéjébe. Rostand képe jut eszünkbe a „Sasfiók” egyik jelenetéből:

Mikor az ifjú fát

Kiássák gyökerestől s más földbe teszik át:

Nedvében elviszi morajló erdejét

És ő is szenved, ő is meghajtja fejét,

Ha testvérei távol szenvednek.

A magyar katonák hazaszökése úgyszólván a szabadságharc tizenkettedik órájáig tartott. Kmetty tábornok 1849 június derekáról értesíti Kossuthot, hogy egy huszárszázad altisztek vezetésével szerencsésen hazavergődött s az ellenséges harcvonalon keresztül törve, az ő hadosztályához csatlakozott. Néhány nappal később hasonló értesítés jött az 5-ik huszárezred egy másik svadronáról, amelyet azonban a stájer határon elfogtak és megtizedeltek. A Radetzky-huszárok hazaindulása lélektanilag annál értékesebb jelenség, mert az öreg tábornokhoz való személyes ragaszkodásuk szinte patriarchális viszonyt létesített közte és a

huszárók közt. A katonák hazaszökése dolgában kezdetben Mészáros mint alkotmányos miniszter s mint egykor ezredese az egységes nagy osztrák hadseregnek, melynek hagyományait sohasem bírta levetkezni, nagy dilemma előtt állott. Mint hadügyminiszternek kötelessége lett volna a dezertálókat megbüntetni és rendszabályokat foganatosítani, ennek elharapódzása ellen. De ezáltal összeütközésbe jutott volna a közvéleménnyel, mely a huszárók elhatározását, hogy karddal kezükben nyissanak utat maguknak hazájukba, mint hőstettet ünnepelte és magasztalta. Hogy az osztrák hadsereg nagy konstrukciójában a magyar szellem is rést tort és érvényesülni akart, már megmutatkozott Batthyány és Jellasich” tárgyalásának estéjén, amikor a magyar gárdisták fáklyás-zenét rendeztek Batthyány tiszteletére s ebben a Bécsben szállásoló huszárezred legénysége is részt vett. Válasz volt ez arra a fáklyás-zenére, melyet hat héttel előbb a hadsereg tisztjei rendeztek JellasicznaE. Görgey István elbeszéli, hogy a Nádor-huszárók, *Sréter* Lajos százados vezetésével Csehország közepéből hét nap és éjjel rengeteg viszontagságok után miként jutottak el a Morvához, miközben mindössze három embert és öt lovat vesztek. Éjjel értek a magyar határhoz, a Morva hídjához. Lassan közeledtek s egy-kettő közülök gyalog nekimászott a folyónak s meggyőződven, hogy a hidat katonaság őrzi: a két tiszt megfűvatta a trombitákat s egy része attakba vette a hidat, egy része pedig Jobbra-balra a sötétben átúsztatott. Amint aztán magyar földet értek lovaik patkói, egy rákezde a *Cserebogár, sárga cserebogár* kezdetű dalt s erre oly

örjöngő lelkesedés tört ki az egész csapaton, hogy a túlsó partról hang után rájuk adott sortűz dacára leugrottak a lovaikról s úgy csókölték a hazai földet

A magyar önvédelmi harc katonai szervezetének magját azok az egykori császári sorhadi zászlóaljok, ütegek és lovasszázadok alkották, amelyeket a Batthyány-kormány hivatalba lépése után a magyar alkotmányra és a 48-as törvényekre föleskettek s amelyeket a katonai fogadalmon kívül a fajérvés élan ja minden más erőnél hatalmasabb erkölcsi vonzással bilincselte a magyar ügyhöz. Ugyanez a motor dolgozott az egykori osztrák tengerész csapatokban is, amelyek Manin felhívására csakúgy csatlakoztak a velencei forradalomhoz, mint Kossuth hatása alatt a sorhad magyar része, vagy legalább az a hányada, amelyet leküzdhetetlen akadályok nem gátolták meg abban, hogy „keble istenét” kövesse. Nemzetek fölkeléseinél, midőn a pillanatnyi szükséghez képest a rendes katonaságon kívül, megbontott békéjük helyreállítására, avagy más indokból maguk a polgárok is fegyvert fognak, a működő csapatok létszámát, szervezetét, besztását és hadrendjét megállapítani igen bajos. A szabadságharc legnagyobb erő kifejtését hozzávetőleges becslés szerint (Rüstow, Breit és Gelich adataiban csak árnyalati eltérések mutatkoznak) 160 ezer emberre és 540 ágyúra tehetjük, amely így oszlott meg:

19 zászlóalj régi császári királyi serezedbeli,
147 zászlóalj önkéntes vagy besorozott honvéd,
6 zászlóalj vadász,

18 ezred, jobbadán régi huszár és újonnan besorozott és ütegegységekre pontosan fel nem osztható

8000 tüzér, amelynek túlnyomó többsége friss anyagból formált honvéd-elemekből állott. Mindössze papiroson elérte ugyan az impozáns 160 ezernyi számot, de az alakulások folytonos fluktuációja miatt pontos áttekintést szerezni csaknem lehetetlen volt s az önkényes kombinálások számára határtalan lehetőségek kínálkoznak. Kossuth az utolsó pillanatig résen volt, hogy a pótlások, kiegészítések és új alakúiasok szervezésében egy bizonyos folyamatosság uralkodjék. Görgey a világosi kapituláció előtt néhány nappal még egészen friss hadosztályt is kapott (Querlande), de már a fölfegyverzés és begyakorlás nagyon is kezdetleges állapotban volt. Tudni kell továbbá azt is, hogy a magyar hadseregben, mint egyáltalán minden forradalmi seregben, a taktikai egységek korántsem voltak egyenlő értékűek s egyenlő erkölcsi minőségűek. E nagy forradalmi konglomerátumban akadtak bőségesen élite-csapatok, de voltak nagy számmal olyanok is, ahol demoralizációs tünetek hamarabb jelentkeztek s a kisebb-nagyobb krízisek oly erkölcsi megrázkódtatásokban csapódtak le, amiket alig bírtak kiheverni. Erkölcsi és taktikai érték dolgában a régi sorhadi zászlóaljokat s az első Önkéntes honvéd-alakulásokat (kivált a 3., 9., 10., 11. és 47. zászlóaljakat) illeti az elsőség és mindenekelőtt a régi huszárezredek, amelyekre a háború minden fázisában bizvást lehetett számítani. Sok függött természetesen a parancsnokoktól is. Görgey, Bem, Damjanich, Aulich, Klapka kitűnő szellemű csapatokat neveltek föl, holott Mészáros, Dembinszki, Kiss Ernő keze alatt ugyanazon elemek nagy ingadozásokon estek át.

E tekintetben főleg Görgey és Bem hadtestjei váltak ki. Amit az előbbinek téli visszavonulása és nyári anabázisa alatt csapatai menetelési teljesítmény, szívósság, rugalmasság és erkölcsi erő tekintetében mutattak, azt csak a napóleoni légiók marsaival a híres *Campagne de France* alatt és Dembinszki litvániai visszavonulásának méreteivel lehet összehasonlítani. Jókai még 1849 aug. 10-én látta ezt a hadsereget a nagyváradi országúton 29 napi kínos menetelés után, amikor 607 km. megtett út és súlyos, többnyire sikeres utóvédi harcok álltak már a háta mögött. Ugyanis július 13-án indult el a komáromi erődített táborból, hogy Dembinszki déli hadseregével egyesüljön s augusztus 5-én ért Nagyváradra, 9-én Aradra. Jókai elmondja, hogy bámulták akkor is a szép rendet és fegyelmet, mely oly hosszú útvesztély mellett is megmaradt. A tisztek nem hiányoztak sehol. Ott gyalogolt a sorok végén mindegyik térdig érő sárban, a vezénylő tisztek csurgó gubában lovagoltak zászlóaljuk előtt. A zászlóaljak meg voltak fogyva nagyon, de a sorok nem ziláltak. Az egyes katonák sárosak, elcsigázottak, de nem csüggedtek, nem támolygók. Amint a katonaság közt végighaladt, egy ismerős őrnagy, hajdan képviselő, ugrott elő. Zakó István volt ez. „ő tudatta velünk a debreceni csata részleteit. Szerinte a lényeges veszteség nem ment oly sokra, mint gondolják. Mennyien vagytok most mindössze? Mintegy 23 ezren, volt a válasz, de verekszünk ötvenezerrel, ha Görgey vezet.” Bem kábító mozdulatai és az ellenséges területen való kiéyózásai oly hallatlan követeléseket támasztottak a katonák erkölcsi és fizikai erejével szemben, amelyet

csak olyan tábornok remélhet, aki első sorban katonáinak lábaival akarja kivívni a diadalt. Mégis mindenek felett Görgey érdeme volt az, hogy az oroszok betörése után a magyar szabadságharc guerilla-csatározásokra nem aprózódott el.

1849 tavaszán, talán az áprilisi hadjárat erkölcsi hatásának ellensúlyozására, osztrák auspiciumok alatt *die Rebellen in Ungarn* c. alatt Leipzigben egy könyv jelent meg, amely a rágalmak és ráfogások valóságos özönével állította pellengére a magyar szabadságharcot. E förmedvény szerint: „a lázadók hadserege leginkább lengyel, olasz és francia katonaszökevényekből, nemkülönb az ország börtöneiből és váraiból kiszabadult fegyencekből áll, kik a középkori condottiere-k mintájára lengyel emigránsok (pénzért mindenre kapható!) vezérlete alá helyezkedtek. Ezenkívül az osztrák sorhadból néhány ezred átszökött a lázadókhoz.” Weiden tábornok, aki rövid időre az isaszeghi csata után átvette az osztrák sereg főparancsnokságát Windischgrätz hercegtől, egyik kiáltványában nem átalotta „elvetemült söpredéknek” nevezni azokat a katonákat, akik akkor már a taktikai és erkölcsi felsőbbségüket bebizonyították ellenfeleik fölött. Más képet nyerünk a honvédcsapatok szelleméről és szervezetéről, ha az orosz katonai írók műveit lapozgatjuk. Osten-Korff tábornok, Paskievics vezérkarának tagja első benyomásait így örökíti meg: „Fegyelmeztelen, rongyos és gyáva csöcseléknek hittük az újságok, röpiratok és osztrák közvetítők mondása szerint a magyarokat; de éppen ennek ellenkezőjét tapasztaltuk, mikor velük a harctéren találkoztunk. Rosszul fegyverzett gyalogsági

csapatok helyett szigorúan fegyelmezett és férfiasan harcoló zárt tömeggel kerültünk szembe. A magyar lovasság sem dicséretünkre, sem pedig ellenfeleink ócsárlására nem szorult. Ezt lovassági tisztjeink az első attaque-ok után nyíltan beismerték. Tüzérek feltűnő szabatosággal lőttek s mekkora volt meglepetésünk, midőn néhány e fegyvernemből sebesülten visszamaradt fogoly feleleteiből kitűnt, hogy csak ezelőtt néhány héttel osztották be ütegeikhez, mit Achmetjev tüzérségi tábornok sehogysem akart elhinni. Szentpétervárt ugyanis holmi agyafúrt újságokból azt olvasta, hogy a magyar lázadók tüzérségét többnyire angol és francia veteránok kezelik. Sorezredeink csak idővel szoktak hozzá az ellenség harcmodorához s nem csekély tandíjat kellett fizetnünk, míg végre a játszma egyformasága létrejött. Tisztjeik minden alkalommal csapataik élén támadtak, holott úgy értesítettek bennünket, hogy a rendes vezénylet a magyarok sorában a végkép felbomlott fegyelem hiányában egészen megszűnt ... De megváltozott nézetünk mások irányában, kik folyton a lovagiasságot és katonai erényeket emlegetve, annak épp az ellenkezőjét tapasztaltatták lépten-nyomon.” Frolow, Rüdiger hadtestjének vezérkari főnöke, akinek főszerep jutott a világosi kapitulációt megelőző tárgyalásokban, úgy tapasztalta, hogy a magyar sereg belső szervezete nagy részben felülmúlta az orosz hadakét. Voltak ugyan időszakok, melyekben valószínűleg az illető alvezér megbízhatatlansága vagy képtelensége folytán nagy hibákat követtek el, de ez – szerinte – ritkán történt s többnyire egymást érő erőteljes csapások által kiegyenlítettett. „Nem egyszer

jutottak eszembe – így folytatja tovább – Sasz tábornoknak, a Kaukázus meghódítójának szavai, aki Vácnál a legborzasztóbb ágyútűzben azt kiáltotta felém: Nost, mit szól mindehhez? Ezekről az emberektől még mi is tanulhatunk!”

Az a mód, amellyel ez a legkülönbözőbb elemekből összealkotott és laza kötelékben levő paderő a külvilág minden segélyforrásától teljesen elzárt területen összpontosult s ezután hatalmasan megnövekedve, egységes nagy hadsereg jogcímével és energiájával föllépett: oly szervezetről tanúskodik, mely a haditörténelemben párját ritkítja. E szervezet létesítésének érdeme és dicsősége Kossuth Lajost és Görgey Arthurt illeti, akik mindaddig szerencsés kölcsönösséggel pótolták egymás hiányait, míg a politikai szétvonás, majd személyes antipátia meg nem bénította munkásságukat, Kossuth az értelmiségben megtalálta alkalmas munkatársait, a tömegekben pedig az erő apadhatatlan forrását. Lába dobbanásával úgyszólván egész hadseregeket varázsolt elő a földből, főleg az Alföld hatalmas magyar medencéjéből, ahol Anteuszként újabb erkölcsi impulzusokat is kapott, ha már a munka és a szenvedések terhe alatt roskadozott. Oly mély és személyes viszonyba lépett a magyar néppel, mint sem előtte, sem utána senki. Történeti alakjának nagyvonalúságát a nevéhez mindörökre hozzáforrott tömeg-küzdelem arányaival lehet, sőt kell is megmérni. Egyénisége oly mély rétegekbe bocsátkozott le, hogy képes volt a dinasztia évszázados prestige-ét kiszorítani a maga erkölcsi tekintélyével. Oly végletek élei felé bírta sodorni népét, amelyek diametriális ellenté-

tek pólusai voltak egy háromszáz esztendő s világpolitikai elhelyezkedés törvényeinek s mindazon lelki és anyagi tényezőknek, amelyeknek együttes uralma a régi Magyarország opportunistá szellemű vezérférfiainak egész állambölcséségét kimerítette. Neve, egyénisége és programja egy hatalmas vétó volt a magyar politikában mindazon dolgok ellen, amit a régi dramaturgiai felfogás egyetemes világrendnek nevezett, A hatalmat szerette, de nem önmagáért, hanem mert rendületlen volt a hite, hogy ő van predesztinálva Magyarország megmentésére. S bármily méla húrokat is tudott megrezegtetni s bármennyire hivalkodott is cincinnatuszi szerénységgel: diktátori hatalmát nem volt hajlandó sem megosztani, sem arról lemondani. Személyiségének korával s a népies elemekkel való kapcsolatoságát – amely pótolhatatlanságának politikai bázisává lett – teljes mértékben kiaknáztta és mindig elérte vele azt, amit akart, A szeptemberi napok fülledt levegőjében, mikor már mindenki hitt Jellasich támadásának sikerében, szinte biblikus hangokat hallatott alföldi körútjában, hogy a paroxizmusig föltüzelje a népet, „Az Isten el fogja átkozni e népet – így beszélt Cegléden – hogy a levegő méreggé váljék, mikor beszívja; hogy kezei alatt ne teremjen mást a föld, mint hitvány kórót; hogy a forrásvíz búzhódjék meg, midőn ajkaihoz viszi; hogy bujdossék hontalanul a föld hátán, hiába kérven alamizsna kenyeret és alamizsna helyett arcul csapandja őt az idegen faj; és lészen saját hazájában vándorkoldús, kit mint gazdátlan ebet verhet agyon mindenki s mint belpoklost mindenki elkerül. Hiába

imádkozandik Istenhez, meg nem bocsátja bűneit, sem ezen, sem a másvilágon; a leány, kihez szemeit emeli, seprővel hajtja el küszöbéről, neje utálattal köp gyáva szemei közé, gyermekének első szava az lesz, hogy saját apját megátkozza és holtteste heverend temetetlenül.” A néptribunnak hangja ez, de nem azoké, akik a demagógia ősmocsarából buktak fel. Egyedül neki volt joga így beszélni. Az ő pátosza őszinte és mély volt: a gondolati ritmusnak az a folytonos fokozása nála a helyzeti és a lelki feszültség feloldódása volt, nem üres szó, vagy mint Aristophanes gúnyolja a demagógokat, nem „otrombaság, pimaszság, kofanyelv,” mint a flamingóké, Madarász Lászlóé, vagy Besze Jánosé, ő mint a nép felszabadítója állhatott a fórumon, aki a jobbágyot polgárrá tette, kicsavarva az abszolút kormány leghatásosabb fegyverét a dinasztia kezéből. Ha a nép milliói nem Kossuthban, hanem a bécsi kormányban látták volna felszabadítójukat, akkor nem lett volna miben megvetnie a lábát s Oberon sípja visszhangtalanul enyészett volna el a levegőben. Mennél pártatlanabbul követi az ember a nagy agitátor működését, annál inkább kénytelen elismerni, hogy katonai tekintetben is felülmúlta a legtöbb magyar tábornokot. Ha nem is bírt bátorsággal a csatatéren, ha általában nem ismerte a katonai szolgálat részleteit, ha végül képtelen volt is a magyar hadseregben szolgáló régi osztrák tiszték sajátságos hadi politikai rögeszméit megérteni, kitűnő áttekintő képessége s eleven fogékonysága volt, amely csak a kétségbeesés napjaiban zavarodott meg.

A nemzet fátumához tartozott, hogy azt a férfiút,

aki az önvédelmi harcot megindította, aki a honvédsereg anyagát s a hadviselés anyagi eszközeit előteremtette, legyőzhetetlen bizalmatlanság választotta el attól a férfiútól, aki ezt a sereget fegyelmelte, harc-képesé tette s a szabadságharc második stádiumában, akkor, amikor a magyar ügyet már egész Európa végvonaglásban levőnek tartotta, dicsőséges győzelmekre vezette. Kossuth végzetes tévedése volt, hogy csakhamar, a szabadságharc kezdetén föl nem ismerte, hogy e harcnak mondhatni predesztinált fővezére nem lehetett más, mint Görgey. E két férfiúnak egész a gyűlöletig fajuló kölcsönös bizalmatlansága gátolta meg a nemzetet abban, hogy a szabadságharcban kifejtse az ellenállási erőnek azt a maximumát, melyre képes lett volna.

A szabadságharc vezetésében Kossuth idealizmus mellett Görgey egyénisége volt az, amely a szép szólamok világában egyedül képviselte a realitást, a céljához idomított energiát, ő volt az, akit nem kápráztattak el a népmilliók kaszái, aki lenézte az ope-retté-nemzetőröket, a Falstaff-tábornokokat, aki szét-rebbentette az illúziók arany ködét s aki végül egyéniségének vastartalmával a forradalmi *quodlibet*-ből kemény kötésű és katonás szellemű hadsereget alkotott egy ideig német, de azután tiszta magyar vezényleti nyelvvel. Hogy mennyire megváltoztak II. Rákóczi Ferenc óta a viszonyok s mily roppantul megnőtt a magyar nemzet értelmi ereje, jelzi az a tény, hogy önma-gában megtalálta a politikai kormányzón kívül az *organisateur de la victoire*-t, sőt az a tisztikart is, amely a hadvezetés és hadszervezéshez szükséges képessé-

gekkel rendelkezett. A politikai vezetésnek és a hadi szervezésnek az a dualizmusa, amely Kossuth és Görgey egymást keresztező irányával és tevékenységével a szabadságharc ügyének egyik kerékkötője lett, nem igen hatott serkentőleg oly mozgalomra, amely ha a tekintélyi elvet a forradalom elvével döntötte is le, azért a benne dolgozó tömegöszton mégis megkívánta, hogy valami prestige-be fogódzhasson. Görgey szövetségeseket keresett Kossuth ellen a törvényhozó testületben, Kossuth Görgey ellen a hadseregben. Ki merné vitatni – kérdi huszonkilenc évvel később Demár János anonimitása alatt lappangó egykori magyar diktátor – hogy mindketten bármily komolyan hordozták legyen is szívükön a honvédelmet, többet tehettek volna hazájuk megmentésére, mint amennyit tettek? Vajjon az egymás megbuktatására szőtt cselek életüknek csak azon perceit vették-e igénybe, melyeket különben a legszükségesebb pihenésre fordítottak volna? Vajjon csupán véletlen-e, hogy e két férfiú teljes közreműködése védelmi harcunk dicsőséges fázisának kezdetével, visszavonásuk honvédelmünk rémítő gyors hanyatlásával, az időben találkoznak?

Állása szerint a kormányzó, illetve a honvédelmi bizottság elnöke és a főtábornok, illetőleg a feldunai sereg szervezője közt Mészáros Lázár hadügyminiszternek kellett volna a közvetítő szerepet játszania, de Mészáros sem erre, sem a forradalmi szervezésre nem bizonyult alkalmas embernek. Misem állt tőle távolabb, mint hogy a magyar forradalom Carnot-ja legyen, ő maga, az *öreg kófic* nyíltan bevallja emlékirataiban, hogy „a roppant teendőt végigszem-

lelvén, csekély organizáló tehetséggel szomorúan állottam meg; becsületes, jó szándékú lelkem elcsüggedt.” Csupán természetes könnyelműségének köszönhetette, hogy kétségbe nem esett. Nem akart tudni semmiről, ami nem illett be az osztrák sémába, amelyben önmaga felnövekedett és megvénült, így már az első tiz honvédszászlóalj felállítása ellen is ellenvetést tett s még július 11-ike után is minden ujoncozást a régi s az új kormány mellett még meg nem nyilatkozott seregek kiegészítésére akart fordítani. Mészáros erélytelenségét és ökonomikus érzéketlenségét dicsérte az a körülmény is, hogy a magyaroknál elinte nagyon pazarul bántak a fegyverek kiosztásával. Odaadták a nemzetőröknek, kik pár hétig a táborban voltak ugyan, de ha hazaszéledtek, fegyvereiket is magukkal vitték, melyeket azután fájdalmasan nélkülözni kellett az új zászlóalj felállítása alkalmával. Néhány ezer felhasználatlan fegyver hevert így a volt nemzetőröknél a hadjárat végéig. Mészáros eltúrte, hogy az egyes csapatparancsnokok az ő feje felett magával az elnökkel levelezzenek. Nem tudott gátat vetni annak, hogy a különböző területeken operáló vezérek a saját szakállukra működjenek s ennek következményekép jó ideig szó sem lehetett arról, hogy a hadműveletek vezetése magasabb egységet szolgáljon. Tekintélyének alacsony voltát bizonyítja, hogy egymaga nem bírt a parancsnokok önállósági törekvéseivel szembeszállni s hogy egyik-másik hadtestben meglehetősen laza morális felfogás kapott lábra (Vécseynél). Csak szégyenpír boríthatja el arcunkat, ha olvassuk pl. Urbán ezredesnek a *Wiener Zeitungban* (1849 január 5.) meg-

jelent hivatalos jelentését, hogy „az ellenség gyáva vezérei, Teleki Sándor és Katona ezredesek Désről *szoknyás* testőreik kíséretében megszöktek” Mészáros katonai képességeinek és emberismeretének éppen nem válik becsületére, hogy minden magyar tábornok közt a legtöbb képességgel felruházottnak Dembinszkit tartotta. Vukovics jegyzi föl Mészárosnak azt a megjegyzését, hogyha valamennyi magyar tábornoknak tudományát egy mozsárban összetörnék, mégsem jönne ki annyi belőle, mint amennyi Dembinszki kisujjában van. Azt az egyet azonban nem lehet letagadni, hogy Mészáros Lázár volt az egyetlen magasrangú régi tiszt, aki mindvégig hűségesen kitartott a magyar ügy mellett s akinek példája számtalan ingadozó tényezőt tartott meg, mert Radetzky öreg huszárezredesében a forradalom napjaiban is a legimitásnak egy oszlopát tekintették.

A honvédsereg szervezése körül kezdetben mutatkozó bajok közül Görgey novemberi és decemberi levelei rengeteg panaszokat tartalmaznak, de jórészt olyanokat, amelyeken Kossuth és a kormány sem segíthetett. A sűrű dezerciót s a katonailag legderekbabb, csatában legmegbízhatóbb elemnek, a rendes ezredék régi tisztikarának politikailag kétes szellemét a magyar kormány sem megjavítani, sem megakadályozni nem tudta. A honvéd- és nemzetőrcsapatok fegyverzete nem volt és nem is lehetett egységes, mert az országban csaknem mindvégig fegyverhiány volt a fegyvergyárak elégtelen teljesítő képessége és a külföldi behozataltól való elzárás miatt. A nemzetőrség nagyon exotikus benyomást kelthetett. Miként egyenruháik,

épp oly tarkák voltak nézeteik is, feladatukra nézve. Még egy halálfejes csapat sem hiányzott, mely egyéb-iránt a keresztbe tett embercsontok és halálfej da-cára, amivel csákójuk díszítve volt, éppen nem látszott nagyon rémületesnek. Egészen külön a többi századok-tól Pesten Táncsics Mihály vezetése alatt egy izraeli-tákból képzett század is akadt. A honvédujjoncoknak némely része egészen fel volt ruházva és szerelve, másoknak csak a katonaköpenyük és jó csizmájuk, so-kaknak népies ruházatjuk volt, míg barna egyenru-háját valamennyi zászlóalj megkaphatta. Ivánka Imre leírja, hogy a maga két pestmegyei zászlóaljában a fel nem szerelt holmiját szőr- vagy vászontarisz-nyában hordatta s amennyire lehetett, töltény-ládács-kákkal vagy kis bőrtarisznyákkal szerelte föl. Akik-nek ez sem jutott, a köntös mellére lengyel módra két zsebet varratott a töltények elhelyezésére. E tarka se-reg együttes ismertető jele a főveg mellett kítűzött fehér toll volt. Minthogy azok a serezek, amelyek a magyar hadseregben harcoltak, semmiben sem kü-lönböztek a császári csapatoktól, Windischgrätz elren-delte, hogy a tévedések elkerülése céljából csapatai a csákójukon fehér vászonszalag által jeleztessenek.

A magyar katonai szervezetnek kezdettől fogva legbájosabb problémája a szakértő tisztikarban mutat-kozó hiány volt. A magyar alkotmányra esküt tett s ahhoz híven ragaszkodó, valamint a fajszeretet ösz-töne által a magyar ügyhöz bilincselte régi tiszteken kívül első sorban az ország területén tartózkodó nyug-díjasokra lehetett számítani, akiknek a száma alig ütötte meg a nyolcszázat s akik többnyire mint hadnagyok

vagy mint kapitányok hagyták el a katonai pályát, megtartván ellenszenvüket a bécsi kormány ellen főleg lassú előléptetésük miatt. A nagyobb rész azonban a csekély előmenetelt sok tekintetben önmagának tulajdoníthatta, mivel vagy nem akart a békés időben unalmas tanulással bíbelődni, vagy nem csinálhatott karriert kisebb képzettsége miatt, vagy végre, mert lévén miből élnie – haza ment gazdálkodni. A katonáskodás nem csemete-iskolája, inkább levezető csatornája volt a megnyilatkozást nem találó, céltalanul kallódó magyar energiáknak. Az illúziók menedékhelye volt ez. Talán az egyetlen szilárd pont azok előtt, kik erőnek erejével kikíváncsoztak a magyar tétetienség ingoványából. De éppen a magyar elemeknek másrészt alkalmuk volt tapasztalniok, hogy az esztendők meddő fáradságain keresztül a magyar fiúk megtanulják a keserű leckét: a hadseregnél nem vár reájuk csillogó előmenetel. Parádénak, mulatós cimborának szerették az ármádiánál a magyar nemesi ifjakat, jók voltak a fergeteges huszárattakokhoz is, de egyébként nem volt nagy keletjük és különösen nem ott, hol a rangok, címek, kitüntetések osztogatására került a sor. Ha valaki mégis ragaszkodott pályájához, méltánylásra csak akkor számíthatott, ha kitépve magát a hazai emlékekből, kegyelemre megadta magát, de még akkor is küzödni kellett bizonyos előítéletekkel, amelyek kínai falak gyanánt zártak el minden eredeti magyar tehetséget az érvényesüléstől. Nagyobb hatáskörrel még akkor is nehezen ruházták fel őket, ha rátermettségüket ragyogó tettekkel igazolták. Hadik, Nádasdy, Kray báró, Alvinczy bár a felszínen mozogtak, mégis egész

életükön át tapasztalták magukon a regés Pygmalion szenvedését: az ideál elérhetetlenségét, vagy ha már a csúcra vergődtek, nem ritkán tarpéji sziklán találhatták magukat. Arra alkalmasoknak bizonyultak, hogy mások ruháit keféljék s főhercegi protegéék félreszo-
rítják őket.

Innen van, hogy a kiválóan katonás magyar nép köréből Hunyadi és a második Zrínyi óta egyáltalán nem emelkedett ki elsőrendű katonai tehetség. Megrekedt pályák, félbenmaradt munkák, lecsüggedt szárnyalások szegélyezték a magyar katonai géniusz útját. Oly tehetségek mint Görgey, Klapka, Bayer már az alantas fokon megrekedtek, mások mint Vetter, Aulich a szolgálati szabályzat üres formalitásai közt vergődtek, míg belevénültek. Egy Széchényi kénytelen volt otthagyni azt a pályát, melyen oly mohó ambícióval csüggött, mert minden összeköttetései dacára éreznie kellett, hogy nem szívesen látják magyar ember létére olyan területén, amely az osztrák-németek és dél-szlávok kizárólagos érvényesülési zónája volt. Még Benedek leveleiben is érzik hangulati nyoma annak, hogy mellőzöttnek tartja magát, noha szinte kozmikus távolba szakadt a rebellis magyar világtól. A nyugalmazott tisztikar egy része tehát, amelyet hatalmas becsvágyak sarkantyúztak az érvényesülésre, kész anyagául kínálkozott a forradalomnak. Más része viszont hajthatatlan schwarzgelb érzületű maradt s tovább is jobbagyi hódolattal viselkedett a dinasztia iránt, amely oly könnyen megfelekezett róla.

A tisztii hiány állandó volt s ez lehet a ma-

gyarázata annak, hogy Kossuthék a tiszti kinevezések dolgában nem jártak el a kellő körültekintéssel és alaposággal. Tudatlanokat is kellett használni s kiválogatásukra s oktatásukra időhiány miatt nem lehetett elég figyelmet fordítani. Addig ugyan még csak ment a dolog – beszéli az öreg Mészáros – míg a seregszabályok használható tiszteket a külföldön tanyázó ezredek-ből be lehetett hívni, vagy a belföldi ezredek-ből előléptetéssel átcsábítani az ujonnan alakított honvédszázalóaljokhoz, de midőn ezek fogyni kezdtek s a hazában található kilépett és quietált tisztekből kellett pótolni a honvédtiszti hiányt, nehezebbé vált a dolog. Természetszerűleg sok oda nem való és selejtes elem került így a honvédséghez (akárcsak 1868-ban), akik gyakran a katonákra mindenekfelett kötelező fizikai bátorsággal sem bírtak s alapot adtak az olyanféle csípős megjegyzésekre, hogy „csatának kell lenni valahol, mert igen sok tisztet látni a városban.” Politikai tekintetek szintén szerepet játszottak az előléptetésnél. Kossuth talán azért, hogy az egykori osztrák tiszteknél politikai kétes magatartásával szemben az új rendszer embereit szaporítsa, vagy azért, hogy Görgey katonai kamarillájával szemben a hadseregben is megbízható elemekre támaszkodhasson, nem fukarkodott képviselőknél és egyéb polgári foglalkozású tényezőknél a tisztikarba való áthelyezésével és még a forradalomban is szokatlanul gyors előléptetésével. A csapatparancsnokok conduite-listáját nem igen veték figyelembe. Bem itt is a maga felelősségére dolgozott. Görgey sem igen maradt az öreg lengyel mögött úgy, hogy a rangok osztogatásánál a legnagyobb ösz-

sze-visszaság uralkodott. Mindazonáltal az élet és a gyakorlat jó tanítómesternek bizonyult. Az egyes honvédszászlóaljok altisztjeiből, sőt közlegényeiből – áll ez főként az első tiz zászlóaljra – egészben véve kiváló szubaltern tisztikar rekrutálódott. Ami az elméleti kiképzésből hiányzott, bőségesen kárpótolta a háborús tapasztalat és a szabadságharc katonáit átható friss, egészszséges és lelkes szellem.

A honvéd tábori életről Leiningen naplójegyzeteiben méltó leírást találunk. Megelevenedik előttünk a marsoknak, bivouac-oknak minden egyes mozzanata. Megjelenik előttünk az a katona, aki jókedvvel, lelkesedéssel rohan a golyózáporba, vagy mikor hideg földön, étlen-szomjan hajtja fejét nyugalomra a diadal után. Szemünk elé állítja Schulz Bódogot, a fenegyereket, ki magát mindig *famoser Kerl-nek* nevezi, de azután a csatában úgy is viselkedett, hogy ez az ő szájában nem volt üres dicsekvés. Közelebb hozza Földvály Károlynak, „Magyarország első katonájának” egyéniségét, kibontva őt a heroikus hírnévnek abból a tömjénfüstjéből, amelybe katonái és krónikásai állították. A vörös sipkások ezredese, Kiss Pál, Leiningen e vetélytársa vitészségben és népszerűségben, a magyar katonai erények és hibák e csodálatraméltóan tipikus képviselője, Damjanich, az oroszán, Vysocki stb. mind emberileg közelebb jutnak az utókorhoz a *névtelen fél-istenek* ama tömegével együtt, amelyet az iskolai frázisok bengáliai fényzuhatagában vagy a romantika kék virágainak díszében bírtunk elképzelni. A 9-ik honvédszászlóaljról azt írja, hogy kiállhat bármely régi csapattal. Úgy mint az 1813-ik porosz önkéntesek, alig

lőnek, hanem vadul nekimennek az ellenségnek és puskatussal verik le. „A rácok és szerviánusok anynyira félnek tőlük, hogy egy patrul elől elszalad száz rác is.”

Egy honvéd köztüzér, aki végignézte április 26-án (1849) a Komárom várába hosszú oszlopokban bevonult I. és III. magyar hadtesteket, azt írja, hogy a honvédgyalogság többnyire alacsony, napbarnította s porfedte arcú fiatal fiúkból állott, kik éppen nem katonás tartással, inkább meggörbedve, csámpás lépésben masíroztak, Ruhájuk kopott, borjújok meglehetősen üres, de fegyverük elég tiszta volt. Mikor azonban az „igazodj” vezényszó elhangzott s a dob megperdült, mintha kicserélték volna őket, egyenes tartásban, szikrázó szemekkel, lelkesült arccal tanúsították és tették hihetővé, hogy képesek voltak a fegyelmezett régi osztrák hadsereget a félországon keresztül kergetni. Az érkező tisztelnél sem látszott a fényűzésnek semmi nyoma. Ott lépdeltek a csapatok közt fáradtan, porosan, mint a többi legénység. A magyar lovasság, az összes fegyvernemek e legfőbb nemzeti büszkesége, régi hírnevét csak gyarapította s felsőbbiségét megtartotta úgy a földérités, mint a roham terén az osztrák és orosz lovassággal szemben egyaránt. Hogy mekkora hírnév előzte meg a huszárságot, amelyet külföldön is a magyar katonai erények lélektani és történeti alkotásának tartottak, arra vonatkozólag Frolov beszél el egy jellemző epizódot. Egy alkalommal – úgymond – közvetlenül az intervenció előtt I. Miklós cár szemlét tartva a cserkesz-testőr-lovasokon, egy roham után dörgő hangon így kiáltott

rájuk: „Majd meglátom, hogyan fogjátok megrohanni a magyar huszárokat! Pedig ott van az az ezred is, amelynek én vagyok a tulajdonosa. Láttam őket (a Miklós-huszárokat) Bécsben, sokkal jobban ülik meg a lovat, mint ti, ügyetlen kutyák!” A váci utóvédi csatát Görgey tudvalevőleg egy heves lovas-attak fátyola mögött szakította meg, hogy biztosítsa a Sajó-felé irányuló visszavonulásának szabadságát. S míg Osten-Korffat, a varsói herceg főhadsegédével Frolov nem győzött eleget csodálkozni a magyar huszárok ügyességén, borzadva írta le, hogy látott huszár-kardtól eredt vágásokat kozák hullákon a koponyacsonttól majdnem a mellig érőket, többől levágott orosz karokat stb.

Ezek a régi serezek úgy a gyalogságnál, mint a lovasságnál hazafias érzület dolgában miben sem maradtak el az önkéntes vagy frissen újoncozott honvédszászlóaljaké mellett, de valamelyes különbség mindvégig létezett a sárga-fekete és vörös zsinór között, a tisztek és legénység körében egyaránt. Ezeket a szunyadó vagy legfeljebb apró perpatvarokban megnyilatkozó különbségeket a váci proklamáció és a függetlenségi nyilatkozat lobbantotta lánggra úgy, hogy főként a december-januári nagy visszavonulás lelki terhének hatása alatt a demoralizáció legaggasztóbb szimptomái mutatkoztak a feldunai hadseregben. Valószínű, hogy a hírhedt politikai pronunciamentot Váccon nemcsak a republikánus rezgelműdések, a vörös toll, a *flamingók* elleni tüntetés szülte a VII. hadtestben, amely a régi császári tisztek és a parancsnok személyes befolyása alatt, de alkalmasint az egykori serezek-

nél a régi emlékek imponderabilis hatásánál fogva is, a szabadságharc végéig a negyvennyolcadiki alkotmány alapján állott. A magyar főhadserg téli visszavonulása alkalmával ugyani s Görgey Kossuthot és a kormányt a soha viszont nem látás reményében hagyta el. Ennek a kiáltványnak tehát az a célja is lehetett, hogy az ellenséges hadosztályok vasgyűrűje által körülfogott feldunai hadtest esetleges katasztrófájának bekövetkezésekor a vezér hadtestje sorsán javítson.

Az abnormis helyzet, az erős középponti kormány hiánya teszi érthetővé, hogy ez a hadtest a saját szakállára csinálhatott politikát. Maga Görgey, miután ismételten leszögezte magát a 48-iki törvények alapjára, erre vonatkozólag a következő vallomást teszi: „Ámbár különben nem tartoztam a nemzeti rajongók közé: mégis a helyzet nagyszerűségével szemben az a gondolat, hogy személyes becsületemet mint szabad ember nemzetem becsületével azonosítom, oly teljes hatalmába kerítette egész lelkemet, hogy az csakhamar vezérgondolattá fejlődött bennem.” Ivánka Imre megerősíti ezt, mikor leírja, hogy a schwechati csata előtti napok valamelyikén egy korcsma kis szobájában Brück előtt, a Lajta jobbpartján találkozott Görgeyvel s tárgyalásuk eredménye az volt, hogy Mógát eltávolítani hiba lenne, hogy úgy mint Pesten, itt is „jelszavunk: V. Ferdinánd és az 1848-iki alkotmány, sem több, sem kevesebb”, hogy a fővezérség, ha majd a változás ideje elkövetkezik, mást, mint Görgeyt nem illethet. Később, ha majd a körülmények engedik, Ivánka egy 10-12 ezer főből álló hadsereg élére ke-

rüljön. Minthogy tehát Görgey István szerint a fel-
dunai hadtest vezére bőven tapasztalta, hogy Kossuth
reális faktorok hiányában „az avatatlanság vakmerő-
ségével gondolkozik s képzelő tehetségének paroxiz-
musában számít s tartván attól, hogy Kossuth előbb-
utóbb önhíúságának, előítéleteinek, képzelme számí-
tásainak s a *levegőben úszó forradalmi láznak* marta-
lékául eshetik:” azért a váci nyilatkozattal meg akarta
szólatatni Kossuthnak alkotmányos lelkiismeretét.
Másképpen azonban bizonyos, hogy Görgey e politikai
tünetése által mégis elragadtatta magát a régi tisz-
tektől, ezeknek aggódó és filiszter észjárásától és
kitöréseitől, melyekkel folyvást a republikánusokat
és demagógokat emlegették s amelyek lényegileg csak
az ex professo katonáknak a civilisek, a tollragók iránt
legkevésbé sem indokolt ellenszenvét mutatták s mely
végső fokon a szoldateszka gyűlölete volt az *Aduoka-
ten-wirtschaft* ellen. Ez a hangulat, amely az osztrák
katonai világszemlélet és saját gyarlóságainak keskeny
mérétei közé szorította a nagy viszonyokat, megmaradt
bántó mellézköngye gyanánt a magyar ügy bukásáig.
Szemere így rajzolja le augusztus elején Görgey had-
seregének lelkiállapotát: „A főhadiszálláson oly han-
gulat uralkodik, mely a hazafi kebelét mélyen elszo-
morítja. A kormány irányában gúny és megvetés nyi-
latkozik, az ország ügyét elveszettnek tekintik. Ha
kedvező hírek szállonganak, ezeket ámitásnak bélyeg-
zik. Szívesen mondanám, hogy ennek oka Görgey kör-
nyezete. De ez tévedés, az ok magában Görgeyben
rejlnek. Nála határozottan észlelhető az eltitkolt bosszú-
nak dühöngése, a megsértett híúság érzete, mely pá-

rosul a teljes reményvesztettségel. Figyelmeztetnem kell a kormányt arra, hogy más vezér után nézzen; nemcsak, hanem a sereget más hadtestekbe ossza be. Ezt azért kell tennie, mert a sereg így, ahogy van, már nem a Wallenstein, de a *Monk seregének jellegével bír*, mely államcsínyekre kész. Görgey életében rejtett célzatokat látok, aminek következtében serege elveszett a nemzeti ügyre anélkül, hogy az ellenségtől vereséget szenvedett volna.”

Így Szemere.

Ha történeti valóságnak tekintjük is az első magyar forradalmi miniszterelnök belletrisztikus leírását, ha Görgey hadserege április 14-ike után csakugyan oly olthatatlan gyűlölettel viselkedett a kormány iránt, vajjon joguk volt-e megfeddeni őt azoknak a politikusoknak, akik oly visszás politikai helyzetbe hozták s a hadsereg mögött, a hadsereg megkérdezése nélkül, a kiegyenlítés minden reménye híján, az élet-halálharc döbbenetes örvényébe taszították? Az egykori osztrák tisztekben az aggodalom utóbb – az áprilisi függetlenségi nyilatkozat után – rémületté tarajosodott. Május elején – beszél a fentebbi köztüzér – láttam egy zászlóalj Wasát, melynek tisztjei még akkor is osztrák egyenruhát viseltek. Ezek közül egyik oda nyilatkozott, hogy azt ők a függetlenségi nyilatkozat el nem ismerésének jeléül hordják. Szóval akadt igen sok az osztrák seregből átlépett vagy ideszorult honvédtiszt, kiknek szemei előtt folyvást akasztófa lebegett s emiatt erélyük és bátorságuk a veszély nagyobbodásával elenyészett. A VII-ik hadtesten kívül, mely április végén is a váci proklamációra

esküdött, a IH-ik hadtest (Damjanich, később Knézich és Leiningen) sem akart a debreceni köztársaságról tudni. Hegyesi Márton szerint az öreg Damjanich igen drasztikus módon rohant ki a függetlenségi nyilatkozat ellen, ami annál feltűnőbb jelenség volt, mert mindenki republikánus érzelműnek tartotta, tehát – úgy látszik – véleményét kizárólag a politikai célszerűség irányította. Beszéltek arról is, hogy Debrecenben az országgyűlést Nyáry Pál Görgey által szét akarja ugrasztani. És mi tűrés-tagadás – mondja egy közkatona – ez ínyünk szerint való hír volt... Azt tartottuk, hogy minden hazafiúnak katonának kell lennie, midőn véleményünk szerint, csak a kard és az ágyú döntheti el a haza sorsát.

Ám ugyanez a forrás azt is bevallja, hogy a szűkebb értelemben vett honvédcsoportok már kezdetben is át voltak hatva az antidinasztikus érzülettől. Mikor az Ernő-ezred egyik zászlóaljából a nagyszombati csata után csak két század érkezett vissza, ez a körülmény köztük nem levertséget és félelmet, hanem inkább az elkeseredést és gyűlöletet szította a legmagasabb fokra az ellenség ellen. „Mi tüzerek pedig mindnyájan egyértelműleg letörtük csákóinkról a koronát, szekerészeink nem tudván maguk e munkát végezni, minket kértek fel ennek teljesítésére.” A radikális szellem magától értetődően különösen azokban a csapatokban harapózott el, amelyeknek parancsnokai maguk is a politikában szélső elveket képviseltek. (Bem, Perczel, Nagysándor). Ez a politikai díszharmónia, mely egyre mélyebb árkot vágott a rojalista és köztársasági szellemű katonaság közt, egy diadal-

mas finálé esetén kétségkívül messzemenő bonyodalmak kiinduló pontja lett volna. A küzdelem hevében azonban mindkét fél türtöztette magát s egyenlő odaadással harcolt a külső ellenség ellen. Görgey is hosszas tünődés után lemondott arról, hogy a függetlenségi nyilatkozat ellen fegyveresen demonstráljon. S ha az volt a meggyőződése, hogy egy az 1790. X. törvénycikkhez hasonló deklaráció méltóbb és komolyabb válasz lett volna az olműtzi kartára, csak helyeselni lehet, hogy nem révoltait. Bismarck erre vonatkozólag így nyilatkozott 1866-ban Klapka előtt: Görgey nagy hibát követett el akkor, mikor biztos lévén az orosz intervencióban, eltúrte, hogy Kossuth és az országgyűlés a törvényes térről a forradalmi térre lépjenek. Görgey tudhatta, hogy az oroszok legyőzik a magyar seregeket és előre láthatta, hogy a legyőzetés után szomorú sors vár a magyarokra. De ameddig a magyarok törvényes téren maradnak, addig véres represziótól nem lehet tartani. Mert nemcsak Oroszország, hanem Európa sürgette volna az amnesztiát és ezen európai nyomásnak Ausztria kénytelen lett volna engedni. A vádlottak padján látták volna ugyanis a törvényes eszmét és Ausztria mint forradalmi tényező állott volna a világ előtt. Ez oly hamis helyzet lett volna, melytől csak az amnesztia által menekülhetett volna. Bismarck okoskodása akkor állna helyt, ha Görgey az egész tábori magyar sereggel rendelkezhetett volna. Holott még saját hadseregében és saját tábornokai közt is volt politikai ellenzéke. Föllépése legott a lengyel forradalmak karakteréhez hasonló általános anarchiát idézett volna elő, ami a bukást

nemcsak siettette, hanem csúfossá is tette volna. Ha lélektani képtelenség is, hogy a váci proklamáció kibocsátója, kinek kezében ez volt az egyik főszköz hadserege összetartására és megnyugtatóására, most egy oly politikai enunciációba adja beleegyezését, mely a váci proklamációban lefektetett elvekkel alapjában ellenkezik: csak Görgey becsületére válik, hogy a dolgot nem erőltette és kenyértörésre nem vitte. Ez a politikai érettség a szabadságharc egyik legszebb momentumuma.

Mondhatjuk tehát, hogy a legszűkebb értelemben vett anyagi súly kivételével, ami azt jelenti, hogy Ausztria anyagilag kedvezőbb helyzetnek örvendett, mint Magyarország, erkölcsileg, politikailag és katonailag Magyarország fölénye kétségbevonhatatlanul megnyilatkozott és végső fokon a döntést keresztül is vitte. Az történt ebben az esetben is, ami a történelemben annyiszor megisméltődött, ha par excellence maszsziv és anorganikus jellegű hatalom szembekerült par excellence erkölcsi és organikus természeti hatalommal. Róma Karthágóval, a svájci kantonok Ausztriával, Hollandia II. Fülöp univerzális birodalmával, Nagy Frigyes a nagy európai szövetséggel, Poroszország az osztrák állammal szemben megnyerte a port, noha minden reális körülmény az ellenkezőt látszott jósolni.

V.

Háború idején a hatalom-csökkenés komoly betegségé mindig fenyegeti a polgári kormányt. Minél nagyobb a háború veszedelme, annál közelebbről. A rómaiak azért találták fel a diktátorságot vagy azért adtak korlátlan hatáskört a konzuloknak, *ne quid respublica detrimenti caperet*, hogy semmivé ne váljék a polgári hatalom tekintélye, mely egyszer megdöntve, nem egykönnyen állítható ismét helyre. A katonai szervezeten kívül a közigazgatási és pénzügyi adminisztráció volt az a tér, amelyen a magyar *savoir faire* megnyilatkozott s amely amannak cölöpzetét képezte. A közigazgatásban az úgynevezett forradalom nem igen igényelt és nem is találhatott új tényezőket. Majdnem készen maradtak azok a régi rendszerből, míg pénzügyigazgatást úgyszólván a semmiből kellett teremteni. A régi vármegye, hála Kossuth rendületlen municipalizmusának, csaknem egyedül maradt meg egy elsüllyedt világ romjai közt. A szervezet hihetetlen rugalmasságát és vitalitását bizonyítja, hogy képes volt rövid idő alatt átalakulni s az új uralom kívánságait ki-elégíteni.

Ki merné kétségbe vonni az ősi megyerendszer számtalan hibáit? A vármegyeiség nagy fogyatkozásai mellett bírt azonban egy nagy előnnyel, azzal ugyanis, hogy helyhatósági igazgatásban „tért engedett az ész-

nek és szívnek” (Kossuth), az egyéniségnek és az iniciatívának. igaz, hogy a nemzeti királyság és az önálló állami élet hiánya, a viszonyok kisszerűsége eltörpítette a szellemeket. A *populus Werbőczyanus* egyéb érvényesülési tér híjján rávetette magát a megyére, ahol magas célok vagy eszmék ritkán ellensúlyozták ugyan a társadalmi érdekeket, ahol a rendi érdekek védelmét jóformán a nemzet érdekeiért való küzdelemnek tartották, ahol a kiváltságos osztályok teljesen elmerültek a rendi érdekek kultuszában: egészben véve azonban mindvégig az egész vonalon megtartotta érintkezését a néppel. A táblabíró magára volt hagyatva. Ritkán nyert utasítást Bécsből vagy Pestről. Intézte a vidék ügyeit barátságos szímpozíciókon és egy felszínes, hibás, tökéletlen, de annál könnyebben forgatható mechanizmus által összekapcsolta megyéjét a szomszédsággal, ha a szükség úgy kívánta. A nép a patriarchális közigazgatás alatt az alispánt talán a királyon kívül a legfontosabb lénynek képzelte és történeti kegyelettel volt eltelve a megyei igazgatás iránt. Ebből következett, hogy a szabadságharc folyamán a főváros elfoglalása nem jelentette a mozgalom ütőerének kettémetszését, mert a természeti vagy történeti súlypontokon ismét összealakulhatott a forradalom és kész formák szerint a megyei autonómia gépén könnyen véghezvethette az adminisztrációt és szervezést. Ez volt az oka annak, hogy a márciusi nagy szociális reformok és Kossuthék függetlenségi manifesztációja az országban, az ügyek vitelében és a közhatalom gyakorlatában válságot vagy zökkenőt nem idéztek elő. „A forradalom kiömlései nem voltak elég erősek annyi sze-

metet fektetni a régi viszonyok szétdőlt medrébe, hogy a szocializmus buján tenyészessen” (Kemény).

A márciusi napok *szent szédületében* Pesten homályos életű emberek léptek a szószékre s egyik holmi „osztzkodási elveket kezdett hirdetni a mindig növekvő tömegnek, felváltja egy másik a zajos tetszések közt lelépőt s javaslatba hozza, hogy meg kell tagadni a házbérfizetést.” Kommunisztikus utópiák keletekeztek – úgymond Degré Alajos – mint meleg eső után a gomba. Ámde azok a szocialisztikus és köztársasági fantazmagóriák, melyek 1848 márciusában és 1849 április 14-ike után rendkívüli helyzetek szülte forró láz közepette felmerültek, ne tévesszenek meg bennünket. A magyar nép a februári forradalom után is monarchikus maradt. A magántulajdon pedig sohasem volt Magyarországon nagyobb biztonságban, mint ebben az időben.

A fővárosban s ennek nyomán nagyobb vidéki gócpontokban is az áprilisi napokban (1848) a polgárság körében a magasztos aspirációk mellett egy pöffeszkedő, betyáros elbizakodottság is lábra kapott, amelyet a szélső sajtó napról-napra táplált. Magában a fővárosban az újságok száma a márciusi események óta harmincháromról néhány hét alatt nyolcvanhatra emelkedett. A vidéken is egyre-másra keletkeztek hírlapok, amelyek közül egyik-másik valósággal beledolgozta magát a forradalomba, majd a köztársasági hangulatba. Mindez a nagy és lármás politikai agitáció a vidéken, a falvakban éppen semmi vagy csaknem a semmivel egyenlő hatást tudott ébreszteni. A föld felszabadítása s a jobbágyi szolgálmányok megszüntetése

helyenkint ugyan okozott némi izgalmakat és közigazgatási zavarokat, másrészt azonban egész helységek és uradalmak lakosai önként ajánlkoztak a szükséges földmunkák végrehajtására egykori földesuraik részére. A földesúr és jobbágy közti viszony feloldása alig járt rázkódással. Földosztási hajlamok nem mutatkoztak. Ahol voltak differenciák bizonyos földekre nézve a volt jobbágyok és földesurak közt, a nép küldöttséggel járult Deák Ferenc elé s az ő bölcs felvilágosításaiba, mint valami békebíró ítéletébe rendszeren belenyugodott. Hogy a nagy átalakulás idején s az első népképviselő választások alkalmával nem ismétlődtek meg itt azok a jelenetek, amelyek a július 14-iki forradalmat Parisban s a vidéken egész Franciaországszerte elterjedt agrár-szociális munkásmozgalmak kiindulópontjává avatták, ez első sorban a kipróbált vármegyei szerkezet érdeme s ama bizalom következménye, amellyel a nép régi vezetői iránt viselkedett. Ahol valami fennakadás történt, a kormány emberei, a kiküldött *konventbiztosok*, *brachium* nélkül csakhamar eligazítottak mindent.

Kedvezőtlenebb, mert sokkal zavarosabb képet mutat a szabadságharc pénzügyi adminisztrációja, amelynek egy hosszú múlt által nyújtott föltételek ellen kellett küzdenie oly államférfiak vezetése alatt, akik a pénzügyi és gazdasági kérdésekben a műkedvelő avatatlanságával gondolkoztak. Magyarország törvényes gazdasági függetlensége az elnyomatás mellett is megnyilatkozni tudó politikai önállósághoz képest árnyékszerű jelenség gyanánt hatott s a vágy, hogy azt elérje, sokkal bátortalanabb és homályosabb

módon nyert kifejezést, mert nem létező hiányérzetből fakadt. A gazdasági elnyomás és kizsákmányolás az idegen hatalom által a legtúrhetetlenebb sors, ami nemzetet érhet. A függésnek legvégzetesebb formája egy nemzetre nézve; nem öli meg, de szükségkép nyomorékká teszi. Míg egy nép a felvilágosodottság bizonyos fokát el nem érte, addig – nyögve bár – de békén húzza az ígát. Sorsának szálnalmas voltát csak akkor érzi, ha már egyszer felfogni képes, hogy ez másképp is lehetne. A magyar nép, illetőleg a politikai magyar nemzet a negyvenes években Berzeviczy Gergely és Bölöni Farkas Sándor, különösen pedig Széchenyi és Kossuth agitációjának hatása alatt kezdte felfogni alávalóságra jutásának mérhetetlen horderejét. Magyarország gazdasági helyzete negyvennyolc előtt az ideális gyarmatviszony típusa volt. Nyersterményeit az osztrák határon a vámvonat, a szállítás költségei, a közlekedési eszközök borzalmas elhanyagoltsága miatt keresztülvinni a lehetetlenséggel volt határos. A behozatalt szintén kizárta ez az állapot, mert a külföldi verseny nem bírt érvényesülni Fiúmén keresztül a forgalmi nehézségek miatt, az osztrák határon pedig a vámsorompó gátolta meg. A kenyérkereset teljesen bizonytalan alapokon nyugodott. Az állandó és biztos keresetforrás hiánya gyakran ínséget okozott és pedig ott is, ahol egyébként a föld termése bőséges volt. A termények átszállítását oly területekre, ahol nélkülözés uralkodott, a forgalmi állapotok tették lehetetlenné. A termelők azonban mégis kénytelenek voltak bármi hitvány árért elvesztegetni termésüket, minthogy a kenyéren kívül csupán pénzzel

beszerezhető szükségleteket kellett fedezni. Bőséges aratás után tehát ötször-hatszor annyit kellett eladni, mint inséges esztendőben, hogy a szükségletek kielégítésére a megfelelő összeget előteremtsék. Az alföldi gazdát bőség, szükség egyaránt bankrottá tette (Faragó Miksa).

Nagy vonalakban ebből áll az a gazdasági konstrukció, amelynek erejéből az önvédelmi harc anyagi szervezete meríthetett. A viszonyoknak természetszerűleg javulniok kellett valamelyest, mert a nemesi földbirtokok megadóztatása által a földadó megháromszorozódott, a jövedelmek a kincstári uradalmakból legalább megkétszereződtek. Az ország adózó képessége éppen nem volt kiaknázva. A más államokban már meghonosodott adónemeket Magyarországon még alig ismerték. Magyarország a maga 13 millió lakosságával csak 3 millió forinttal fizetett több adót, mint Csehország ötödfél millió lakosa. Az új nemzeti kormány, amely ellenzék korában folyton elvi alapon álló harcot vívott az adóemelés ellen s amely a demokrácia jegyében foglalta el székét, nem kezdhette munkáját azzal, hogy az egész vonalon súlyosbítsa a közterheket. Pedig az államkincstár kétségbeejtően üres volt: alig néhány százezer forintra rúgott a disponibilis összeg, amellyel száz rést kellett betömni és száz igényt kielégíteni. Az új regime-nek tehát csupán arra, hogy lélekzeni bírjon, az államkölcsonnek bevált osztrák mintájához kellett fordulnia, de az új magyar állam, a februári nagy földrengés után a pénzvilágban kevés hitelnek örvendhetett. Mikor pedig az önvédelem organizációja gyökeres pénzügyi orvoslást köve-

telt, nem lehetett kitérni az elől, hogy gyümölcsöztesék a régi osztrák pénzügymisztereknek Magyarországon kárán megtapasztalt finánc-bölcsességét, hogy elővegyék a bankóprést, amelyet Krausz, az új osztrák kormány pénzügyminisztere (Kübeck utóda) Ausztria Kaliforniájának nevezett. A mai állapotok méreteihez szokott ember elképzelni is alig tudja a hitelügyi és pénzforgalmi intézmények ama primitív állapotát, amely Magyarországon 1848-49-ben uralkodott. Az időnkint forgalomból el-eltűnő ezüst mellett az osztrák nemzeti bank jegyei képezték a fizetési eszközt. Harminc éven át sikerült ugyan a banknak a készfizetéseket fentartani, de nem azért, mintha ércállománya megfelelő lett volna, hanem azért, mivel békés időkben nem igen zaklatták felváltással. Amint 1848 elején a politikai látóhatár beborult s az emberek kezdtek jegyeikért ezüstöt követelni, rögtön kitűnt, hogy a bankjegyre írott kötelezettség csak üres ígélet s maga a bank nem egyéb, mint az osztrák kormány pénzszerzési forrása. A bank nem mert, vagy nem tudott, vagy nem akart Magyarországon mint hitelszükségletet kielégítő eszköz tért foglalni. Magyarország egy hitelügyi és pénzforgalmi sivatag volt, egy darab Ázsia, melynek állapotát még döbbenetesebbé tették a sűrűn kiújuló s negyvennyolc elején permanenssé vált pénzváltási nyomorúságok. Ehhez járult a nemesércek árának Európaszerte észlelhető emelkedése, ami a zavaros viszonyok természetes következménye volt. Mint ilyenkor mindig és mindenütt megtörténik, nálunk is lábrakapott a csempészet és az agiotage. Hogy a fenyegető pániknak elejét vegye, a Batthyány-kormány-

nak az az ötlete támadt, hogy az összegyűjtött osztrák bankókat ércpénzre való beváltás céljából bemutattja az osztrák nemzeti banknak s talán az ügy sikere érdekében némi politikai nyomást is alkalmazott. Ámde a bank egy régi statútumára hivatkozva, határozottan kijelentette, hogy „a pénztár ugyan igyekezni fog a forgalom szükségleteit lehetőleg kielégíteni, feltétlen kezességet azonban nem vállal aziránt, hogy minden kívánatnak eleget fog tenni, hanem csak azt ígérheti, hogy mindenkor a pénztár erejéhez képest a kívánt összegek bankjegyekben vagy pengő pénzben fognak kiszolgáltatni.” De hogy is képzelte Kossuth, hogy az osztrák nemzeti bank odaadja és kiszolgáltatja aranyát, ezüstjét, hogy a magyar jegybank ércfedezetének alapjává válhasson?

A bécsi körök biztosra vették, hogy a magyar kormányzat pár hónap alatt menthetetlenül belefut a pénzügyi tönk mocsarába. Meg is történt volna ez, ha nem olyan ember állott volna a magyar pénzügyek élén, mint Kossuth, ki ugyan nem volt céhbeli financier, de erős akarata és intellektusának hajlékonysága rövid idő alatt képesítette, hogy azzá legyen. Szerencsés tapintatára vallott, hogy főmunkatársául megtartotta a régi rendszer pénzügyi főoszlopát, Duschek Ferencet. Egyes kisebb taktikai botlásokat leszámítva, mindjárt helyes úton indultak el. Rövid idő alatt kamatozó kincstári utalványok kibocsátása, valamint lelkes hazafiak adományai segítségével ércalapot létesítettek ahhoz a bankjegy kibocsátáshoz, amellyel a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot megbízták. A Kossuth-bankók alapja: ajándék vagy nem-

zeti garancia által biztosított ékszerek, ezüstök, amelynek fejében a kormánytól három, hat vagy tizenkét hónap múlva beváltható öt százalékos kincstári utalványokat kaptak. Érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy az alakuló nemzeti jegybank első ércfedezetét egy magát megnevezni nem akaró katolikus pap ajándékozta, kétszáz pengőforintot küldvén a Pesti Hírlaphoz, hogy azt letegyek a haza oltárára. „Hosszú életemen át – írta a kísérő levélben – kétszáz pengőt takarítottam meg. Csekélység, de mindenem. Én ezt a vakok intézetének szántam, de a haza minden előtt.” Ily módon, valamint a bányák termeléséből s egyéb közjövedelmek útján begyűlt nemes ércből a pénzügyi kormány egyelőre öt millió forintnyi alapot teremtett s annak fedezete alatt 12 és fél milliónyi egyes kétforintos magyar pénzjegyeket bocsátott ki, amelyek tehát jobban voltak fedezve, mint az akkori osztrák bankók. Az első Kossuth-bankóknak főrendeltetése a pénzbeváltási mizériákon való segítség volt, de a kincstárnak is tettek szolgálatot, mert e pénzforrás nélkül a kormány már az első hónapokban fizetéseképtelen lett volna. A tulajdonképeni állami pénzügy csontvázává a később forgalomba hozott s az országgyűlés által hatvanegy millió forintnyi összegben megszávozott magyar államjegy kibocsátás lett. Kossuth ennél az emissziónál az erők gondos mérlegelésével járt el. Semmi kétség, hogy ha békés idők következtek volna, ekkora lebegő államadósság visszafizetését, illetőleg fundálását Magyarország könnyen megbírta volna. Nagyon jól ismerte ő a túlságos tömegű állam jegy kibocsátásokból származó bajokat. Azért állottak be e

bajok – úgymond – mert Wallisnak, Zichynek, Stadionnak, kik 1790 óta manipulálták ezeket a dolgokat, kezei sohasem voltak megkötve. Kiadtak egy programot, hogy harminc milliónál többet nem fognak kibocsátani s kibocsátottak 1200 milliót. A magyar államférfiú tehát tökéletesen tisztában volt azzal, hogy az állam jegyek kibocsátása nem a legtökéletesebb formája az államhitelezésnek. Szeptember 11-iki beszédében a helyzetet így ecsetelte: „Tekintetbe vévén azt, hogy az országban még új jövedelmi források nincsenek, a régiek pedig kiapadtak, adót viszontagság korában csaknem senki sem fizet; a kincstári javak alig jövedelmeznek valamit; a pénztárak egy része a pártütők által elraboltatott; a sófogyasztás fogy; a harmincad Európának izgalmas állapotánál fogva keveset hoz be ... nehogy a státuszgépezet megakadjon, intézkedjék arról, hogy hitel legyen nyitva a pénzügyminiszter számára papírpénz kibocsátása végett, mely a törvényhozás határozatainál fogva minden közpénztárnál készpénz gyanánt elfogadtassék és melynek névszerinti értékét a nemzet becsületére, mostani és jövőendő minden jövedelmeire garantirozza.” Az adott viszonyok közt legfeljebb olcsó házi bölcsesség volt mindaz, amit az állam jegykibocsátás ellen egyes képviselők (Lónyay Menyhért és Pap János) előadtak. Ha valakinek a háza ég, hiába prédikálnak neki a legtökéletesebb tűzoltó eszközökről. Okos ember azt fogja használni, ami a keze ügyébe esik. 1848 augusztusában és szeptemberében a magyar határszélek már lángban égtek, Jellasics már a Drávánál állott.

A magyar állam jegyek kibocsátásának elítélése a különböző osztrák proklamációkban kissé furcsán festett azoknak az osztrák minisztereknek utódaitól, kik harminckét évvel előbb ezer milliós állam jegy kibocsátásban és devalvációban remekeltek. Annál is furcsábban hathat az utókor előtt a császári ítélet, mert az osztrák seregek épp úgy, mint a honvédek, valamint mindkét hadsereg belföldi szállítói csaknem kizárólag magyar pénzjegyekben kapták fizetésüket s illetményeiket a tiszai vonalon, még akkor is, mikor Windischgrätz herceg a magyar bankjegyek ércfedezetét elkobozta. Mialatt tehát Deák egy száztagú küldöttség élén Bécsben hiába kérelmezte a megszavazott törvények szentesítését (köztük a magyar bankjegyet is), Kossuth megkezdte az ötförintos állam jegyek forgalomba hozatalát. Ennek elmulasztása egyértelmű lett volna a feltétlen és rögtöni kapitulációval a horvát betörés előtt. 1849 július 28-án Szegeden a képviselőház utolsó ülésében a forradalmi kormány pénzügyminisztere, Duschek, előadta, hogy az előző év szeptemberében megszavazott 61 milliónyi állam jegyből tizenegy hónap alatt 59 milliót bocsátottak ki. Joggal mondhatta, hogy a világtörténelem legolcsóbb háborúját fedezte. Ha mégis hiba történt, az kétségtelenül az egy- és kétforintos pénztári jegyek kevés száma volt, ami utóbb a felváltást és zsoldfizetést felesleges módon megnehezítette. Kétszázezer forintnál kevesebb összegbe került Magyarországnak azon műhelynek be rendezése és egy éven át való üzembe tartása, melyről az általános vélemény az volt, hogy „a forradalom oly óriási kifejlődése mindenekfelett” csak e bankógyár

segítségével vált lehetővé. Kossuth – mondja egy osztrák kortárs – ki a háború éltető lelke volt, mindenkor a legnagyobb gondot fordította a nyomdára, mert tudta, hogy míg az háborítatlanul működik, addig anyagi gondoktól a kormánynak nincs mit tartani. Addig, míg a pénzben nem volt hiány, nem volt hiány semmiben sem.

Mindazonáltal ha a szükség parancsának is engedett, Kossuth sok gyermekes naivitást követett el a szabadságharc pénzügyi szervezése körül. Kezdve azon, hogy gyönyörűen megfogalmazott rendeleteiben és hírlapi cikkeiben az agitáció hevében előre elárulta minden lépését, amit majd az osztrákokkal szemben megtenni fog, egészen azon megfoghatatlan elhatározásáig, hogy a menekülés zavaraiiban a Kereskedelmi Bank pincéjében felejtette az első kibocsátás ércfedezetét, amit aztán Windischgrätz némi habozás után le is foglalt: az önvédelmi harc pénzügyi státusa messze elmaradt a katonai szervezés mögött. A magyar közönség a hazafiasság leglángolóbb napjaiban is szívesebben fogadta el az osztrák bankót, mint a magyart, ami kétségtelenül a szokás és a hagyomány eleven erejét bizonyította. Görgey ismételten kért a kormánytól osztrák pénzt, mert katonái nem fogadták örömmel a magyar papírpénzt, jóllehet a honvédhumor a zsoldfizetés napját Kossuth Lajos nevenapjának nevezte. Az emberek – az új rendszer iránt való bizalmatlanságból vagy az osztrák megtorlástól való félelem miatt – eldugták a ládafiába az osztrák bankót s mindenki igyekezett megszabadulni a magyar bankjegytől, amely ugyan nem a készfizetés elmélete nevé-

ben született, de egészben véve nem volt rosszabbul fedezve, mint az osztrák bankó. Nyilván sokat tett ebben az osztrák pénzügyminiszternek 1848 július 7-én közzétett tilalma, amellyel egyszer s mindenkorra megakadályozta osztrák állampénztáraknál a kibocsátandó magyar pénzjegyek elfogadását. Ez a rendelet eleve kizárta a lehetőségét annak, hogy a Kossuth-bankókat akár Ausztriában, akár a külföldön kiegyenlítő forgalmi eszközökül használhassák vagy jogosaknak elismerjék. Ez a szűkkeblűség okozta azt a pénzügyi összeomlást is, amely a szabadságharc sztratégiai katasztrófáját követte s amely a kis egzisztenciák tízezreit lökte a tönk szélére.

VI.

Ennek az egész korszaknak talán egyik legfájdalmasabb mozzanata az, hogy az uralkodóház egy pillanatra sem viselkedett a magyar nemzet iránt bizalommal és rokonérzéssel. Akármennyire is fájhatott a dinasztíának a régi rendszer bukása, akármennyire szükségesnek tartotta is a birodalom metternichi szerkezetét, a magyarság dinasztikus hűségéhez kétség nem férhetett. Az időközben lefolyt nagy európai események a magyar nemzetben új aspirációkat nem ébresztettek, hanem – mint Vukovics mondja – a már forrón ápoltak sürgetésére nyújtottak támpontokat. Az évtizedek, az érdekek egymásrautaltságának belátása az égő fájdalmakra meghozták ugyan az enyhülés íráját, de ahogy a szabadságharc vakító glóriája nem kápráztathatja el a szemünket, hogy a hibák és mulasztások felelthetetlen kritikai szemlét tartunk: azonkép a kiegyezés után megnövekedett és hivatalos erővel is terjesztett lojalitás nem tarthat vissza attól, hogy a negyvennyolcadiki dolgok előidézésében kötelesen megállapítsuk a fejedelem és a dinasztia legszemélyesebb felelősségét. Nem vagyunk hajlandók itt beérni az ú. n. kamarilla, tehát az uralkodó háta mögött felelőtlen személyekből álló titkos tanács

imperszonális felelősségével, amelyet az uralkodóház apologétái e dolgok bírálatánál szeretnek villámhárítóként alkalmazni. Windischgrätz, Jellasich hatalmas tényezők voltak ugyan a válság kiélesedésében, de mégis csak egy fensőbb és szívósabb akarat engedelmes szolgálivá törpültek s amint feladatukat teljesítették, összetörték és elhajlították őket, mint az üveget. Mindkettejük sorsa feltűnő példája volt a *Dank vom Hause Österreich*-nek, amelyet Windischgrätz, a high tory mintaképe, képviselője ama középkori nemességnek, mely megközelíthetlenségének tudatába burkolózott, néma méltósággal viselt el, míg az illyr nemzeti hős, a *lovagias bán*, méltóan Paprika jancsiszerű (Beöthy Ákos) egyéniségéhez, lármás gesztusok és lírai kifakadások közt szokott megemlékezni szerepléséről, amelyet a kifacsart citromhoz hasonlított.

Sorsdöntő órákban a Habsburg-ház meghallgatta ugyan tanácsosait, de inkább érzése, ösztöne, vagy családi érdeke szerint határozott. Ezek a momentumok döntöttek, mikor családi tanács fosztotta meg Rudolfot trónjától 1608-ban, bár nála következetesebben és egyoldalúbban még a *Casa D'Austria*-ban is alig képviselte valaki ama spanyol-katholikus világuralmi eszméket, amelyeknek a Habsburgok keresztes lovagjaivá esküdtek. Mária Terézia szintén minisztereinek tanácsa ellenére lépett oly mély és személyes viszonyba a magyar nemességgel 1741-ben, mint családjában sem előtte, sem utána senki. 1848-ban ugyan csak a dinasztia maga volt az, amely sorsa intézését kezébe vette és azt oly határozott irányba vezette, amely a koronás családfő irányát és múltját egysze-

rően megcáfolta és dezavualta. A család kollektív érdekének dobták áldozatul V. Ferdinándot is, akit nagyon nehezen lehetett rávenni arra, hogy a császárságról és királyságról önként lemondjon. A család által inscenált palotaforradalom eseményeit eddigelé a titok homálya fedi. Közhírre csak annyi jutott, hogy miután Ferdinánd minden rábeszélésnek és kérelemnek, melyekkel őt önkéntes lemondásra bírni törekedtek, állhatatosan ellenszegült, terrorral igyekeztek hatni félénk lelkületére. Azzal ámították, hogy néplázadás tör ki ellene, melyet semmi mással nem lehet lecsillapítani, vagy leszerelni, mint a császár lemondása által, aki korábbi engedményei miatt ferde viszonyba került népeivel és uralkodói kötelességeivel. A vérontástól iszonyodó V. Ferdinánd, aki személyes beavatkozásával már a márciusi napokban is nagyobb bajoknak vette elejét, ezután ellenmondás nélkül írta alá lemondó levelét, Ez a dinasztiai öncélúság, amely mereven szemközt állt a magyar nemzet öncélúságával, de szembekerült más népével is, ha az a szimpla politikai anyag alárendelt helyzetéből magasabb és levegősebb tájakra akart felemelkedni, perfid és megrökönyödött fogásaival a magyarság ellen létrehozta a nemzetiségek koalícióját és az orosz intervenciót, miután a békés kiegyezésen fáradozó Batthyány-kormányt, amely az ellentéteknek akár jelentékeny engedmények feláldozásával lehető elsimítására törekedett, elgáncsolta.

Nem kérdéses, hogy a Batthyány-minisztériumnak már a helyzetében csírázott a tragikuma. Nagyrészt ugyanis az ellenzéki agitáció éléről kormányhatalomra

került férfiakból állván, alig volt képes megrendszer-
bályozni azokat a mozgalmakat, illetőleg azokat a ki-
növéseket, amelyeknek eredetét és létét köszönhette.
A Batthyány-minisztérium kiegyenlítést akart fenn.
Hogy ez lehetségessé váljék, kellett volna, hogy ren-
det csináljon alatt. Ámde azt, amennyit Bécsben kí-
vántak tőle, saját kompromissziója nélkül meg nem
ígérhette. Amit pedig Kossuth s vele a Nyáry-Teleki-
csoport, utóbb pedig a vöröstollas flamingóit megta-
gadtatni akartak, annyit ez a kormány, mint a kibékü-
lés barátja, nem tagadhatott meg anélkül, hogy jelle-
mén csorbát ne ejtsen. Magát Batthyányt utólérte a
közvetítő politikusok balvégzete: a *vice de position*.
Nemcsak azt kellett megérnie, hogy az udvar jobban
gyűlölte őt Kossuthnál is (à la Lafayette) és pedig
azért, mert azt hitték, hogy neki már születésénél fogva
aulikus embernek kell lennie, tehát saját osztályával
szemben mintegy renegátnak minősítették. Általában
a történelem sok esetet tud arra, hogy az uralkodók
jobban szeretik időnkint a charlatanokat és Rabagaso-
kat, mint a mérsékelt, középállású államférfiakat,
akiknek politikai világnézete erkölcsi és tudományos
elveken, nem pedig a viszonyokhoz és az exigenciák-
hoz való szolgálai alkalmazkodáson alapszik. Innen van,
hogy a fejedelmek gyakran inkább keresik a kapasz-
kodók szövetségét, mint azon tiszteletreméltó urakét,
akik mindig a történelmi jogfolytonosság alapján állot-
tak. A forradalom esetleg lehet udvarképes, a *fronde*
soha.

Batthyány maga is érezte eme kétértelmű hely-
zet lidércnyomását, melynek az volt a legfájóbb mozza-

nata, hogy amint megszűnt iránta a legfelsőbb bizalom, állása lefelé nemhogy erősödött volna, de egyszerűen kicsúszott lábai alól a talaj. Szemere, aki a legnagyobb csodálattal írt róla, fölemlíti, hogy míg egyfelől politikai dogmaként hirdette, hogy az uralkodóház iránti hűség legyen a nemzet politikájának sarkcsillaga, másrészt mégis odajutott, hogy az országgyűlés színe előtt kijelentette, hogyha egy nemzet kénytelen existenciájáért síkra szállani, akkor a lojalitás csak akadály, melyen túl kell tennie magát. Széchényi, Deák, Eötvös, nem homogén irányú és vérmérsékletű, de mindannyian fényes tehetségű férfiak egész falanxa sorakozott Batthyány körül, kik abban voltak egyek, hogy mindhárman az ország legmérsékeltebb, leghiggadtabb, legóvatosabb politikusai közé tartoztak. És e hatalmas hátvéd által támogatva sem bírta Batthyány fentartani az erők amaz egyensúlyát, mely nélkül egy minisztérium tartós és sikeres működést kifejteni nem képes. A mérleget nemcsak Kossuth rendkívüli egyéniségének, hanem még ennél is inkább a minisztériumtól független eseményeknek óriás súlya billentette az ellenkező oldalra.

Horváth Mihály kiemeli azt a szembeszökő különbséget, hogy a hajthatatlan jellemű Batthyány, akinek természetében bizonyos hősi vonás volt, a válságos eseményeknek egymásra torlódása közepette egyre engesztelékenyebb, kunktátori szellemben dolgozott s így nem ritkán ellenmondásokba keveredett önmagával, addig Kossuth, aki tudvalevőleg a fizikai bátorság sokkal kisebb mértékével rendelkezett, a helyzet feszültségének növekvésével egyre vakmerőbb ütemek-

ben tört a szélsőségek felé. Csakhogy Horváth Mihály szem elől tévesztette azt a pszichológiai alapot, amely a két államférfiú irányát szöges ellentétek kiindulópontjává avatta. Kossuthnál a szó nem csupán a tett szurrogátuma volt. Ellenkezőleg a szónoki pátosz, a természetében lévő rétori elem nemcsak a hallgatóságra szándékolt hatásban merült ki, hanem saját elhatározásaira is visszahatott. Akik 1849 júliusában észrevették, hogy Kossuth energiája és politikai szelleme hanyatlott, e változást testi ereje megfogyatkozásának, a folytonos megfeszített munkásságnak s az örökös izgatottság által előidézett kimerültségnek tulajdonították. Ennek főoka – úgy látszik – azonban lélektani erők elapadásában volt. Kossuth ugyanis ama ritka emberek közé tartozott, kiknél nem a lélek a testből, hanem megfordítva, a test a lélekből merített erőt. Az ő megviselt, túlcsigázott idegzetének folyton a lélekből, az eszméből, a szenvedélyekből kellett merítenie erőt a ruganyosságra.

Az eszme, amely szellemét elektrizálhatta, az indulatok, amelyek idegzetét termékeny 12-galomba bódították, akkor sem hiányoztak, de hiányzott az a közeg, melyben ez az erőfeszítés régebben a nyilvánosság számára mint vezetéken, lefolyt. A szónoklás volt ez a közeg. Az ő ékesszólása ugyanis nercsak a hallgatókat ragadta el. Szónoklata közben érett meg benne többnyire a legfontosabb ügyekre nézve a gondolat, a vélemény akarattá, elhatározássá, valamint az erély és bátorság, mely azután a cselekvésre s a határozat végrehajtására is kihatott. Széchényi azt hitte Kossuthról, hogy felette ingerlékeny vér-

mérséklete mellett könnyen izgatható, de lágy kedélye van. Mint afféle rétornak, erős érzelmei lehetnek, de mély meggyőződése nem. Benne a legféltelenebb gerjedelmek és határtalan becsvágyak csirái vannak, de ezek csak külső impulzusokból nyerhetnek életet. Széchényi és hívei igyekeztek is „követtársuk gasconade] ait devalválni, mert a politikai ittasságot a legutálatosabb részegségnek tartották.” De a politikai elfogultság, amely idők folytán személyes gyűlölködéssé fajult, nem engedte a *nagy izgató* ellenfeleiben észrevenni, hogy az igazi nagy államférfiú egyik legfőbb különlegessége, az erkölcsi bátorság ama követelménye, mely a felelősséget nem fél a legvégzetesebb elhatározásokkal szemben is magára venni: teljes mértékben megvolt Kossuthban, mint egyik alkat-eleme a vezérletre való hivatottságnak. Ha igaz, hogy béke idején bölcs és eszélyes férfiú képes az álladalmat legjobban igazgatni: ő újabb érveket nyújtott annak bebizonyítására, hogy az entuziaszta az, ki forradalmi időben leghatályosabban kormányozhatja vagy tönkretéheti azt. Róla is el lehet mondani Lamartine szavait Vergniaude-ról: ő nem volt minden órának embere, hanem csak a nagy óráké. S azért, amint a szószékről lelépett, felségének bizonyos tekintetben vége volt s csak emberré lön. Érzelmeinek és gondolkodásának fenköltsege különösen abban jutott kifejezésre, hogy egész akciója alatt fizikai kényszert és önkényt egyetlen egyszer sem alkalmazott. Az egész szabadságharc tulajdonkép egyéniségének persuadeáló erejére volt építve.

Batthyány nem rendelkezett sem a szónoki erő

varázsával, sem a nagy és eredeti gondolatok ama cikázó villámaival, amelyek a nagy embert arra teszik hivatottá, hogy uralkodjék a tömeg fölött, vezessen egy népet, irányt adjon egy kor eszményeinek,

Batthyánynál a tehetségnek tiszteletreméltó mértéke a jellembeli tulajdonságok nem mindennapi kiválóságával párosult egy minden tekintetben rokonszenves és előkelő egyéniséggé, ki rendes időkben alkalmasint évtizedeken át hasznos szolgálatokat tehetett volna hazájának. Tragikuma ott kezdődik, hogy egy nagy történeti fordulattal váratlanul fölvirradott új korszak oly óriás feladatok elé állította, melyek túlhaladták erejét s amelyek felül rá a körülmények végzetes komplikációja folytán katasztrófa felé sodorták azt a hajót, melynek kormányosául vállalkozott. A márciusi napok előtt kezet nyújtott a legradikálisabb ellenzéki töredéknek is, hogy a fennálló rendet megdöntse, ama meggyőződésben, hogy széles látókörénél fogva képes lesz az eseményeken uralkodni. Tőle eredt az az eszme is, hogy Magyarország függetlenségének legfőbb garanciája az osztrák örökös tartományok alkotmányossága. Ámde a hatalom épp abban a pillanatban siklott ki kezéből, midőn vezéreszméje az európai események nyomása alatt diadalra, ő maga a kormány élére jutott, Montesquieutól tanulta, hogy a monarchia alapelve a becsület s bízva a királyi szó szentségében, semmikép sem akarta elhinni, hogy „ármány fonta körül az országot.” Mint mágnás és államférfiú egyformán utálattal fordult el attól a politikától, mely lent és fent csak irtó háborúra vagy unbedingte Unterwerfungra lehetett alkalmas. A mérsékelt

elemek azonban, amelyek a dolgok lebegésében egyetlen archimedesi pontban sem fogózhattak meg, nem csoportosultak körüle, vagy azért, mert Kossuth politikájának megítélése körül tétováztak, vagy azért, mert nem volt bizalmuk saját nézeteikben, vagy azért, mert hiányzott bennük a lelki erő, hogy a politikai divatokkal szembeszálljanak, vagy végtére megfoghatatlan hittel csüngtek a véletlen különös protekcióján: hogy majd Kossuth lejárja magát és akkor ők fáradtság nélkül vehetik birtokukba a hatalmat. Maga Széchényi – Kovács Lajos előadása szerint – mikor a kabinetben az erők egyensúlya mindinkább Kossuth felé hajlott el, így fakadt ki: „Mikor még ideje lett volna, ti Eötvös et Comp., cserben hagyatok, magamra maradtam és nagygyá neveltétek Kossuthot. Most, midőn hatalma óriásivá nőtt, akarjátok fékezni. Hiú ábránd! Bármit tesztek, ő betölti vésteljes hivatását.”

Mészáros Lázár följegyezte, hogy a minisztériumban alig volt két tanácskozás közül egy, hol Kossuth lemondásával ne fenyegetőzött volna, ő maga is beszélt később, hogy nem volt két hétig miniszter és már belátta, hogyha egész múltját és egyéniségét nem akarja megtagadni, lehetetlenség a mérvadó körökkel kijönnie.

Egészen véve azonban, ha a kabinet hivatalos szónokául a képviselőház részére Kossuthot jelölte is ki s ekkép mintegy az ő szónoki hatalma martalékaul szolgáltatta ki a képviselőházi többséget, Batthyányék jó darabig rendelkeztek azzal az erkölcsi tekintéllyel, amely a politikai sikerhez nélkülözhetetlen. A július

elején összeült képviselőház nem ellentéte, hanem kibővítése volt a régi követi táblának, noha másrészt az új Magyarország legnagyobb nemzeti gyűlése s Mohács után az első volt, mely jogilag képviselte a területileg helyreállított és társadalmilag összeforrott magyar államot. Igazat mondott Pázmány Dénes, az első képviselőház elnöke, mikor megnyitó beszédében kijelentette, hogy a törvényhozás kezeibe oly hatalom van letéve, amilyennel a múltnak egyetlen magyar diétája sem bírt. Azt a kivételes polcot, amelyre a történelem fölemelte, megérdemelte alkatelemeinek kiválósága, működésének politikai és erkölcsi súlya és azon nagyszabású eredmények által, amelyeket elért. Ebben a parlamentben tehát Batthyány vállalkozása nem látszott reménytelennek. Kompromisszumos politikájában nemcsak Deákra, Széchényire és a kabinet túlnyomó szavazatára számíthatott, de jó ideig tántoríthatatlanul állt mellette a királyi helytartó, István főherceg nádor is, valamint a régi konzervatívoknak az a csoportja, amely cselekvő szerepet vállalt az új rendszerben is (Esterházy herceg, Sennyey Pál stb.)

Csak éppen a legfelsőbb helyről néztek rá bizalmatlanul s minél jobban adta magát a kiegyező politikának, annál ridegebben fogadták javaslatait. Ha a katonai párt és Jellasic ellen rendelkezésére bocsátották volna a fejedelmi hatalom erkölcsi és anyagi eszközeit, akkor könnyen vértézhetne volna magát a *törpe minoritás* zaklatásai ellen. Midőn másodízben is őt designálták miniszterelnökké, csak abban az esetben volt hajlandó az árnyékhatalom Kálvária-útját még egyszer megkísérteni, ha elegendő garanciát nyer

a horvát és szerb lázadás ellen. „Míg e kanóc ég – úgymond – addig ő nem nyerhet elegendő erőt a forradalom ellen. Ha ellenben a föltételt teljesítik, a mérsékelt szabadelvű és visszahúzódó konzervatív elemekben annyi támaszt remél kapni, hogy visszaszoríthatja a Kossuth- és Nyáry-csoport hatalmát.” Szentkirályi Móric, Deák Ferenc, Vay Miklós és Eötvös lettek volna az új mérsékelt párt vezéreibei és az alakítandó új kabinet hangadó tényezői, akiket István főherceg is lent és fent egyaránt támogatott volna. Maga a honvédelmi bizottmány még Lamberg meggyilkoltatása után is levéllel fordult Batthyányhoz, amelyben a legőszintébb indulattal kérte „a haza szent nevére,” hogy a tornyosuló veszedelmek közepette ragadja meg erős kézzel a kormányrudat. „Kérjük Elnök urat – úgymond a nevezetes levél – előttünk mind ekkorig még fényben álló hazafiúi érzetének szentségére, ne hagyja kormány nélkül elárvult és minden oldalról árulással és pártütéssel körülvett hazánkat. Sőt kérjük, méltóztassék sietni körünkbe, a képviselőház körébe, intézni legnagyobb, legkétségesebb perceiben ügyünket, melyek sorsunk felett határozhatnak ...” De ekkor már minden késő volt.

Maga Deák, akit Batthyány az új alakulás főszlopának szemelt ki, a jövő megítélésében ezekben a napokban még pesszimistább volt, mint Széchényi, kinek eleven szelleme a repeső remények és sötét kétségbeesés végletei közt hanyódott. Deák egy szkeptikus filozófus nyugodt reménytelenségével tekintett a jövőbe. Idézzük itt sógorához írt híres leveléből a következő passzust: „Az idő s a körülmények annyi ve-

szélivel fenyegetik honunkat, hogy azok közepette önegyéniségünk eszünkbe se juthat. Pedig bizony azt sem tudjuk, a rácok fognak-e felakasztani, ha ide jöhetnek, vagy Jellasich, vagy az itteni nép koncol-e össze, mert ezek mind a könnyen megtörténhető dolgok sorába tartoznak, A felbőszült ellenség minden oldalról fegyveres berohanással fenyeget s nincs erőnk, mit elébe állíthatnánk, fegyver nincs s pénzt sem lehet szerezni sehol s ha veszünk is külföldön, pl. Angliában, semmi felé be nem hozhatjuk, mert mindennütt lefoglalnák. Pénzviszonyaink rosszak. Mikor az országgyűlésről hazajöttünk, 480 ezer forint volt minden pénze az országnak, ennyivel pedig egy ekkora országnak kormányát megkezdeni is alig lehet és még ezenfelül is a rendes jövedelemnek nagyobb részét főszedte az előbbi kormány. A közjövédelmek is folyvást csökkennek, adót nem igen fizetnek, a vám jövedelem naponkint alább száll, kölcsönt pedig Európa mostani viszonyai között kapni alig lehet. De legsúlyosabb az, hogy valószínűleg perfidia vesz körül minden oldalról: a király aláír mindent, mi annak folytán rendelkezünk, de segítségre, bizalomra, engedelmeségre kivált a katonai karnál nem találunk. Mindenütt azt hirdetik, hogy mi üztük el a királyt s a császár nevével, de az ő akaratán kívül, izgatnak ellenünk. Itt szláv és német izgatók folyvást ingerlik a népet s nem vagyunk biztosak, ha minden órán nem idéznek-e elő zavargásokat, örömet engednének helyünket legalább mi néhányan, másoknak, ügyesebbeknek, erősebbeknek, de minden megbomlásunk még inkább siettetni az anarchiát s ezt lelkünkre nem vehetjük, Pedig talán

nem hibázok, ha azt mondom, hogy magunk között is van egymás iránt, legalább egy iránt, bizalmatlanság.” Ezzel a lelkiállapottal csakugyan előre vesztett csata volt akciót kísérelni meg oly férfiú ellen, mint Kossuth, aki publicisztikai és szószéki harcainak sok momentumában igazolni látszott, amit Széchényi nem egyszer vetett szemére: a modor és taktika hiányát, azt az il-domtalanságot, melynél fogva, ha az igazságot maga részén látta, mérsékletet és kíméletet nem ismert. A legitimitás politikájának dinasztikus pillére, István nádor, aki a 48-iki törvények megalkotásában Kossuth és Batthyány mellett érdemet szerzett s ideálisan megfelelt a nádori hivatal feladatainak, a szeptemberi napok tikkasztó viharhangulatai közben csak árnyéka volt önmagának. A történelem mérlegre állította őt – és könnyűnek találtatott. Eltúrte Jellasichtól kapott sértéseket és megalázásokat. Az a gondolat, hogy a bán ellen harcolva dinasztíája azon tagjai ellen küzdhetne, akik Jellasicht a polgárháború lejtőjére vezették, lelkét teljesen elbátortalanította. Meglepő és fájdalmas volt a hír, hogy a nádor a válság tetőfokán Bécsbe távozott s az uralkodóház utolsó tagja is, akinek jelenléte a magyarság ügyére pótolhatatlan erkölcsi súlyt jelentett, elhagyta a nemzetet. Csoda-e, ha elhagyatva létének és törvényeinek legfőbb őreitől, a politikai elhagyatottság fekete sivatagában a magyar nemzet végre rásodortatott a forradalom útjára?

A közvélemény kéneső módjára emelkedett vagy süllyedt. Egy-egy hét története nem volt más, mint annyi rémhír láncolata, „amennyi egy századnak” elég.” S mint egy gonosz álomlátás kísértetei – írta

Jókai – mik a lázbeteg látó lelke előtt egy nagyobb óriás alakban emelkednek egymás fölé, úgy múltak felül a szerencsétlenség Hiób-postái egymást szerencsétlenségben, borzalomban, kínfokozatban. S míg az ország határain irtó harc dúlt, az ország szívében egy bölcsekből és hazafiakból alakult országgyűlés, melynek tagjai tudták jól, hogy az önvédelemre kirántott kard hegye mily villámokat fog a magasból fejükre zúdítani, de a hüvelyében hagyott kard leránt a sárba és ott fulladunk.” Kossuth *Lemondásom és ami ezután következett* című cikkében ezt írta: „Úgy vagyok, mintha nyitva volna szemem előtt a fátum könyve és hiába hunyom be előtte szemeimet: a világosság átcikáz lelkemen, mint a villám a sötétségen. És én, aki a kényszerűség ösztönének hódolva, látom a tűzvészttől pirosuló éjjelt, ismét jóslatot mondok: Jellasich beütéséből Magyarországra ennek szabadsága fog következni.” Jellasich s azok, akik terveibe be voltak avatva s azokat előmozdították, biztosan számítottak arra, hogy Pesten Batthyány lemondása következtében felbomlik a rend, úgy, hogy a horvát sereg csakugyan mint a rend és a társadalom megmentője vonul be a fővárosba. Kossuth érezte a pillanat végzetteljes voltát s csak szégyenpírral gondolhatott arra, hogy 25.000 rosszul szervezett és fölfegyverzett horvát meghódíthatná Magyarországot. El volt határozva, hogy az erőnek erővel áll ellen. Ha a kibékülési és egyezkedési kísérletek dacára, amelyeket Kossuth egyenesen megíúsítani nem akart, sőt több esetben készségesen támogatott is, mégis a quo usque kérdését föl kellett vetnie az egész vonalon, ha szeptember havában e politi-

kája azon formulában futott kifejezésre, hogy oly végrehajtó hatalmat kell létesíteni, mely az eszközöket a haza megmentésére nem a törvényből, de a fenyegető veszélyből meríti: mindennek magyarázatát megtaláljuk a tények vaslogikájában, melynek hatása alól egy oly par excellence katona és királyhű ember, mint a jó öreg Mészáros sem volt képes magát kivonni, végigfutva ama végzetes körfutamot, mely az V. Ferdinánd általi miniszteri kinevezéstől a honvédelmi bizottmány, majd a függetlenségi nyilatkozat fázisain keresztül a keserű számkivetésben állapodott meg.

Kossuth egyéniségének a tömeglélek fejlődésével való kapcsolatossága s annak folytonos elmélyülése, az országgyűlésen és az utcán mindinkább a szélsőségek felé sodorta azt a mozgalmat, amelynek maga Kossuth is csak abban az esetben maradhatott főembere, ha engedményeket tesz és nem engedi magát elborítani az extremitások hullámainál. Így uralkodott el rajta az a *törpe minoritás*, amely Kossuthot meghódítva elnyelte a képviselőházi többséget. A forradalom tipikus tünetei jelentkeztek abban, ahogy a terrorista kisebbség szájas vezéreivel s mindenkit túllicitaló hazafias szikofantjaival, kérkedéseivel és gyanúsításaival leigázta a parlamentet és a nyilvánosságot. A legvakabb szerencse odadobta ezeket az egyéneket (Táncsics, Besze, Madarászok stb.) az ár tetejére, amely a súlyos értékeket elsöpörte az útból. A forradalom e fenegyerekeinek és mániákusainak ráspolyos nyelve senkit sem kímélt, sokszor magát Kossuthot sem. A vörös tollasok saját szívük komor zenéjét hallgatva igyekeztek magukat beletalálni a nagy forradalom jakobinusai-

nak szerepébe. A flamingók fővezére Madarász László volt, akinek főereje abban rejlett, hogy elhitette magáról: őszinte barátja a forradalomnak. Őt a flamingók Robespierrenek képzelték, kinek keze véres lehet, de bemocskolt nem. Az országgyűlésen éles, többnyire darócosan keféző modorával mulattatta az országgyűlést s ha Ausztria ellen derekasan kikelt s beszédébe ügyesen beszötte az ármányt és kamarillát, a karzat és az utca is ünnepelte. Ármány, kamarilla, reakció, zsarnokság voltak ennek a politikai töredéknek stereotyp fecsegései úgy, hogy – miként a sajátos humorú Mészáros írja – ezeknek a szavaknak hallatára az ember katonai összeesküvés fölfedezésére készült s azután megszületett – az egér. A sukorói csatának, később Bem erdélyi győzelmeinek, Klapka felső-tiszai sikereinek s Görgey visszavonulásának hírére a flamingók felfuvalkodtak. Azt kezdték hinni, hogy a magyar seregnek senki ellenállni nem tud; ezért míg egyrészt naponkint magasabbra húrozták a dinasztiaival szemben követeléseiket, másrészt azokat, akik szeptemberben vagy negyvenkilenc áprilisában a békes kiegyenlítés érdekében szót mertek emelni, korlátozott eszű embereknek tartották és lehengetelték. Hogy Batthyány miképp vélekedett ezekről az elemekről, akiket politikája legnagyobb torlaszainak tartott, erre vonatkozólag id. Szógyény-Marich jegyezte föl egy jellemző mondását: „Ön emlékezni fog – úgymond Batthyány – a legutóbbi pozsonyi országgyűlésre amelynek tagjai közt már sok kivetni való volt s mégis biztosíthatom önt, hogy ezek valóságos római szenátorok voltak a mostani pesti országgyűlésen

együttlevőkhöz képest. Ha ezek közül egy tucatnak a íejét nem veszik, addig ebben az országban nem lesz csönd és rend.” Kétségtelenül van valami megható abban, hogy ez a minisztérium nélküli névleges miniszterelnök, akiben már lent sem bíztak, akit fönt is elejtettek s akit azért nem dobtak még el, mivel a citromot utoljára még ki akarták fűcsarni, alá akarva vele íratni néhány törvénytelen rendeletet – ahogy ez a már minden befolyás nélküli hazafi sorra járta a kamarilla leggyűlöletesebb kreatúráit, Jellasicht, Wessenberget, Récseyt, abban a naiv hitben, hogy egyéni rábeszélő képességével még tud valamit lendíteni hazája sorsán. (Halász Imre.)

Az osztrák történetírók (Helfert, Friedjung) a Batthyány-Deák politika vétségéül rőjják fel, hogy fontos királyi kéziratok (Jellasicsh letétele) aláírása alkalmával a császári család valamely tagjának közreműködését nem vették igénybe s hogy egyes, a magyar álláspontnak kedvező királyi kéziratokat valósággal kicsalták a gyámoltalan uralkodótól. Ennek, valamint az Olaszország ellen követelt katonai segítség megtagadásának tulajdonítják azt, hogy az uralkodóház is rálépett a forradalom útjára és Jellasicshnak kiadta a parancsot, hogy a Dráván átkeljen és ugrassza szét a pesti Advokaten-wirtschaftot. Az osztrák történeti felfogás a tények mesterséges csoportosításával egyáltalában amellettt érvel, hogy a Batthyány-kormány taktikázása és vonakodása az olasz segély dolgában, nyitotta fel az udvari politika szemét, mérgecsítette el a tárgyalásokat és végső kifejj lésében lehetetlenné tette a békés kibontakozást. Valóság, hogy az olasz ügy

bontotta meg a magyar kabinet egyetértését s állította mereven szembe a Deák-Széchenyi irányát a Kossuth-Szemere álláspontjával s hogy a kabinet feje sokáig ingadozott, hogy a nagy különbségeket eloszlassa s az országgyűlés előtt a két felfogás közt rezultáns politikát képviseljen. Az olasz segély kérdésében ugyanis másként hangzott a minisztertanács jegyzőkönyve, az alsóház felirata és a főrendiház szavazata. A kormány elismerte a pragmatika szankcióban foglalt kötelezettséget s elvben megadandónak vélte a kívánt 40.000 újoncot azzal a fölösleges és politikátlan kikötéssel, hogy az ne szolgáljon az olasz szabadság elnyomására. De azt is megjegyezte, hogy mindaddig, míg az ország déli határain dühöngő lázadást le nem küzdi, nem nélkülözhet egyetlen szuronyt sem. „Ha hazánknek és királyunk koronájának – úgymond a nevezetes jegyzőkönyv – materiális és morális integritása teljes biztonságba helyezve lesz: a minisztérium összesen és egyenkint az országgyűlés irányában állását kész ahhoz kötni, hogy az országban a rendes hadseregnek azon része, mely az országban rendnek, békének s a nemzet jogainak és szabadságának védelmére nem szükséges, öfelségének külmegtámadás ellen diszpozíciójára bocsáttassék a pragmatika szankció értelmében.”

Ez volt a minisztertanács „körmönfont” határozatának veleje. Látszott rajta, hogy Kossuth fogalmazta, mint a minisztertanácsban egy hosszú vita eredményét s két ellenkező iránynak közvetítését. „Nem adunk katonát Radetzkynek, ki az olasz forradalom leveretése után győztes hadseregével Magyarországon

is visszaállítja a régi állapotokat” – ez lett volna a forradalmi, de mindenesetre a férfias nyilatkozat, amely Kossuth valódi intencióinak megfelelt volna. „Megadjuk a katonát, kiküldjük Olaszországba a pragmatika szankció értelmében, dacolva az ország, főként az ellenzék véleményével,” – ez lett volna a lojális miniszterek felelete, mely alkalmasint egy darabig megnyújtotta volna a pütkösi királyság élet-tartamát.

Jól mondja Pulszky, hogy a kormány határozata igazi tojástánc volt a minden oldalról feltűnő nehézségek között, mely nem elégítette ki sem az udvart, sem a közvéleményt. Nyáry Pál, Teleki László, Perczel Móric, a Madarászok és pártjuk siettek is kizsákmányolni a kormány határozatának színtelenségét s azt a meddő célzatát, hogy a *systeme de bascule* politikáját fentart-hassa. S míg egyfelől metsző szavakkal támadták a boldogtalan kabinetet, másrészt – sajátságos szemforogatások közepett – nem haboztak elismerni, hogy nagyobb szerencsétlenség nem érhetné az országot, mintha a kormánynak távoznia kellene helyéről. Oda-fent pedig egyszerre összecsaptak a reakció hullámai a 48-as vívmányokat megszemélyesítő Batthyány-kormány fölött. Batthyány megbukott, ámbár, sőt talán éppen azért, mert azt akarta, ami a királynak és nemzetnek egyaránt a legtöbbet használt volna s mert a középúton járva, olyan politikát tanácsolt, amely sem az udvarnak, sem a nemzetnek nem elégítette ki minden ambícióját. Önmérsékletet prédikált, igazat mondott mind a kettőnek. Ezek azonban, mint rendesen, a hízlegőket szerették, vagy legalább azokat, akik ter-

mészetes ösztöneiknek megfelelő eljárást javasoltak nekik. Így ismétlődött meg Batthyánynak, a legnagyobb rojalisták egyikének sorsában, kétségbeejtő egyformasággal a magyar történelem s így perszonifikálódtak életének meddőségében rengeteg magyar problémák emberi küzdelmekké és emberi csalódásokká.

VII.

Mikor az olasz segély dolgában az osztrák politikusok denunciálták és pellengérré állították a magyar országgyűlés lojalitását, Magyarország déli határai már lángban állottak s a lángok gyeptüzek módjára tovakígyóztak az országnak békés, érintetlen vidékei felé, hogy a faji háború oly sivár jelenségeit idézzék fel, amelyekhez hasonlókat a múlt század kilencvenes éveiben a balkáni népvadonról hallottunk. Ha Kossuth és Batthyány hibát követtek el – aminthogy csakugyan elkövettek – az olasz kérdés körül, akkor ez a hiba tűfoknyí csekélység volt ahhoz a minősíthetetlen deliktumhoz képes, amit a magyarsággal szemben az uralkodóház politikájának képviselői megengedtek maguknak a nemzetiségi anarchia előidézésében. A nemzetiségi lázadás lángnyelvei már rég nyaldosták a magyar állam avéttas stilú épületét, mikor az olasz ügy felbukkant. S így, míg egyrészt határozottan megállapíthatjuk az uralkodóház prioritását a forradalom előkészítésében, addig másrészt meg kell bélyegeznünk azt az alattomoságot és rosszhiszeműséget, amelyet a *divide et impera* történetének ez új fejezetében az uralkodó tanácsosai, magukkal a felingerelt és felhasznált nemzetiségekkel szemben is tanúsítottak. Szó sincs róla, a magyar közélet nem most foglalkozott első ízben nemzetiségi problémákkal. A rendi társa-

dalom és rendi állam súlyos mulasztásokat követett el a nemzetiségekkel szemben. Ámde azok a visszaélések és atrocitások, amelyek a rendi államnak e kérdésben vallott felfogását leleplezték, túlnyomóan szociális jellegűek voltak s fajilag csak a negyvenes évek kezdetén éleződtek ki. Nem a magyar sovinizmus kavarta fel azokat. A magyar államférfiak, bárminő tüzes magyar szellemtől és fajszeretettől voltak áthatva egyébként, a nemzetiségek érzékenységét tiszteletben tartották. Tudnivaló, hogy Széchényi, Wesselényi, Eötvös, Deák mily óvatos kíméléttel nyúltak ehhez a kérdéshez s valamennyien ama szabadelvű politikai iskola tanaihoz tartották magukat, amelyet Tocqueville Rotteck, Guizot stb. képviseltek. Még Kossuth is ebben a magyar államra alapvető jelentőségű kérdésben volt a legmérsékeltebb és indulgensebb s hajlandónak mutatkozott elmenni addig a határig az engedmények terén, amennyire a történeti magyar állam léte és biztonsága megengedni látszott. A márciusi reformok által a magyar nemzet elhárítva látván minden akadályt, mely eddig nemzetiségének s alkotmányos szabadságának elébe vettetett, maga is megszűnt nyomást gyakorolni más nyelvű polgáraitra, bár ezt a nyomást szociál-politikai érdekből a politikai magyar nemzet alkalmazta, nem beolvasztási célokból. Ehhez járult az a pszchológiailag kedvező körülmény, hogy a lefolyt nagyszerű események nagy mértékben feltűzeltek a képzelődéseket. A magyar állam nemzetiségi alattvalóin épp úgy erőt vett a tavaszi mámor, értelmiségét épp úgy impregnálta az új dolgok finom mérge, mint a magyar középosztályt. Évezredes ál-

mukból fölserkent erők, merészen felriasztott lehetőségek követeltek polgárjogot, amely végső érvényesülése következtében szétvetette volna a régi magyar állam falait. A februári forradalom az ő számukra is meszemenő követelések kiindulópontja lett s mert a márciusi napok paroxizmusában még az elérhetetlen is elérhetőnek látszott, hajlandók voltak a régi magyar uralom bukásából épp oly következtetéseket levonni, mint Kossuthék Metternich rendszerének összeomlásából. Ugyanekkor a Balkánon szerteszt széles keretekben hullámzó nemzeti mozgalmak indultak meg, amelyek a magyarországi fajkonokra irreudenta aspirációk formájában hatottak. Hozzávévén a jobbadán páriasorsban sýnylödő nemzetiségi tömegekben a rendi magyar elemek irányában lappangó vad ösztönöket: e szociális elemi erő, az osztálygyűlölet is azoknak malmára hajtotta a vizet, akik a faji háború fermentumait oly pokoli furfanggal oltották be a nem magyar ajkú polgárokba. Hiába kelt ki az érdemes Wesselényi Miklós báró a pesti Radikálkörnek egyik ülésén azok ellen a szerbek és horvátok ellen, „kik belekapaszkodnak a szabadság robogó diadalszekerének forgó kerekeibe.” Mert ha a vezetők szövetkeztek is a bécsi reakcióval s ha az agitátorok legnagyobb és legszajásabb része osztrák zsoldban is állott, tehát osztrák politikát csinált: azért nem szabad letagadni azt, hogy oly tektonikus erők törtek elő a néprétegek mélyéből, amelyek akkor is eget kértek volna, ha nem legfelsőbb helyről megbízott bandavezérek kezében lett volna a gyújtogató csóva.

A magyar államférfiak sajnos, nem tanulmányoz-

ták ezt a kérdést oly érdeklődéssel és elmélyedéssel, amekkorát kétségkívül megérdemel. Senkinek sem volt köztük egységes intencióktól áthatott nemzetiségi Programm ja s negyvennyolcban csakúgy megelégedtek a magyar állameszme s a nemzetiségi kérdés körül gomolygó frázisok folytonos ismétlésével, mint ma. A rendi korszak magyar uralma úgy lebegett a nemzetiségi tömegek felett, mint ahogy az olaj úszik a vízben. Míg egyrészt képtelen volt a nemzetiségi adalékokat beolvasztani, másrészt a történeti tradíció és az önérzet nem engedte meg azt sem, hogy utógondolat nélkül rálépjen az egyenjogúsítás alapeszméjére. A magyar uralom a beolvasztási törekvések és a tiszta föderáció közt létesült kompromisszum volt: az idegen nyelvű alattvalókkal való rendelkezés egy oly típusa, amelynek párja nem volt s ma sincs sem az ó-, sem az új-világban. Ez a magyar kormányzati *savoir vivre*-nek becsületére válik ugyan s kétségkívül arra vall, hogy e mesterkélts rendszer alatt reális erők rejlenek az uralkodó fajban: válságos időkben azonban nem egyszer arra kényszerítette a magyar nemzetet, hogy egyszerre több fronton harcoljon, különösen azóta, hogy a bécsi politikát a nemzetiségi kérdésben bizonyos jozefinus szellem kezdte irányítani. Ez a körülmény meglehetősen megkönnyítette a túlzók és az agitátorok helyzetét, akik így császári-királyi forradalmárokká lettek, vagy mint ahogy János főherceg (a későbbi Orth János) írta Jellasichról: *ein von König Ferdinand V. seiner Rechte und Ehren entkleideter Rebell*

E charlatánok közt mind szereplésének súlyánál,

mind lármás jogcíménél fogva Jellasich, a lovagias bán állott az első helyen. Úgy látszik, nem volt jelentékeny ember, sem mint politikus, sem mint katona. A személye körül kibontakozott események bizonyos történeti piedesztálra helyezték őt s múltó alakja egy nemzet örökkévaló aspirációinak balzsamával vonódott be. Egészen véve clownszerű jelenségként hat, akiben az átlag osztrák tiszt kedvessége és nyílt, eleven, nyájasága is megvolt. Ahhoz azonban, hogy egy nemzet kiválasztott héroszává legyen, hiányzott belőle a gondolkodás emelkedettsége s az az erkölcsi komolyság, amely nélkül lehet ugyan zajos színházi tetszéseket aratni, de lehetetlen a küldetésének öntudatára ébredt lelki nagyságot fölfedezni s beállítani a hősöknek ama nemzetközi galériájába, ahol egy Aristeides, egy Julius Caesar, egy Jeanne d'Arc, egy II. Rákóczi Ferenc foglalnak helyet. A pánszlávizmust és az illyr-eszmét csupán a saját diktatúrájának népszerűsítésére és az ellenforradalom demokratikus kibővítésére, helyesebben saját érvényesülésének ugródeszkájaként használta fel. Szereplésének főrugója a dinasztikus hűség volt s ehhez képest másodrendű az az állítólagos vezető eszme, amely a horvát nemzeti felfogásban működésének magasatos tulajdonságot látszott kölcsönözni. Hogy mindvégig szoldateszka maradt, kitűnik abból is, hogy a horvátok elnyomatása után még azt a konzekvenciát se vonta le, mint Janku: nem fordított hátat az uralkodóháznak, amely Világos után az osztrák Vendéet épp úgy igába hajtotta, mint a forradalmi Magyarországot, Mikor István nádor a Balaton Kisfaludy-gőzösén találkozóra hívta meg,

hogy személyes tárgyalások alapján kísértse meg a kibontakozást, így szólt tisztjeihez: „Ma összejövök Magyarország nádorával. Ha nem hozza nekem azt a hírt s annak biztosítékát, hogy a magyar minisztérium az osztrákkal egyesítetik, akkor ez az értekezlet egészen eredménytelen lesz. Céloom az egységes Ausztria helyreállítása. Céloom a császárt megszilárdítani a trónján. A német legyen német, a magyar maradjon magyar, a szláv szláv. Semmisem téríthet el engem ettől az iránytól, öfelségétől bánná kineveztetésem óta huszonnégy legfelsőbb királyi kéziratot kaptam, fájdalom, nem valék abban a helyzetben, hogy azoknak engedelmeskedhettem volna, öfelsége a császár küldhet még másik huszonnégy kéziratot, hogy célomtól eltántorítson, én nem fogok engedelmeskedni azoknak. Nekem működnöm kell, habár öfelsége akarata ellen is. Ha megbukik a tervem, ha szétszakad Ausztria, akkor, uraim, önök még élhetnek, ha akarnak, de én nem.”

Gáj Lajos s mindazok iránt, kik az illyr-mozgalomnak kolomposai és hívei voltak, mindinkább növekvő hidegséget mutatott, míg végre teljesen ellökte magától s minden befolyástól megfosztotta őket. Szózataiban a horvát függetlenség kérdése szemlátomást háttérbe szorult. Egyébként rendkívül jellemző, hogy Szlavóniában nem tudott másként boldogulni, mint rémuralom által, melynek egyik módja az ostromállapot kihirdetése volt. A magyarbarát turopolyai nemességgel csak úgy tudott elbánni, hogy felizgatta ellene a leginfernalisabb tömegösztonöket. A horvát nemzeti eszme különben nagyszerű ütőkártya

volt a magyarok megtörésére: ország ellen országot, nemzet ellen nemzetet, történelmi jogok ellen történelmi pretenziókat lehetett szembeállítani. Az udvar által Horvátországnak szánt szerep nagyon megtesztelt Jellasich regényes hajlamainak. Maga kezére háborút viselni, mint egy fejedelem, nem függni semmiféle felsőbb hatalomtól, megmenteni a társadalmi rendet, helyreállítani a korona fényét: mindez mérhetetlenül felizgatta délszláv képzeletét. Már látta magát – írja Pulszky – mint egy új Szent György lovagot, amint a forradalom sárkányát leszúrja s megmenti a monarchia egységét, mint a mesés királyfi, Markó örököse, ki helyreállítja a szláv nép dicsőségét s előre számíthat az összes szlávok rokonszenvére Pétervártól az Archipelágusig.

Míg Horvátországban a magyarok elleni harcot csendesen, alattomosan és bürokratikusabb módon szervezték, a szerbek közt ugyanaz szilaj abban és zajosabban ment végbe. A délvidéki szerb propaganda nagyobb múltra tekinhetett vissza, mint a horvát, amelynek pedig kifejezett történelmi énisége volt s amelynek március 23-án kinevezett új bánja már április 25-én megszűntnek nyilvánította a Magyarországgal való kapcsolatot. Már Rákóczi sem fogyott ki panaszkokban, emlékiratainak tanúsága szerint, a rácok ellen, akikről azt írja, hogy „ez a nemzet a magyarnak természetes ellensége.” Negyvennyolcadiki harcmódorukra élénken emlékeztet az is, amit a magyar vezérlő fejedelem hadviselésükről ír. „Lakóhelyeiken tartózkodtak, midőn tudták, hogy az én seregeimnek valamelyik része a síkon van, De alig hogy seregeim

eltávoztak, ők azonnal összegyülekeztek és megrohták a városokat és falvakat, ahol csak öregek vagy asszonyok maradtak otthon, akik ellen igazi barbárságokat követtek el, asszonyok és gyermekek legyilkolása és gyújtogatás által.” Az ellenük való reguláris hadviselés most is nagyon bajos volt s a magyar seregek nem is tudtak tökéletesen végezni a guerrillaharc művészeivel sohasem. Csapataik mozdulatai bosszorkányosan gyorsak voltak. A lovasság hiányát igen leleményesen pótolták, legalább a gyors szállítást illetőleg, a szekerek használata által, melyeknek kocsisai oly gyakorlottak voltak, hogy nagy tömegekben százként minden zavar és akadály nélkül bírtak mozogni ide s tova. Gyakran villámgyorsan vittek több zászlóaljzat a döntő pontra. A kocsisok, akár a homéroszi harcokban, megállottak a küzdők háta mögött, hogy azokat ismét fölvehessék, ha hátrálni, üldözni, vagy menekülni kellett. Ez okozta, hogy a magyar vezérek túlbecsülték a rácok haderejét s folyvást erősítésekért ostromolták a hadügyminisztériumot. Pedig alkalmasint eredményesebben dolgoztak volna, ha az ellenség taktikáját átvették volna és saját haderejüket a szerbek hihetetlenül sebes mozdulatai által elámítva, nem forgácsolták volna szét. Azok a rendszabályok, amelyeket a Batthyány-kormány az év első felében ellenük foganatosított, valamivel korábban bizonyára elegendők lettek volna. De június végén, mikor a lázadás már száz helyen lobogott, célra nem vezettek többé (kír. biztosok, egyezkedési kísérletek Rajasich-csal, az odbor felosztatása stb.). Kiss Ernő rezignált sorai, amelyeket Vukovics Sebőhoz, mint királyi biz-

toshoz intézett, az igazság egy részét tartalmazták. „Sohasem feledem el – úgymond – július 15-ét, amikor 8000 ember és 22 ágyú ellen két század lovas-sággal és öt század gyalogsággal harcoltam és teljes hat órán át megakadályoztam az ellenséget, hogy Écskára betörjön. Sikerült ugyan öt veszteséggel visszavonulásra kényszerítenem, de helyzetem vészteljes voltát is láttam ez alkalommal. Szegény Bánság, szegény haza! Ha Magyarország nem köt békét, veszve van. Mi tudunk is, fogunk is egyes harcokat kivívni, de arra, hogy őket egészen legyőzzük, ágyúk kellenek és 40 ezernyi hadsereg.” Mikor azután lassankint a megfelelő haderő összeverődött s a döntő siker valószínűsége elérkezett, január végén a délvidéket ki kellett üríteni, hogy Damjanich és Vécsey hadosztályai a főcsatatéren az osztrák hadsereg ellen álljon rendelkezésre Debrecen fedezése céljából.

Ámde Magyarország nem köthetett békét, mint a vitéz huszárezredes ajánlotta. Úgy, ahogy a kérdés föl volt vetve, Magyarország államiságának és a szent korona területének integritása forgott kockán. A szerbek követeléseikben tovább mentek annál is, amennyit IL Lipót 1790-ben engedélyezett. Az önálló szerb vajdaság első állomása lett volna ama nagyszerb irredentának, amelynek szálai Belgrádból futottak ki s összehálózta Magyarországnak egész szerbeklakta vidékét. Hogy az egész mozgalomnak tisztán szerb partikuláris jellege volt, mely a többi nemzetiségek jogait éppen nem tartotta tiszteletben, bizonyította a bánsági oláhok és svábok nyilatkozata, mely tiltakozott a karlócai gyűlés határozatai ellen. Az egész szerb dolog

félelmissé és fontossá nem taktikai becse által vált, hanem azért, hogy jelentős haderőket lekötött s egy helyre rögzített, mert azok természetesen első sorban saját véreiket akarták megvédeni. Vetter szerint a szerbek nem voltak becsületes ellenfelek s arra méltók, hogy a magyar királyi hadsereg összemérje erejét velük. Gyilkosok, rablók és gyűjtogatók hordájának nevezi őket, akikkel szemben méltó fenyték csak egy rögtönítélő bíróság lett volna. Annál csodálatraméltóbb, hogy e komitácsi banda garázdálkodása mögött a háttérben, mint spiritus rector Maierhoffer ezredes, a belgrádi osztrák ügyvivő dolgozott, aki a délvidéki szláv mozgalmaknak valóságos keze-lába volt. Folytonosan utazgatva Belgrád, Zágráb és Bécs között, végezte a közvetítést Latour, Jellasich, Bechtold, Blomberg és a Karagyorgyevicsek között. Knizsanint, aki a fejedelemség nagyszerb mozgalmait irányította, ezt a gazdag kereskedőt, Maierhoffer nyerte meg a magyarok elleni önkéntes vállalatra. Knizsanin, valódi néven Petrovics, atlétái termeténél s gazdag s festői jelmezénél fogva igen impozáns jelenség volt s úgy látszik, benne legtöbb rejlett a nemzeti hősből, aki Dusán cár nagyszerb imperializmusán csüggött s egyformán ellensége volt töröknek, magyarnak. Sajnos, szabadságharcos létére nem átalotta osztrák zsoldba állni, sőt halála után özvegye is császári kegydíjban részesült. Ez által lesülyedt a szerb triumvirátus erkölcsi színvonalára: egy Rajasich mellé, aki egyike volt a legromlottabb embereknek, egy neme a közbelső feregnek a hízelgő és zsarnok között, egy Sztratimirovics, az odbor elnöke mellé, akiről eleget mondunk, ha Ma-

caulay klasszikus megállapítását idézzük a hozzá hasonló történeti egyéniségekről: „a forradalom mozgalmában van bizonyos nagyság, még a legcsekélyebekben is, ez a nagyság közlődik a jellemekkel s olykor a legkönnyebb lelket is megnöveli az események arányaival.”

Aránylag jelentéktelen méreteket öltött a harmadik szláv népnek, a tótnak megmozdulása. Részint azért, mert a tótokban sokkal kevésbé élt a nemzeti individualitásnak az a büszke tudata, amely a horvát nép lelkületét áthatotta, vagy ama szláv közösség gondolata, amely oly magasra verte föl a szerb mozgalom hullámain. Részint azért, mert a tót nép természetes együgyűsége és lelki naivitása bizalmatlanul utasította el magától azokat az emóciókat, amelyek az ő megszokott kisded világából egy titokzatos és viszontagságos dráma légkörébe akarták fölemelni. A csehek ugyan sokat tettek, hogy a cseh-tót testvériség a nép széles rétegeiben verjen gyökeret. Maga Palacky, aki a magyarság letelepedését a Duna völgyébe a legnagyobb csapásnak mondta, amely a szláv világot valaha érte, ügynökökkel, diákokkal, tanítókkal, munkásokkal igyekezett terjeszteni a *nagy eszmét*, de látóhatólag nem nagy eredménnyel. Az a középosztály, amely a nemzetiségi aspirációkat képviselte és ápolta, itt teljességgel hiányzott. Akadtak ugyan a tótság körében is izgatók, főleg evangélikus papok s munkájuk eredményezett is kisebb-nagyobb demonstrációkat s egy monstre-küldöttséget a bécsi Burgba, egészben véve azonban az izgatók sikerére ráillik az arab köz-

mondás: hallom ugyan zörögni a malmot, de nem látom a lisztet.

Hurbán, egy magyarországi evangélikus tót közösség lelkésze, utóbb egy szabad-csapat vezéré azzal lázított, hogy míg a magyarokat ki nem irtották, mindaddig nem lehet remélni Szlávia megalakulását. Miként gondolkozott a tótság ezekről az eszmékről, arra nézve az orosz invázionális hadsereg egy főtisztje így írta le benyomásait: „Mint mindenütt, úgy nálunk is az idealisták szomorú hadából szép számú kontingens lévén együtt, közülük többen keresték a pánszláv eszme fonalát a sárosmegyei tótok között. De mekkora volt meglepetésük, midőn a jámbor atyafiak különféle agyafúrt kérdéseikre egyhangúlag azt felelték, hogy ők sárosmegyei lakosok s így Magyarországhoz tartoznak, a pánszláv eszmét nem ismerik, hírét sem hallották. Hasonlóképen jártak ezek az urak a lelkészekkel és tanítókkal is, azzal a különbséggel, hogy az egész beszélgetés *inter pocula* bizalmas hangon történt s így minden ceremónia nélkül megmondták, hogy nemso-kára eljön az idő, midőn a magyar honvédek az oroszokat is jól elverik az osztrákok után. Maradjon mindenki a saját hazájában s ne keveredjék a más bajába!”

Szólnunk kell végül az Erdélyben dühöngő faji háborúról, amelynek vitathatatlanul bőséges szociális vonatkozásai voltak, de amelyet a jótékony bécsi gondviselés alatt, az Unió elleni makacs tiltakozás feszített széles határokra. Itt első sorban az erdélyi szászok felelőssége esik a mérleg serpenyőjébe mint oly faktor, amelyet az osztó igazság az ő rovásukra kénytelen följegyezni.

Az erdélyi szász diaszpórák évszázadok óta, mint harmadik nemzet, ragaszkodtak a társadalmi és politikai elzárkózottsághoz, amelyet régi kiváltságaik s a magyarság türelmessége biztosított nekik. A teuton gőg soha ellenszenvesebben és kicsinyesebben nem nyilatkozott meg a történelem folyamán, mint az erdélyi szászok pöffeszkedésében és „fényes elszigeteltségében”, amelynek olyan íze volt, mint ahogy a gyarmatosító fölénye szokott mutatkozni az alacsonyabb rendűnek tekintett őslakókkal szemben. A szászok, a germán világ nagy kulturális teljesítményeinek talapzatára állították magukat s felsőbbes gesztussal háritották el maguktól azt a közösséget, amely a magyar, székely és oláh szomszédságban és politikai szinoikizmusban nyilatkozott meg előttük. Alig vettek részt a magyarok gondjaiban. Problémáik hidegen hagyták őket. Azok a függetlenségi harcok, amelyekben a hajdani erdélyi fejedelmek vezérszerepet játszottak, állandóan az önkényes beolvasztási politika oldalán találták őket s ezekben csak akkor vettek részt, ha a szász univerzitás történeti kiváltságai forogtak kérdésben.

Egy egész világ választotta el őket az erdélyi magyar társadalomtól és közélettől, ők voltak a Habsburg-uralom erdélyországi cölöpéi s ha különösebb vallási tekintetek miatt nem érzékenykedtek, a bécsi politika biztosan számíthatott rájuk. Nem hallgathatjuk el, hogy a szászok közönyének vagy éppen rideg magatartásának a magyar dolgokkal szemben, mélyebb, mert világnézetből eredt okai is voltak. A városi polgár ellenszenve az agrárius nemesség iránt,

a német fajta szívósságának és szorgalmának ellentéte a szalmaláng lelkű magyar birtokossággal s végül zártabb, családiasabb, mélyebb kedélyviláguk tiltakozása a nyílt, temperamentumos, felszínebb magyar élet iránt: mindez hathatósan befolyásolta politikai világszemléletüket is és mélyebbre árkolta azt a szakadékot, amelyet gutgesinnt szellemű, opportunistá és megalkuvó politikai okosságuk vágott a romantikus elemekben sohasem hiányos, vérmes erdélyi magyarság közt és köztük. Etnográfiai érdekeik védelmében és fentartásában merült ki erélyük s így mindenkor megbízható közegei voltak a német dinasztianak. Ha elismerésünket nem is tagadhatjuk meg tőlük azért, mert a német művelődés pionír-munkáját végezték: ez a mű mégis tökéletlen és exotikus alkotásnak tetszik, mert ható ereje alig terjedt túl a szász községek határain. Ámde ez a körülmény is inkább faji hiúságukat legyezte. Érintkezésük sohasem szakadt meg a nagy német birodalommal, amelyet a magyar kérdésben – sajnos, a legutóbbi időkig – az ő elfogultságuk tévesztett meg s végső eredményben megakadályozta azt, hogy a politikai egymásrataltságot valamelyes érzelmi közeledés erősítse és fokozza.

Az Unió-kérdésben sokáig haboztak, úgy látszik azért, mert még legfelsőbb helyről nem kaptak utasításokat. Önérdükük és kasztszellemeik nem tette fogékonnyá őket a Magyarországgal való egyesülés eszméje iránt, hiszen sejtették, hogy az unió esetén az a jelentékeny szerep, amelyet Erdély politikai irányításában vittek, megszűn mindörökre. Az áprilisi szentesítési aktus egyelőre meggyőzte őket arról, hogy az

uralkodóház nem szándékozik ellenszegülni a dolgok új rendjének s ezért a szász követek, nem szívesen bár, az unió mellett szavaztak. A Batthyány-kormány könnyűvé akarta tenni az átmenetet s azért mint királyi biztost, Vay Miklós bárót küldte ki, kit e hivatásra református vallása, mérsékelt politikai nézetei, finom, *sima modora* s diplomáciai ügyessége különösen ajánlani látszottak. Vay törekvéseit nem koronázta siker. A szászok ugyan egyelőre még csak bizonyos aggodalmakat tápláltak s Vay közeledéseire dodonai feleletet adtak s megelégedtek azzal, hogy az oláh orthodox főpapokat ugrasszák be a játékba, illetőleg az Unió ellen való nyílt tiltakozásra. Csak mikor Puchner báró, a nagyszebeni császári hadparancsnok, aki eleinte szintén alkalmazkodott a magyar királyi kormány utasításaihoz, egyenes parancsokat vett Latour bécsi hadügyminisztertől, tehát kellő katonai fedezet mellett s fejedelmi újjmutatás szerint léptek a derék szászok az ellenállás, a 48-as törvényekkel szemben a forradalom útjára. Ekkor kezdtek fraternizálni az oláhokkal s bennük a legalacsonyabb tömegösztonöket felszítani, jóllehet lenézték és megvetették szövetségeseiket. Mikor azután mindegyre jobban belebonyolódtak az erdélyi háborúba, nem átalították elkövetni azt a hazárulást, hogy Puchner szorongatása miatt orosz segélycsapatokért könyörögjenek Lüders tábornoktól, a dunai fejedelemségeket okkupáló orosz hadtest parancsnokától. A szászok viselkedése egyaránt szánal mas és perfid volt a magyar nemzet iránt s emellett mint a következmények mutatták, saját létérdekeik ellen is

cselekedtek, mikor a magyarok ellen az oláhokkal szöveteztek.

Bárminő sötét emlékeket riaszt is az oláh lázadás a múlt urnájából, el kell ismernünk, hogy népies és nemzeti eszmékből merítette erejét, sőt elfajulását is. A vezérek eleinte maguk sem voltak tisztában céljaik felől. Abban mindannyian egyetértettek, hogy nemzetiségük számára törvényes elismertetést s municipális önállóságot követeljenek. Úgy látszik, hogy Saguna és pártja a két oláh egyház uniójára gondolt, a túlzók pedig Dákó-Románia „ábrándképeit lebegtették szemeik előtt.” Némelyeket – úgy lehet, magát Jankut is – népük a középkori elmaradottsága fölött való keserűség sodort a lázadásba, amely megújította Hóra és Kloska rémnapjait. Az erdélyi oláh sorsa sem több, sem kevesebb nem volt a közös jobbágy-sors egy részleténél, csakhogy, mint hasonló helyzetben történni szokott, az elnyomás miatt érzett osztálygyűlölet olt-hatatlan faji és politikai impulzivitássá alakult, mert az elnyomó földesúr azonos volt a vármegyei nemessel. Mások – mint Axentye – egyszerű zsoldosai lettek a császári politikának s ezért minden hitvány tette kaphatók.

Ha az erdélyi magyar rendiségnek sokat lehet hibául felróni az oláh mozgalomból, másrészt azt sem szabad elhallgatni, hogy Kossuthék nemzetiségi politikája, helyesebben: annak oláh tartozéka nem volt átgondolt, következetes és őszinte szándékoktól áthatva. Olyan meggondolatlanságok, mint aminő Rózsa Sándor szegénylegényeinek szerepeltetése a rácok ellen, vagy Hatvani szabad-csapatának dics-

telen garázdálkodása az oláh fölkelők közt a béketárgyalás alatt, igazolni látszottak a kamarillának a magyarságra szórt rágalmait s azokat is a kormány, illetőleg a szabadságharc ellen vadították, akiktől a jóhiszeműséget elvitatni nem lehet. Áll ez különösen Jankura, a *havasok királyára*, aki a maga részéről helyeselte Drágos közvetítését Kossuth és a *román nemzet között*. Janku ábrándos terveit a Hatvani-epizód, illetve a magyar kormány „minősített” hitszegése szétzilálta épp úgy, ahogy lelki egyensúlya felbomlott az osztrák kormány hálátlansága és az abból származó politikai csalódásai következtében. A Szemere-kabinet utóbb törvényhozásilag az egész vonalon rendezni akarta a nemzetiségi kérdést, csakogy elkésett vele. Javaslatát nem akkor készítette el, amikor az oláhokkal, szerbekkel szemben győzelmekre hivatkozhatott. De olyankor (1849. jul. 21-30.) tárgyalta és fogadtatta el, amikor már minden mérséklet, engedékenység és nagylelkűség, gyöngeségnek, két hatalmas ellenség közt a szalmaszál után való kapaszkodásnak látszott. Maga Kossuth emigrációs elmélkedései alatt jött rá, hogy a magyar államiság középponti problémája a nemzetiségi kérdés s hogy ebben a múlt merev felfogásával szakítani kell már csak azon balkáni tényezők kedvéért is, amelyekre az ötvenes évek közepétől fogva konföderációs terveit építette, hogy a kis népek falanxát szembeállíthassa a Habsburg-monarchiával. Ez a révedezés a fokmérője annak, hogy az egykori kormányzó az emigráció levegőjében mekkora távolságokra szakadt el a magyar közvéleménytől, amely inkább volt hajlandó belenyugodni a kiegyezés nyúj-

totta csonka államszervezetbe, mint abba a függetlenségbe, amely a nemzetiségek konföderációjának elvére volt építhető.

A határozottan ellenséges indulatú nemzetiségi tömegek s a szabadságáért élet-halálharcot vívó alföldi és erdélyrészi magyarság közt maradtak a világosi fegyverletételig bizonyos neutrals rétegek, amelyek – *et una, et altera parte* – mindvégig kivonták magukat a háborúból. Görgey írja, hogy Pozsony, Nyitra, Trencsén, Mosón és Sopron vármegyék megannyi meglegházai voltak, ha nem is a nyílt ellenszenvnek, de a legrútább semlegességnek. A szabadságharc alatt valóban voltak érintetlen, ki nem aknázott területei az országnak, amelyeknek népét, ha magyar nyelvű volt is, hidegen hagyta az a tusa, amelyet a színmagyar Alföld népe folytatott Ausztria összes nagyhatalmi erőforrásai ellen. E sajnálatos jelenség, regisztrálása nélkül hézagossá volna a kép, amelyet a szabadságharcról magunknak alkotunk. Mi lehetett ennek oka? Mindenekfölött katonai természetű tényekben, vagy azoknak következményeiben kell az okot keresni. Görgey és Perczel decemberi visszavonulása óta azok a vármegyék, amelyeket fentebb felsoroltunk, végképpen kiestek a honvédelmi bizottmány rendelkezése alól s egész közigazgatási szervezetük az osztrák kormány képére és hasonlatosságára formálódott át. Ezeken a vidékeken, bármekkora lett volna Kossuth és a szabadságharc iránt való lelkesedés az alsóbb rétegekben, a magyar kormány nem szedhetett újoncokat, azokat a magyar közösség nagy organizmusába be nem kapcsolhatta, azoknak helyi hatóságait nem irányíthatta. Egy

további ok e vármegyék lakosságának vegyes ethnikai összetételében rejlik, azután az Ausztriával való szomszédságban. A magyarság alig lakik itt nagy összefüggő, egymáshoz záródó tömegekben. Nemzetiségi szirtek (német, horvát, tót) meglehetősen széttördelik a magyarság tömbjeit, gyöngítik összetartozásának és a maga erejében való hitének együtthatóit. Az opportunistá, magyarán: a labanckodó politika itt némileg a földrajzi helyzet függvénye volt. Ehhez járult az a körülmény, hogy a latifundiumos arisztokrácia, az egyházi és világi uraságok legnagyobb része aulikus érzésekkel volt eltelve s az imént felszabadult jobbágyság politikai vezetése az ő kezükben maradt. A túlnyomóan katolikus vallású köznép körében Kossuth egyénisége nemcsak hogy népszerű nem volt, de ellenkezőleg: társadalmi felfogatónak tartották, aki zsidókat és „felvilágosult” forradalmárokat juttatott uralomra s az 1848. XX. törvénycikkben megtörte a katolikus vallás egyeduralmát és megalapította a felekezetenküli államot a feletkezetközi viszonyosság elvén. A Kossuth-bankó relativ elértéktelenedése oly vidékeken, ahol osztrák katonaság állomásozott, szintén nem fokozta a rokonszenvet. Ez a lapos szellemű, kevert fajú, túlságosan anyagiás gondolkozású nép nagy tömegében távolmaradt attól a mozgalomtól, mely a nagy róna mérhetetlen horizontjában kapott újabb és újabb lendületekre. Bármint forgatjuk is a dolgokat, az eredmény az, hogy a magyar nemzet 1848-49-ben korántsem fejtette ki erejének maximumát. 1849 elején az osztrák seregek beözönlésével, Bem megjelenése előtt Erdély elvesztésével, a rác és horvát lázadás

teljes kifejlődésével az ország területének mintegy héttizedrésze Windischgrätz hatalma alá került. A honvédelmi bizottmány hatalma mintegy hét vármegyére terjedt ki, amelyet a kormány Debrecenből igazgatott. Minthogy azonban hátában s Bem és Klapka sikereivel oldalában is biztosítva volt, nagyobb eréllyel és elevenséggel folytathatta az ellenállás szervezését. Még azok a részek is, nevezetesen a dunántúli vármegyék legtöbbsze, amelyeket ideiglenesen az ellenség tartott megszállva, újoncaikat és fölszerelési cikkeiket igyekeztek eljuttatni Debrecennek. Csaknem ugyanaz a jelenség ez, mint mikor a török hódoltság jobbágya annak a törvénynek engedelmeskedett, amelyet harmadik-negyedik vármegyé területén tartózkodó szolgabírója reá kötelezett. Ha mindamelllett a magyar nemzet nem bírta kiadni erejének maximumát s mégis megbirkózott egy régi nagyhatalommal s megtörésére egy másik nagyhatalom katonai erejét kellett igénybe venni: a magyarságnak oly erkölcsi és fizikai teljesítményére utal, amely messze túlhaladja számbeli erejének arányait.

VIII.

Az udvari politikának egész erkölcsi silányságát szinte harsogva tárta a világ elé az orosz beavatkozás. Az a tény, hogy saját alattvalóinak egy része ellen a fejedelem, anélkül, hogy komoly kísérletet tett volna a békés megegyezésre, idegen hatalmi faktorok segítségét kereste és – sajnos – meg is találta. Az orosz cárizmus több szempontból szívesen állt a bécsi kormány rendelkezésére, ha a katonai körökben és a felvilágosult politikai osztályokban kezdettől fogva találkoztak is, akik a beavatkozást kárhoztatták. Némely főtisztok nyíltan bevallották, hogy nem szívesen lépték át a magyar határt s valóságos ellenszenvvel fogadták a Magyarország elleni expedíció hírét. Minden erőlködés dacára – úgymond a többször idézett Osten-Korff – melyet osztrák részről kifejtettek, hogy az egész mozgalom a világ előtt leginkább republikánus irányú lázadás színében tűnjék fel, mégis jól tudták, hogy Ausztria bizonyára cserben hagyná az oroszokat, ha hasonló helyzetbe kerülnének. Arra pedig senkinek se volt kedve, hogy „régii alattomos ellenségüket kiségség a hínárból.” Sir John Traser angol katonai meghatalmazott a szentpétervári udvarnál, előre megjósolta, hogy a fegyveres intervenciónak, mely Ausztriát talán egy darab időre megint talpra állítja, csakis Oroszország fogja kárát vallani. Minden

jel odamutatott, hogy az osztrák kormány az egész bajt, melyet hagyományos ügyetlensége és álnoksága zúdított a fejére, az *oroszek által akarja rendbe hozatni*. Az orosz szabadelvűek meg voltak győződve arról, hogy Galíciát soha többé oly olcsó áron meg nem szerezhették volna, mint 1849-ben. De a beavatkozást egyesek politikai szempontból is a legnagyobb hibának tartották, melyet az oroszok valaha elkövettek, mivel örök időkre elidegenítették, sőt halálos ellenségükké tették a magyar nemzetet, amelynek oroszellenes fanatizmusát éppen Ausztria oly eredményesen ki tudta aknázni a világháborúban is.

E sajtóságos konfúciónak, illetőleg az orosz beavatkozás elleni hangulatnak adott kifejezést Schlieben porosz tábornoknak Varsóban orosz nyelven is megjelent röpirata, amelyben óva intette Miklós cárt, hogy lépre ne menjen, mert még nem volt rá eset, hogy Ausztria valaki iránt a hála és elismerés adóját leróttá volna. Frolow ezt írja: „Becsületére válik népünk önérzetének, hogy annak túlnyomó többsége határozottan ellenezte a fegyveres beavatkozás eszméjét, sőt tekintve az akkori viszonyokat, legnagyobb ellenségeink is be fogják ismerni, hogy az érdekek közösségének nagy eszméje ez időben nálunk már kifejezésre talált. A hadsereg intelligensebb elemei belátták, hogy a bakó szerepe, amelyet Ausztria velünk elváltatott, egyáltalán nem alkalmas a katonai önérzet emelésére ... Ami a beavatkozás katonai oldalát illeti, csak azt lehet rá mondani: le jeu ne valait pas la chandelle.”

Ez az ellenzék a cári autokrata akaratával

szemben nem bírt érvényesülni. Maga I. Miklós cár vallásos ideáлизмussal ragaszkodott a szent szövetség rendszeréhez és a moszkovita orthodoxia világmegváltó ábrándjaihoz, melyeknek utóbb Dosztojevsky valóságos történetfilozófiai profétája lett, akitől ama csodálatos szállóige eredt, hogy „Oroszországot ésszel föl nem éred, Oroszországban hinni kell!” A cár, aki magának vallásos küldetést tulajdonított, igazi don quijotei jelenség volt, aki késznek nyilatkozott fölvenni a harcot a veszendő Nyugat ellen, hol minden elmerülni látszott az 1848-iki felfordulásban; Nagy Károly Európája épp úgy, mint az 1815-iki szerződés Európája, a *római pápaság s a keletnek minden királyságai; a katholicizmus és protestantizmus; a hit, amely rég megromlott s az ész, amely botorságra vetemedett; a rend, amely felbomlott s a szabadság, amely lehetetlenné vált és mindez, a forradalom által összemorzsolts romok felett a civilizáció, mely önkezevel gyilkolja magát.* „És ha ezen végtelen hajótörés felett egy szent bárka gyanánt látjuk úszni a még végtelenebb birodalmat, ki kételkedhetnék még akkor is a szent Oroszország küldetéséről?” A februári forradalom után a hivatalos orosz politika auspiciumaí alatt egy államirat jelent meg, amely a cári birodalom küldetését fejtegette a hitetlenségben és társadalmi konvulziókban vonagló Európával szemben s amelynek a magyarokra vonatkozó része, az intervenció szükségének mintegy népies köntösbe öltöztetése, így hangzik: „A Gondviselés törvényé most is egy ellenséget készül Oroszország ellen támasztani, amely bizonyosan nagy szerepet fog játszani annak jövendő sorsa tekinteté-

ben s nem kevésbé fogja siettetni annak beteljesedését. Ez az ellenség Magyarország, a tiszta magyar Hungária. Oroszországnak minden ellenségei között talán éppen ez gyűlöli őt legdühösebb gyűlölettel. A magyar nép, amelyben a forradalmi hevesség a legkülönösebb módon egyesül egy ázsiai horda baromiségével s amelyről szintén el lehet mondani, mint a törökről, hogy csak táborozik Európában, szláv népektől környezve él, kik előtte egyaránt gyűlöletesek.” Ennek a szláv veszedelemnek intuíciója már a negyvenes évek közepén lobot vetett egy kiváló magyar politikusnak, Wesselényi Miklós bárónak szemében is, aki először tárgyalta az orosz vonatkozásainál fogva veszedelmes szláv kérdést publicisztikai tüzetességgel. Az orosz politikát, amelyet vallásos és faji motívumok hajtanak a Balkán felé s amely ellen a kisebb szláv népeknek alkotmányos szabadságát, „e varázserejű, mennyei szót” ajánlja, lehetetlen jobban jellemezni, mint az ő *Szózatában*. Wesselényi az orosz politikát hódítási elven alapuló organizmusnak tekintette, amelynek minden életműködése: növekedési mozgalom. „Oroszország mind földészeti, mind politikai, mind kereskedelmi tekintetben olyan, mint roppant terv szerint kezdett, de még egy oldalról be nem végzett épület. Olyan, mint az okos kereskedő: kicsiny nyereséggel is beéri. Nem annyira sokat, mint gyakran akar nyerni.” Ez a szakadatlan hódító expanzió, melyre a cárizmust a faji rokonság és a vallási propagandán kívül a belső viszonyok Utasították, három nagyhatalom érdekeit súrolták: Angliáét, Ausztriáét és Franciaországét. Igazat adhatunk tehát Froloznak,

aki ezt írja: „Míg a világot azzal nyugtalanítjuk, hogy a földgömb nagyobb részében Oroszországot, vagyis a szláv elemet illeti a felsőbbség, ne számítsunk rokonszenvre, igazi barátságra. Addig utálnak és félnek tőlünk, míg le nem vernek s ekkor megvetnek.”

Ausztria volt az a nagyhatalom, amelytől Európa leginkább elvárta, hogy saját érdekeinél fogva is korlátot vet Oroszország balkáni terjeszkedésének. Ausztria mint konzervatív hatalom, konzervatív politikát követett a keleti kérdésben is, ragaszkodott Törökország területi és állami integritásához s ekkép antagonistája lett Oroszország felforgató terveinek, amelyeket 1825 óta céltudatos energiával, lépésről-lépésre vitt keresztül a Balkánon. I. Miklós cár leste az alkalmat, hogy lecsapjon Törökországra s e célból diplomáciai úton igyekezett minden akadályt eltakarítani, amely vállalkozását megnehezítette. A magyar szabadságharc, amelynek arányairól meglehetősen hamis értesítéseket nyert, most kapóra jött neki, hogy Ausztriában állandó és hatékony befolyást biztosítson, hogy azt természetes ellenségéből lekötelezettjévé tegye s hogy Törökországra vonatkozó terveire nézve alárendeltjévé süllyesse. Ezért nem egyezett bele csekély, részleges segítség küldésébe, hanem teljes katonai hatalmának súlyát akarta a mérleg serpenyőjébe dobni. Éreztetni akarta Ausztriával, hogy a diadalt az orosz fegyverek aratták s hogy alkalmá se legyen az osztrák uralkodóháznak ezt valaha is kétségbevonni s ezzel hálatartozását csökkenteni, a beavatkozás egyetlen föltétele gyanánt azt követelte, hogy az orosz seregek függetlenül s főszerepben működjenek.

Ennélfogva, ha nem is *ellenezte* jobbszárnyán a kölcsönös összeköttetés céljából, hogy egy hadosztály Haynau főserégével egyesüljön, többi hadtestjeit tömegelesen, saját tábornokának fővezérlete alatt kívánta operáltatni.

A cárt alkalmasint porosz-német környezete meggyőzte arról, hogy a magyar-olasz forradalom lebuktatja Ausztriát nagyhatalmi állásából s a keletkező új formáció, kapcsolatban és szövetségben az európai demokrata pártokkal és liberális kormányokkal, veszedelmessé válhatik Oroszország világuralmi terveire. Az a remény, hogy befolyását meggyökeretesi a hála kötelékei által magához láncolt osztrák udvarnál, másrészt az a kilátás, hogy tekintélye ellenállhatatlanul megnő a délszláv és ó-hitű népek közt: oly nyereségnek látszott Miklós cár szemében, hogy egyéb jutalomra gondolnia fölösleges volt. Csak természetes, hogy ez a cár, mint a legitimitás védője, az ú. n. varsói konvenció hetedik artikulusában kikötötte, hogy a politikai zavarok megszűntével Magyarország régi alkotmányát a 47-es alapon ismét helyreállítsák. Ha nem csalódunk, ezt a föltételt a régi konzervatív csoport befolyásának jeléül kell tekintenünk. A cár susceptibilis jellemét mód felett ingerelték azok az adatok, amelyeket a lengyel emigráció és a magyar forradalom szövetségéről kapott. Teleki László gróf, a magyar kormány párisi képviselője a lengyel komité fejével, Czartoryski József herceggel oly megállapodásra lépett, amely bizonyos viszonyosságot teremtett a két nemzet szabadsága között s amelyet – úgy látszik – Kossuth Lajos ratifikált, Ez a

szövetség, amelynek folyamányáúll kell felfogni Dembinszki, Vysocki szereplését, valamint az önálló lengyel légió megalakulását, illetőleg az ahhoz fűzött politikai terveket, lett a beavatkozás bázisa, vagy inkább ürügye.

A mi optimistáink – írja Görgey – az orosz intervenció hírére azzal kecsgették magukat, hogy Anglia, Franciaország, Szardínia, Észak-Amerika, Törökország stb. hadat fognak üzeni az orosz cárnak. „De ha e nézet április 14-ike előtt bírt volna is talán némi valószínűséggel: ezen nap után ennek a hitnek gyors elterjedése nekem csak arra szolgált sajnálatos tanúbizonyságul, hogy a politikai szédelgés ragálya mennyire lábra kapott már hazánkban.” Ahhoz, hogy a valóságra ráeszméljenek, illetőleg meggyőződjenek arról, hogy az orosz intervenció nem ébreszt európai bonyodalmakat, Görgey szerint nem kellett valami éles elme – „csupán fej, mely nem szédül, szem, amely nem káprázik.” E mű folyamán már vázoltuk az események ama pragmatikáját, amely a magyar szabadságharcot megfosztotta a nemzetközi elismerés lehetőségétől. Szintűgy képzelgéseken alapult az a számítás, amelyet egyes magyar politikusok a lappangó, sőt nem is lappangó orosz-osztrák ellentét következményeire kalkuláltak. A hadjárat alatt oly jelek mutatkoztak az orosz-osztrák csendéletre vonatkozóan, amelyekhez görcsösen az ürbe is kapkodó magyar katonák és államférfiak vérmes következtetéseket fűztek. Az orosz történetírók egybehangzóan állítják, hogy kevesebb önmegtagadással és kötelességérzettel, mint az oroszok tanúsítottak, lehetetlen lett volna az egyetér-

tést még színleg is fentartani. Az élelmezést az osztrák intendaturának kellett volna ellátnia Paskievics seregénél is, de az orosz mozdulatok lassúságát éppen az osztrák étape-vonalak hihetetlen elhanyagoltsága s a fejtelenség okozta. Emellett az osztrák tisztek és polgári hivatalnokok féltékenyek, kicsinyesek és tapintatlanok voltak, úgy, hogy még szigorú fegyelmet tartó varsói herceg hadseregében is csaknem naponként előadták magukat oly személyes affaire-ok, amelyeket csak a főparancsnok közbelépése akadályozott meg a nyílt kitörésben. Gúnyos célzások jobbról és balról, heves, gyakran éles vitatkozások, egymás becsmérése, lovagias ügyek tették teljessé a szövetségesek házi békéjét. A főhadiszálláson levő osztrák kormánybiztosok egyike egy ebéd alatt képmutatónak nevezte a magyarokat, mire a herceg (Paskievics) nem éppen a legudvariasabb hangon azt jegyezte meg, hogy azt legfőlebb a németektől tanulhatták. Paskievicsnek egy levele, melyet a cárhoz intézett, tele van kifakadásokkal az osztrák kormány galádságai (faussetés) ellen. „Ezért velük szemben az őket megillető erős kifejezésekkel élek: laches et miserables (gyávák és bitangok).” Különben az orosz főparancsnoknak egyenes utasítása volt a cártól jól bánni a magyarokkal: ezért az orosz hadvezetőség minden harácsot készpénzen fizetett s a magyar tisztekkal bajtársi viszonyt tartott fenn.

Ily körülmények között nem csoda, ha a magyar honvédtisztek (főleg Görgey hadseregéből) elragadtatták magukat s az oroszok nyájias, lovagias viselkedésére fantasztikus politikai légvárakat építettek. Hogy

azonban ez az áramlat a politikusokat is elragadta s hogy Szemeréék is lehetőnek képzelték, hogy az orosz-osztrák villongások s a magyar tisztekkel szemben tanúsított gentlemanlike megbont oly nagy érdekeken nyugvó szövetséget, mint amelyből az 1849-iki orosz beavatkozás származott: azt mutatja, hogy a kormányzót és minisztereit is elkápráztatta a forradalom illuzórius kétszerkettője, amely lidércfényszerűen annál jobban megzavarta tisztalátásukat, minél mélyebbre süppedtek a politikai irrealitások ingoványában. Az a naiv fogás, amellyel a republikánus kabinet az orosz dinasztíának felajánlotta a magyar koronát, míg egyrészt Kossuth rögtönzőképességének kifogyhatatlan termékenységét bizonyítja, másrészt Görgey csípős megjegyzését igazolja: „Kénytelen az ember – úgymond – Kossuth elhatározását, hogy a Romanov-dinasztiát Magyarország koronájával megkínálja, míg másfelől az ország egyetemes hadseregeinek főparancsnokságát lengyelre (Bem) akarja bízni, amint-hogy később bízta is – kénytelen az ember Kossuthnak ezt az elhatározását a kétségbeesés örületében (?) fogamzott merőben meggondolatlan elhatározásnak tekinteni.”

Az oroszokat magukat is meglephette ez a fordulat, amelynek indítéka leleplezte azokat a valószínűtlenség régióiba csapongó következtetéseket, amiket a forradalmi kormány az orosz-magyar frater-nizálásokhoz s az orosz-osztrák ellentétekhez fűzött. „Mi – úgymond Frolov – az augusztus első napjaiban, de már július végével is megindult tárgyalásokra a magyar korona felajánlásáról, nemcsak akkor, ha-

nem jelenleg is nem voltunk képesek mindazon érveket megérteni, melyek e különös ellentétet előidézhatték. Azzal ugyanis az illetőknek mindenesetre tisztában kellett lenniök, hogy a Romanov-dinasztia hasonló körülmények közt sohasem fogadhatná el az ajánlatot. Marad tehát a személyes ellenszenv kifejezésének óhaja az április 14-ben. Erre pedig sokkal alkalmasabb eszköznek tartjuk a kard élet és az ágyúk dörgését.” Görgey hasonló véleményt nyilvánított, amikor – az ő előadása szerint – Kossuth az isaszeghi csata után nézetét tudakolta ama nyilatkozatra nézve, amelyet az olaszok octoira adandó felelet gyanánt a debreceni országgyűléssel kimondatni akart. Görgey meg volt győződve, hogy a március 4-iki osztrák karta, mely a magyar királyságnak és a debreceni országgyűlés határozata, mely az ausztriai császárságnak jövőjét tagadta, annyiban egy és ugyanazon színvonalon állt, amennyiben mind a kettő külső segítség nélkül gyakorlatilag kivihetetlen volt. A magyar korona felkínálása Konstantin nagyherceg részére a függetlenségi nyilatkozat után az első csattanójaként hangzott el amaz inkompatibilitásnak, amelyet Kossuth önmagára és politikájára nézve, illetőleg annak viszonyára nézve a Habsburg-házzal szemben törvényül ismert el s amelyben élt és halt. Ez az eset különben megismétlődött az emigráció idejében, a francia-olasz-osztrák háborúban, amikor a volt kormányzó Napóleon herceg előtt csillogtatta meg Szent István koronájának fényét, hogy a francia császárt mintegy családi engagement-ba vonja Magyarország függetlenítése iránt. III. Napoleon akkor azzal

utasította vissza a kecsgetető ajánlatot, hogy Európa féltékenysége miatt nem folytathatja nagybátyja dinasztikus politikáját, amely az illegitim uralkodók egész csoportját teremtette meg Franciaország hűbéres országaiban s amely végső eredményben I. Napoleon bukásának legfőbb tényezője volt. A békés kiegyezés hídját egyrészt a március 4-iki osztrák alkotmány, másrészt a függetlenségi nyilatkozat égette fel s azok a kapkodások, amelyekkel az ideiglenes magyar kormány diplomáciai eszközök által akart helyreállítani azt, amit politikailag elrontott, füstbe ment, irracionális terveknek bizonyultak. S így Magyarország alkotmányos igazainak védői számára az orosz intervenció után már csak egyetlen lehetőség volt. A kétségbeesésnek az a kérdése tudniillik: „mikép lehessen még végső vonaglásunk görcsös erőmegfeszítésével a halálos ellenséget a legérzékenyebb oldalon eltávolítani?”

Az orosz hadak beözönlésével, bármit mondjanak is a vérmes hazafiak, a magyar szabadságharc ügye egészen reménytelen volt. Magyarország leigázásának kétségkívül gyorsan el kellett következnie. Az önámítás nyújt egy darabig némi vigasztalást, de a tények logikáját meg nem töri. Az összes katonai írók, magyarok és idegenek egyaránt, kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a magyarok győzelmét vagy azt, hogy sokáig elhúzzák a harcot, teljesen valószínűtlennek mondják. Egyedül rendkívüli hadvezéri tehetségek erre nem lettek volna elegendők, hanem szükséges lett volna még az is, hogy ily hadvezér föltétlenül rendelkezessen valamennyi magyar hadtesttel s azokat oly

módon oszthassa el, hogy egy bizonyos időpontban majd itt, majd ott léphessen fel túlnyomó erővel. Ez a föltétel azonban nem teljesedett. Az egység a magyar hadi ügyekben ahelyett, hogy erősödött volna, napról-napra inkább fogyatkozott az ügyek élén álló tényezők politikai viszálykodása miatt. Görgey elfogadta ugyan a Szemere-kabinetben a hadügyminiszterséget, hogy azt az összhangot a kormány és a hadvezénylet között, amit eddig sajnosán nélkülözött, megteremtse. Április és május folyamán azonban, minthogy magát a hadsereg nélkülözhetetlennek tartotta, helyettesítettni kívánta magát s helyettesül érett megfontolás után Damjanichot jelölte ki, Aulichot kivéve, őt tartotta tábornokai közül egyedül egész embernek, aki nemcsak rendbeszedi a hadügyminisztériumot, a küzdő sereget ellátja a szükséges hadiszerekkel s új zászlóaljkat szervez, hanem szokott egyenességével ki tudja irtani a kormány tagjaiból az új brumaire 18-tól való gyermekes félelmet s ennek nyomában fölserkent gyanúsítást és gyűlölködést. Damjanich balesete azonban a hozzáfűzött várakozásokat megghiúsította. Sem Görgey rövid hadügyminiszterkedése, sem helyetteseinek és utódainak tevékenysége nem állott arányban az orosz invázió által előidézett veszedelem méreteivel. Semmit sem látunk abból a szakadatlan munkásságból, semmit a helyes utak és módok felismeréséből, semmit ama tényezők fogantatba vételéből, amelyeknek a diadalmas tavaszi offenzíva sikerét köszönhette. A cselekvés ama gyorsasága, mely a magyaroknak lehetővé tette volna az osztrák csapatokat egymagukban megverniök, mielőtt az oroszok közbeléphetnének, egyáltalán hiány-

zott, mióta Görgeyn az április 14-ik elleni politikai küzdele gondolata uralkodott,

A magyar főhadserg vezérének lelkére és minden elhatározására lidércnyomásként nehezedett a függetlenségi nyilatkozat, Míg tétovázott s különféle föltevésekben bukdácsolt, elérkezett a békepárthoz s ennek tagjaival Kossuth és Szemere ellen intrikált, párt-szervezéssel, nyers karakteréhez illetlen kis politikai játékokkal fecsérelte az időt. A közelgő végveszély előérzete megbénította a magyar fővezénylet tetterejét. Épp a válság tetőpontján Magyarországot a szellemi és anyagi pihenés vágya fogta el s a nyugalmat élvezte, mintha már semmi teendője sem lett volna.

Az amúgy sem túlságosan ötletes magyar hadvezetés egységes koncepció hiányában szűkölködött. Klapka tábornok haditerve a föltétlen defenzíva gondolatából indult ki s az ország tábori haderejét minuciózus arányokban szórta szét a belső frontvonalon a koncentrikus irányban előretörő szövetséges hadseregek ellen. Görgey haditerve, amelyet a június 26-iki minisztertanácsban elfogadtatott, a következő volt: tekintve az oroszok betörését, a Királyhágón innen a főerővel a dukla-kassai vonalon, túl pedig Erdélyben szintén tekintélyes haderőkkel dél és észak felől; tekintve e betörési vonalak irányából azt a körülményt, hogy az oroszoknak Magyarország északkeleti része Erdéllyel együtt fog hadműködési bázisul szolgálni, míg az osztrák főerő a Magyarországgal határos örökös tartományokat veszi operációs alappul; tekintve végre, hogy az osztrák és orosz főseregeken egy időben diadalmaskodni nincs remény: ezentúl

minden diszponibilis haderő egyedül az osztrák főerő ellen egyesíttessék, míg az orosz főerő békealkudozóakkal foglaltassék el; a kormány pedig csatlakozzék a magyar fősereghez. E terv katonai szempontból a lehető legjobb volt, mert pillanatnyi túlsúlyt volt képes biztosítani egy ponton s emellett visszavonulás esetén a komáromi erődített táborra támaszkodhatott. Komárom, Görgey szerint, támadólagos tekintetben, mind hadászati, mind taktikai szempontból a legkiválóbb pont volt az országban. A hatalmas vár minden esetre módot nyújtott a vezérnek, hogy a szándékolt offenzívát, még ha kudarcot vall is vele, mindig újra kezdheti, valameddig haditerve tart s erkölcsi erejéből telik. Komáromnál egy ellenséges győzelem hatása a magyar hadseregre sohasem terjedhet messzebbre, mint saját támadó műveleteinek tulajdonképeni kiindulópontjáig. Míg ellenben Szeged tarthatatlansága kizárta annak a lehetőségét, hogy az ellenség által itt kivívott győzelem esetén a magyar hadsereg ennek veszedelmes következményeit kikerülje.

Görgey haditervének sikere föltételezte az osztrák fősereg döntő megverését, amelyhez ha a megfelelő csapatok összevonása kínált is sztratégiai alapot, a magyar hadvezetés – mint a nyári hadjárat megnyitása bizonyította – már nem állt feladata magaslatán s így az eredmény nagyon kétséges volt. Görgeynek a Duna balpartján keresztülvitt kettős offenzívája a fővezérlet és az alparancsnokok energiátlansága és tétovázása miatt hajótörést szenvedett. A Vág melletti véres csaták sikertelensége első sorban a magyar főtábornok felelősségét terheli. Görgey itt soroza-

tos hibákat követett el s még legbuzgóbb védői sem találnak mentséget a vereségre, ő maga különböző kifogásokat tesz emlékirataiban a neki tulajdonított mulasztások elítélése ellen.

Offenzívájának alapelve az volt, hogy a Duna jobbpartján a VII. és VIII. hadtestekkel védelemre szorítkozik, míg zömével (az I., H. és III. hadtestek) felsodorja a Duna balpartján táborozó IV. osztrák hadtestet és Bécsbe nyomul. Az osztrákok mozdulatát a Duna balpartjáról a jobbparrá Haynau kitűnően elleplezte, Görgey támadását a Vág mellékén és a Csallóközben, de csakis Paniutine orosz hadosztályának támogatásával, véresen visszaverte s a Duna jobbpartján állomásozó magyar balszárnyat Ihászínál és Győrnél legyőzte, megnyitva az utat a magyar fővárosok felé. De nemcsak a magyar haditerv indult ki hibás alapeszméből, illetőleg helytelen föltevésből. A kivétel hihetetlenül silány volt. Egyszerűen elképzelhetetlen dolog, de valóban megtörtént: a főparancsnok a maga haditervének első végrehajtási kísérlete alkalmával távollétével tündökölt s a diszpozíciókat a hadműveleti iroda főnökére, Bayer ezredesre bízta, aki az új és még ki nem próbált hadtestparancsnokok (Asbóth, Nagysándor, Knézich) körében semmi esetre sem rendelkezett azzal az erkölcsi tekintéllyel, amelyet ekkora horderejű ügyek intézése föltétlenül megkívánt. Maga Görgey azt írja: „Nem volt semmi ok föltenni azt, hogy az osztrákok elleni új támadó hadjárat, melyre én Klapka védőleges haditerve dacára elhatároztam magamat, kevésbbé gazdag lesz hasonló veszedelmes pillanatokban és helyzetekben, mint volt az ápri-

lisi hadjárat. Ezért választanom kellett a kettő közül: vagy a hadseregnek személyes vezetésem alatt egyetlen hadműveleti vonalon összevont zömével indítani meg a hadjáratot és a kifejlődő fázisoknak vaktában, csupa ki nem próbált hadtestparancsnokokkal menni neki, vagy feloszlatni a hadsereg zömét és egyes önálló hadtestekkel, több hadműveleti vonalon kísérelni meg a hadjárat megnyitását avégből, hogy az új hadtestparancsnokok közül azok, akik Damjanichot és Aulichot pótolni képesek, a hadjáratnak mindjárt az elején kitűnjenek. A vezérkari főnökkel (Bayer) egyetértve, ez utóbbit választottam.” Látnivaló, hogy a támadás taktikai fölépítése már úgyszólván önmagában véve kizárta a sikert, nem is említve azt, hogy a saját szakállukra dolgozó alvezérek, az ellenőrzés és felsőbb irányítás híjján, csak félgőzzel operáltak.

E képtelen haditerv képtelen végrehajtása azt bizonyítja, hogy az orosz invázió megbénította a különben erélyes magyar fővezér elhatározó és cselekvő képességét s az orosz veszély első kábító benyomása alól nem tudott felocsúdni. Az ő reális katonai látása tisztán vetítette szeme elé a matematikai bizonyosságot: hogy t. i. mindennek vége van. Az orosz túlerő már erkölcsi tekintetben érvényesítette befolyását, mielőtt fizikailag csakugyan érvényesült. És pedig olyan harctéren is, ahol nem az orosz volt a főellenség. Görgey maga írja, mily rossz benyomást tett az orosz betörés hírére megrendelt országos imádság a honvédségre, mennyire lehangolta azt, mert abból azt következtették, hogy a magyar ügy a végső szorongatás óráit éli. Klapka megírja, hogy a zsigárd-peredi

csaták alatt a magyar honvédek az önfeláldozásnak, a halálmegvetésnek oly nagyszerű jeleit tanúsították, amilyen a hősiességben egyébiránt gazdag hadjárat későbbi harcaiban majdnem példa nélkül maradt. De a győzelem reménye nélkül harcoltak . . . „Annyi bizonyos – mondja Osten-Korff – hogy a magyar forradalmi hadjárat váratlan, de természetes végének oka sem a hadvezér, sem a hadsereg hibáiban, hanem csakis a tízszeres (!) túlerő hatásaiban keresendő. A két egyesült hadsereg centripetális előnyomulásának következményeit csakis hasonló erővel lehetett volna paralizálni, már pedig erre a nyolc hónap óta folyton harcoló magyar csapatok még a legkedvezőbb körülmények közt is alig lehettek volna képesek.” Mindazonáltal az orosz hadsereg sztratégiai szereplése nem növelte a cár babérait. Az orosz katonai írók maguk is lesújtó ítéletet mondanak Paskievics magyarországi hadvezetéséről. Mikor Görgey kapitulációjának híre Miklós cár varsói főhadiszállására megérkezett, az általános öröm a katonai körökben nagy volt és őszinte. A hadjárat baklövésektől tündökölt, a kolera roppant sok embert pusztított el, az egész háború minden orosz érdektől teljesen távol állott, tisztességes befejezése valóságos Isten-áldása volt (Iszakov). A cár udvarában remegtek, hogy Paskievicset a váci kudarchoz hasonló vereségek érik s hogy Görgey, aki az első meglepetések után visszanyerte hidegvérét, megtépázza az orosz katonai dicsőséget. A nyári üldözés izgalmas játszámájában, bármily szorosra vonták a hurkot a magyar vezér köré, Paskievics alul maradt. Az orosz hadsereg mozdulatai túlságos kényelmesek

voltak, a kémszolgálat rosszul működött, az osztrák fővezér szándékai felől pontos értesüléssel nem bírtak. Midőn az orosz hadsereg öt helyen úgyszólván egyszerre lépte át a határt, senki sem tudta, hol és merre vannak az osztrák állások, kivel kellene legelőbb érintkezésbe lépni. Lüders Erdélyben már régen verekedett anélkül, hogy sorsáról bármit hallottak volna a varsói herceg táborában. Paskievics még Vadkert alatt sem adott hitelt Haynau üzenetének s fölteveése valónak bizonyult, midőn az együttes közreműködés helyett az osztrák fővezér a déli határszélek felé sietett s Görgeyt Paskievicsre bízta. Vácánál a magyar vezér még megmutatta, hogy a magyar kard éle nem csorbult meg s az ezt követő utóvédi harcok alatt egyes orosz osztagok érzékeny veszteségeket szenvedtek el anélkül, hogy céljukat, Görgey hadseregének körülzárását és megsemmisítését elérték volna. Csupán Debrecen-nél bírtak nagy csapást mérni a magyar oldalvédre, az I. hadtestre, de ezt a sikert is jóformán Nagy Sándor megfoghatatlan könnyelműségének és ötszörös túlerejüknek köszönhatték. Egyáltalán az egész orosz haderő tömeges hatásra volt számítva. Miklós cár és Paskievics a tömeges hatást tekintette az orosz hadsereg legtermészetesebb működésének. Az orosz gyalogsági hadosztályok úgy mozogtak, mint más hadseregeknél az egyes zászlóaljok. A napóleoni elvnek: szétszítani a hadsereget, hogy élelmezni lehessen és egyesíteni, hogy harcképes legyen, Paskievics azt az elvet állította szembe, hogy együtt kell tartani a hadrakelt sereget harcképesség céljából s élni amellett, ahogy ily nagy tömeggel élni lehet. Hogy emellett az élelme-

zés szerfölött nehéz volt, az természetes. Csakugyan annál nehezkesebbek, esetlenebbek és mozdulatlanabbak lettek az orosz seregek, minél nagyobbak voltak s a hatás, mit elértek, legkevésbé sem állt arányban a számbeli túlerővel. Ám az orosz invázió mégis csak eldöntötte a hadjárat sorsát s bármily szigorú bírálatnak is legyen kitéve az orosz hadsereg tevékenysége 1849-ben, azt mindenkinek el kell ismerni, hogy vezetői a lovagiasság szabályaitól el nem tértek s becsületes ellenfelekként küzdöttek. A különbség Paskievics és Haynau hadviselésének módja közt szembeszökő. Ha taktikai mozdulatainak fürgesége és energiája magasan föléje is helyezi az osztrák hadvezért az oroszoknak, ez viszont nem adott a háborúnak megtorló és irtó jelleget, nem a bosszúvágy hevítette, s valami különös neutrális politikai részvét tompította fegyverének életét. „A magyarok a kiegyezés hídját – úgymond Anrep – április 14-ikével rombolták szét, az osztrákok pedig azzal, hogy oly tábornokot állítottak hadseregük élére, kinek a haldoklók hörgése, leégett, elpusztult falvak és városok rombadöntése sokkal több gyönyörűséget okozott a világ minden békehimnuszánál.”

IX.

Itt az ideje, hogy a magyar szabadságharc eseményei fölött katonai szemlét tartsunk. Ez a szemle felöleli először ama tárgyi mozzanatok kritikáját, amely a szabadságharc hadászati vezetésének vezéreszméiből következik, másodsor azon személyi dispozíciók ismertetését, amelyek nagyjában a háború legkiválóbb katonai egyéniségének, Görgey Arthur tábornoknak személye körül csoportosultak, még akkor is, ha pillanatnyilag nem állt akár hatásköre, akár szereplése miatt, a történelem első arcvonalában.

Ha az eseményekben nem a katonai helyzet külső képét, hanem annak geneziséét tekintjük, akkor a katonai összefüggések egységét három főkorszakra bonthatjuk, amelyek mindegyikében más-más alapeszme vezérmotívumai csendülnek ki. Az első korszak a délvidéki szerb lázadástól, illetőleg a horvát betöréstől január 4-ig, a fővárosban tartott nagy haditanács által az összes magyar seregek részére alkotott egységes haditervig tartott. A második korszak e nagyszabású haditerv végrehajtásától Buda bevételéig, mint e haditerv végső állomásáig nyúlik s végül a harmadik az orosz invázióval új lendületre kapott osztrák támadással kezdődik s a magyar katasztrófával végződik. Ezen az alapon tehát a szabadságharcnak három felvonását különböztetjük meg, ugyanitt a ten, tavaszi és nyári hadjáratot. Ez a felosztás természetesen

első sorban a főharctéri eseményekre áll, melyeknek gerince az ú. n. feldunai magyar kir. hadtest, utóbb hadsereg volt, de nagy, durva vonalakban vonatkozhatók mellékharcéri eseményekre is, amelyek újból az erdélyi és délvidéki, később a felső-magyarországi harcterületekre tagozódtak. Az események sztratégiai határköveit a jan. 4-iki pesti haditanács koncentrációs hadműveleti terve (Vetter, Görgey, Bayer), valamint a Görgey-Klapka-féle nyári alternatív haditerv alkotják, mely utóbbiból a különböző változtatások és tranzakciók folytán a Dembinszki-Mészáros-féle, a minisztérium által is elfogadott s a Tisza-Maros szögére irányuló hadsereg-összpontosítás eszménye fejlődött ki.

A hadjárat első fázisa a nemzetiségi lázadások kitörésével vette kezdetét. Ha egy pillantást vetünk szeptember-december hónapok közt a magyar csapatok elosztására, azonnal szembetűnik az a körülmény, hogy nem világos és egységes hadműveleti terv szolgált annak alapjául, A véletlen által alakult így nagyban épp oly határvédővonal az osztrák invázióval szemben, mint kicsiben a harctér szétfeszülése a szerbek ellen. A magyar kormánynak ebben az időben nem is volt semmi haditerve, A honvédelmi bizottmány az egyes csapatvezéreknek egyszerűen azt az utasítást adta, hogy a rendelkezésükre álló erővel védjék az ország határait s a vitézségükre bízott országrészeket az osztrákok és a nemzetiségi ellenforradalmak ellen. A kezdettel velejáró természetes nehézségeken kívül a szabadságharc ez első fázisában a hadjárat katonai vezetésén túlnyomólag politikai megfontolások ural-

kodtak, amelyek, sajnos, később is ártalmasán befolyásolták, sőt nem ritkán legyőzték a katonai szempontokat.

Az első komolyabb összecsapásokat, a pákozdsukorói és schwechati csatát éppen egy hónapi időkülönbség választotta el (szeptember 29-október 29): a kettő közül a hadműveleti következmények szempontjából a sukorói fegyvertény a nevezetesebb. Hogy a felemás, önkéntesekből, régi serezekből, nemzetőrökből és újonc honvédszázaljakból álló magyar sereg visszaverte Jellasich támadását, annak a jelentősége nem pusztán abból áll, hogy a fővárosokat a horvát inváziótól megmentette. A lényeges az, hogy az a lelkesedés és önbizalom, amely nyomában támadt, a magyar kormánynak megadta az erőgyűjtés lehetőségét. Ha ugyanis Jellasich szeptemberben megszállhatta volna a két-egy várost, ezzel a csapással hatalmába kerítette volna az országot s a forradalom tüzét, mely csak látszólag eregetett ekkor még égig-érő füstoszlopokat, játszva eltiporhatta volna. A sukorói ütközet tehát tetemes idővesztést okozott a támadónak s ez az idővesztés egészen új helyzet elé állította a császári hadsereget. Egy további sztratégiai nyereséget jelentett a magyar ügynek az októberi bécsi forradalom. Midőn ugyanis a bécsiek látták azt, hogy Latour a magyarok ellen segítséget akar küldeni Jellasichnak, akkor tudatára ébredtek annak, hogy a német és magyar szabadság közt szerves összefüggés s kölcsönös viszontbiztosítás létezik: ha a magyar szabadságot legázolják, az osztrákoké fölött is megkonduul a lélekharang. A forradalom kiütése után Bécsben

mindenki óhajtotta, hogy a magyarok jöjjenek segítségül, de senki sem merte, vagy akarta meghívni őket. A magyar tábornokok meg éppen nem erősködtek Bécsbe menni; a régi katonatisztek nem akarták magukat végkép kompromittálni. Sem Bécs, sem Magyarország nem tudták még, mi a forradalom s jobban szerettek volna bármi silány, de tisztességes kiegyezést, mint a háború esélyeit. A magyar sereg kétszer is átlépte a Lajtát, a segítséssel azonban elkésett s Bécs elesett. Görgey a maga kökényleves, maró stílusával így írja le az egész offenzíva ingadozását: „A talány megfejtése azon személyek gyarló jellemében keresendő, kik állásuknál fogva úgy a táborban, mint a főhadiszálláson hivatva voltak a haditanács végzéseinek alakulására befolyást gyakorolni. A Lajtán innen, az országgyűlési biztosoktól való félelmükben, Móga ellen szavaztak s ekkor a határt támadólag át kellett lépniök: a Lajtán túl ellenben a közeli ellenségtől való még nagyobb félelmükben a biztosok ellen szavaztak s ekkor Móga a hadsereget újra visszatéríthette Párendorfba.” De a bécsi forradalom a schwechati vereség dacára is mérhetetlen hasznot nyújtott a magyar ügynek. A megtorlás vasfoga első sorban Bécs ellen irányúit s csak ha itt a rendet helyreállítani sikerült, került Magyarországra a leszámolás sora. Ez pedig a csaknem két havi halasztás által időt és alkalmat nyert oly készülétekre, amelyek nélkül a rendes osztrák hadsereggel valószínűleg egyáltalán nem lett volna képes a harcot fölvenni,

A határ átlépése és a támadás megkezdése az osztrák hadsereg ellen s a bécsi forradalomnak immár

megkésett támogatása súlyos katonai és politikai hibát foglalt magában. Elég, ha katonai szempontból arra utalunk, hogy ezzel kockáztatták a feldunai magyar hadtestet s kitették a megsemmisülés veszedelmének akkor, mikor az ország ezenkívül számottevő más haderővel nem rendelkezett. Politikailag hiba volt a határ átlépése, illetőleg a schwechati csata megvívása azért, mert a negyvennyolcas törvények katonai megvédelmezésének a bécsi forradalommal semmi legitim köze nem volt s az alkotmányosság álláspontja azt követelte volna, hogy a törvényes ellenállás megóvása céljából a katonai defenzívának az ország határain' belül minél hatalmasabb kifejlésztésére törekedjenek. A katonai hibát tetézték azzal, hogy a schvechati támadás kudarca után Görgey és vezérkarával ellentétben Kossuth határvédelmet parancsolt Soprontól Nádasig legfeljebb 25 ezer emberrel, ami a szervezés munkáját akadályozta.

Viszont a kormány nem fogadhatta el Görgeynek azt a javaslatát, hogy már november derekán Budapestet feladja és székhelyét Debrecenbe tegye, ahonnan nagyobb nyugalommal vezethette volna az ellenállás szervezését. Az indítványt vissza kellett utasítani, mert az ideiglenes kormánynak az általános honvédelem érdekében arról kellett gondoskodnia, hogy az ország területének minden talpalattnyi földjét addig bírja, amíg lehet, hogy annak minden segélyforrását kimeríthesse. Ezt a tervet nemcsak politikai hátrányai miatt kellett visszautasítani, hanem azért is, mert idő előtt árulta volna el az új hadműveleti bázist. Schwechat után ugyanis újabb hathetes szünet követ-

kezett. Ezeket a napokat a lázas szervezés, a tisztikar epurációja, az önkéntes zászlóaljok átalakítása rendes honvédsapattá, a nemzetőri századok kiselejtezése s a fáradságos határvédelem előőrsi szolgálatai töltötték ki. Az új főparancsnok és a kormány között állandó, nem ritkán ingerült viták folytak a tennivalók dolgában. „Maglehet – írta november 7-iki fölterjesztésében Görgey – hogy nézeteim kissé radikálisak, minthogy azt állítom, hogy Pesten semmiesetre sem lehet eldönteni, vajjon a nádasi u. n. földszoros védhető-e blokkházakkal vagy nem?” Görgey egyébiránt a honvédelmi bizottmány megkritizált katonai rendelkezéseit a kollegiális szervezet ismert bajának, a személyes felelősség hiányának tudta be, ezért Pozsonyból november 11-én keltezett levelében diktatúrát ajánlott, mint egyedüli orvosszert a veszedelmes helyzetben, remélve, hogy Kossuth, aki úgysis diktátori hatalmat gyakorolt, személyes felelőssége érzetében katonai dolgokban óvatosabb lesz.

December közepén végre megindult Windischgrätz támadása s az osztrák invázió hatalmas félkörben árasztotta el az országot, hogy hullámaival betemesse a magyar forradalmat. Ugyanekkor, míg a császári alterego hadoszlopai a Duna jobbpartján egyenesen Győr felé törtek előre, Nugent, Jellasich, Símunich, Schlick és Puchner tábornokok is parancsot kaptak az egyidejű előnyomulásra Budapest, illetőleg Kolozsvár felé.

Az osztrák betörés terve a lehető legtermészetesebb s a lehető legokosabb volt. A magyar ellenállásra egyszerre rázúdult több, mint százezernyi

veterán császári katonaság áradata, miközben a legmagasabbra tornyosultak a nemzetiségi lázadás viharai is. Ha Windischgrätz és a többi parancsnokok egyszerre nyomulhatnak a fővárosokba, akkor kétségtelesen szíven találják a magyar mozgalmat. Annak ellenére, hogy a magyarok az u. n. belső sztratégiai vonalon operálhattak, tehát módjukban volt, itt vagy ott momentán túlerővel az osztrák hadosztályok valamelyikét külön megverni, a téli hadjárat látszólag elérte célját, mikor a herceg január 6-án megtartotta ünnepélyes bevonulását Pestre s a forradalmi seregeket mindenütt szétugrasztotta. Az öreg Wellington egy londoni társaságban úgy nyilatkozott, hogy I. Napoleon óta egy hadjárat terve sem volt jobban kidolgozva és keresztülvive, mint Windischgrätz téli hadjárata. Montalembert pedig azt írta a győztes osztrák hadvezérnek, hogy őt tekinti Európa első emberének. Különösen csodálatosnak találta és a haditudomány valóságos mesterművének mondta a Rábán való átkelést.

A látszat a magyarok számára kedvezőtlen képet mutatott, mindenesetre jóval kedvezőtlenebbet, mint a konkrét helyzetből Budapest elfoglalása után következtetni lehetett volna. Windischgrätz ugyanis háromszoros túlereje mellett sem tudott döntő csapást mérni „az inszurgensekre.” S noha a hosszú országvédelmi frontot betörte s Görgey utóvédjei Bábolnánál megverte, a moóri csatán kívül január 6-ig csupán politikai sikert aratott. A moóri győzelem is első sorban Perczel hevességének és meggondolatlanságának terhére írandó, amellyel, politikai tekintetek-

ből, Kossuthtól rábeszéltetni hagyta magát, hogy détachment jávai háromszoros túlerővel megmérkőzzön. Az a vád, hogy Görgey cserbenhagyta Móornál gyűlölt vetélytársát, Perczelt s kitette a megsemmisítés veszedelmének, annyira rosszhiszemű és otromba, hogy cáfolni nem is érdemes. Minden kétségen kívül ugyanis meg lehet állapítani, hogy Perczel nem volt alárendelve Görgeynek s így neki Görgey legfeljebb tanácsokat adhatott; hogy az ütközet elfogadására vonatkozó parancsot a polgári kormánytól kapta; hogy Görgey minden lehető elkövetett Perczel támogatására a Horváth- és Karger-féle dandároknak a Sárkány-szorosba, illetve Csákvárra küldése által; hogy Perczel hamis kémjelentések után indulva, csekélyebb számúnak hitte az ellenséget, amely pedig az invázióális osztrák főserég egész jobbszárnya volt; hogy Perczel csapatait hibás taktikával állította fel; hogy Görgey zömével nem mehetett Perczel támogatására, mert a bicskei pozíciót, amely Budapestet védte, fel nem adhatta; hogyha el is indult volna Perczel megsegítésére, későn érkezett volna meg. Hogy Perczel nem fogadta el Görgey katonai tanácsait, az határtalanul hiú és büszke jelleméből, valamint kettesük viszonyából önként következett. Hogyan is engedett volna ő Görgey javaslatainak, mikor azt állította magáról – mint 1849 nyarán a kormányhoz intézett filippikájában írta, hogy az Isten Magyarországnak csak egy olyan tábornokot adott, mint ő.

Visszavonulás közben, Győr elhagyása után, melyet a feldunai hadtest december 19-től 27-ig tartott megszállva, Görgey vezérkarában felbukkant az a terv,

hogy Komárom sáncai közt kell meghúzódni s ott 30 ezer embert egyesíteni, melyeknek csak néhány heti biztos menedék és nyugalom kell, hogy erős kézben elsőrendű hadsereg váljék belőle. Ámde Görgey – nagyon helyesen – némi ingadozás után főleg politikai tekinteteből a Buda felé való visszavonulásra szánta el magát. De katonai szempontból sem volt helytálló Bayer gondolata. „Komáromba vetni magát” sztratégiailag egyet jelentett Perczel és Horváth János száguldó csapatának elszigetelésével és a kormánynak fedezetlenül hagyásával. Ezért Görgey Komáromot csak úgy biztosította, hogy egy rendszeres ostromot is kiállhasson, seregének derék-csapatáival pedig Igmándról a Vértesekbe vonult, hogy az u. n. Mészáros-utat fedezze. A Vértes-hegységben azt a parancsot kapta Kossuthtól, hogy a hegyek széleiben, félkörben megvetve a lábát s balszárnyával Perczelre támaszkodva, guerilla háborút kezdjen az osztrákok ellen. Görgey a helyszínen meggyőződött, hogy a Vérteseket csak Kossuth fantáziája teremtette „természetes erődöknek.” A Vértesek hegyoldalai nem járhatatlan meredélyek, völgynyílásai nem hegyszorosok s igen járható mellékutak szelik keresztül-kasul a meglehetősen sűrűen fekvő falvak között. A guerilla-háborúhoz tehát hiányzott az arravaló terep, az önként tömegesen fölkelő s halálra elszánt nép, de kivált a vezér, mert Görgey egész természete tiltakozott az irreguláris hadviselés ellen. Az utolsó parancs, melyet Görgey a kormánytól vett, végül meghagyta neki, hogy a nemzet becsületéért Buda előtt vívjon döntő csatát úgy azonban, hogy a seregnek a Duna balpartjára való

megmentését és a fővárosoknak a rongálástól való megkímélését tartsa szem előtt. Ez a belső ellenmondásban szenvedő parancs, valamint a kormánynak és az országgyűlésnek Debrecenbe menekülése volt az előzménye annak a haditanácsnak, mely Vetter elnöklése alatt ült össze s amelynek határozata a szabadságharc új és kedvezőbb fázisát készítette elő, kilendítve abból a feneketlen nádírból, amelybe 1849 januárjának elején lesülyedt.

Ez a haditanács nemcsak arra tartotta magát illetékesnek, hogy a pillanatnyi helyzetben szükségelt rendszabályokról gondoskodjék, hanem kényszerítve látta magát tovább is menni: rendszert kellett teremteni a további hadműveletekben. Arra kellett gondolni, hogy egy magyar főhadsereget képezzenek, ami eddig nem létezett. Gondoskodni kellett arról, hogy amit bírtak, megtartsák és összefogják. Meg kellett kísérteni, hogy Windischgrätzet megállítsák vagy egy merész mozdulattal figyelmét elvonják a Tiszától, ahol a reorganizációnak meg kellett történnie. Erre a célra Görgey hadtestét szemelték ki, kit arra utasítottak, hogy az észak-nyugati vármegyékbe vonuljon Lipótvár felmentésére, esetleg a bányavárosok felé, míg Debrecen Perczel újra összeszedett hadtestjének kellett fedeznie, aki e célra Görgeytől tizenkét huszárszázadot kapott. Mindazonáltal a helyzet kulcsa – mint mondani szokás – Windischgrätz kezében volt. Ha hadereje egy részével energikusan előrenyomul, a leggyenesebb és legfontosabb hadműveleti vonalon, mely Szolnokon keresztül az ellenség hadműveleti alapjára vezetett, az osztrák fegyverekre kedvező dön-

tést kétségkívül kicsikarhatta volna. Akkor ugyanis nem az egymástól elkülönített s az általános helyzetnél fogva összefüggés nélkül működő magyar hadoszlopokon és hadtesteken, hanem Debrecenben, mint az ellenséges hadműveleti alap középpontján feküdt az ellenállás súlypontja. Ha egy hadtestet megvertek, azal még nem volt megverve a magyar hadsereg, de ha minden elveszett, ami tápot ad a háborúnak, az egymástól messze operáló hadtestek életerét metszik el s az összeomlás elkerülhetetlen. A támadásnak az osztrákok részéről való félbenhagyása épp a válságos időben, a viszonyok félreismerésével és az ellenség megvetésével magyarázható meg. Görgey diverziójával maga után szívtá a tábornagy mozgósítható haderejét, míg ugyanekkor Perczel szerencsés és vakmerő tetteivel egészen megzavarta Windischgrätz fejét a magyar ellenállás állapotát illetőleg. Január elején az osztrák fővezér még ura volt a helyzetnek, január végén már nem. A Windischgrätz cirkulusait megzavaró meglepetés, melyet Görgeynek váratlan irányváltatása az osztrák vezérkarnál okozott; a bányavárosokban a feldunai hadtest által úgyszólván röptében elfoglalt koncentrált hadászati állás: ennek megfelelőleg az új osztrák diszpozíciók kidolgozása s a nagy hőésés okozta közlekedési nehézségek kilenc napi viszonylagos nyugalmat biztosítottak a magyar csapatoknak. Ez a nyugalmi idő és biztonsági érzet megbecsülhetetlen áldás volt a Pozsony óta ki nem pihent, folyvást hátráló feldunai hadtestre. Korántsem az erők lefeszülésének lomha, kényelmes melegágya – úgy mond Görgey István – de igenis a rögtönzés nélküli,

átgondolt, nagy intézkedéseknek a rendes és szabályos tábori és őrsi szolgáltnak, a rendbeszedésnek, a ruhabeli szükségletek beszerzésének és a tömerdek hiányok helyreépítésének, az erőgyűjtésnek és begyakorlásnak, a reorganizációnak ideje. Vácról 1849 január elején Görgey egy demoralizált, bomlófélben levő embertömeggel tűnt el a hegyek közt: egy hónap múlva kész hadsereggel tört elő a hegyek közül, Branyiszkónál és Kassa vidékén, hogy a Tokaj vidékén sikeresen dolgozó Klapkával egyesüljön. Kétségtelen, hogy lefolytatását és eredményét illetőleg Görgeynek e téli hadjárata mestermű volt, amelynek érdemében és dicsőségében a vezér és tábornoki főnöke osztozkodtak.

Mikor a kormánynak fölmondva az engedelmességet, Görgey nekivágott a bányavárosoknak, a honvédelmi bizottnak jó ideig nem tudott róla semmit. Annyit sejtettek, hogy az őt üldöző osztrák haderők által a bányavárosokból kiszorítva hátrálását a Felső-Tisza felé folytatta. Mely irányban? Ezt a titkot maga Schlick tábornok árulta el, midőn csak az imént (január 26) a Windischgratztól nyert tetemes segítséggel egyesült s ennek dacára mégis felhagyott a Klapka elleni offenzívával s erőltetett marsokban Kassa felé vonult. E váratlan fordulat ugyanis a legegyszerűbb módon úgy volt értelmezhető, hogy Görgey a bányavárosokból a Szepességnek tartva, Schlick hadtestét északról és északnyugatról fenyegeti. Klapka érezve az ellenség nyomásának enyhülését, abban a meggyőződésben volt, hogy Schlicket minden erejével üldöznie kell: ha ugyanis a fűrge osztrák tábornoknak sikerül annyi időt nyernie, amennyire szüksége volt,

hogy Görgeyre, kit viszont két osztrák dandár nyomban követett, egész erejével ráronthasson, akkor a fel-dunai magyar hadtestet a szétmorzsolás veszedelme fenyegette volna. Klapka és Görgey terve azonban, amelynek megvalósítása nyilván a honvédsereg első döntő katonai sikerét eredményezte volna, az imént fővezérré kinevezett Dembinszki ellenszegülésén hajótörést szenvedett. E balsikerű epizóddal vette kezdetét Dembinszki magyarországi szereplése. Fővezéri működése február havában mintegy átmenetet jelent a magyar hadműveletek fejlődésében a sztratégiai rendszertelenségtől a Vetter-Bayer-féle koncentrációs terv megvalósítására az áprilisi hadjáratban.

Dembinszki tagadhatatlanul tehetséges és csatákban próbált tábornok volt, de tizennyolc évi száműzése s a vele járó kényszerű nyugalom szellemi és fizikai rugékonyságától megfosztotta. Assermann szerint Dembinszki sztratégiai képessége Magyarországon legfeljebb azon örök mozgékonyágban nyilvánult, mellyel taktikai nullításának színvonalán fel és alá hajladozott. A tapasztalás azt mutatta róla, hogy a háború folyama alatt minduntalan változó taktikai helyzet fázisait sohasem ismerte fel, hogy az ellenséget zavarba hozni egyetlen egyszer sem bírta, hogy kapkodásai által a kritikus pillanatok játszólabdájává hanyatlott. Egy fővezér, aki a háborút sakkjátéknak, alparancsnokait figuráknak, önmagát csalhatatlan, az ellenfélnek törvényt diktáló remek játékosnak képzelte: ám az első váratlan támadásra annyira elvesztette fejét, hogy lenézett ellenfelének bábjává süllyedt. Az alvezérek – egy Görgey, egy Klapka, egy Aulich

– személyében rejlő erőt képtelen volt kellőképpen hasznosítani, mert intencióiba nem avatta be őket, az akció alatt pedig részint megkésett parancsai által ön-maga késleltette, részint hevenyészett ellenparancsai által összezavarta és akadályozta őket, esetleg direktíva nélkül hagyta, hogy saját belátásuk szerint intézkedjenek. Emlékiratai szerint fennhéjázó szándékkal, „sok könyörgés után” avatkozott a magyar háborúba. „Ha meggondolom – úgymond – a magyarok eddigi Hadműveleteit, mindig arra az eredményre kell jutnom, hogy a magyarok ezideig (az ő bejöveteléig) az osztrákok által diktáltattak maguknak törvényt s összefüggéstelen védelmi csatározásokat folytattak. Tervem azonnal kész volt, hogy ezt az állapotot megváltoztassam s mindenáron átmenjek a támadó harcba.” E kérdéső kijelentések azonban nem alltak arányban Dembinszki katonai eredményeivel. Magyarországi működéséhez a fentebb említett Schlick-Görgey-Klapka epizódon kívül két nagy mulasztás fűződik, amelyeknek mindegyike végzetes befolyást gyakorolt a magyar szabadságharc ügyére. Az egyik a kápolnai csata, amely genezise lett az olműtzi alkotmánynak s az ezzel okozati viszonyban álló függetlenségi nyilatkozatnak, a másik a temesvári retirálás, amely az utolsó pillanatban megakadályozta a magyar seregek összpontosulását és alkalmat adott Haynaunak arra, hogy döntő csapást mérjen a déli magyar hadseregre, mielőtt Görgey hadtestjeivel egyesülhetett volna. Dembinszki itt való működése morális károkat is okozott. Kossuth tehát mindenkép csizmadiát fogott a lengyel Xenophonban. A magyar hadsereg tisztjei és főtisztjei

csakhamar belátták, hogy Dembinszki vezérsége alatt nincs kilátás dicsőségre, A tiszafüredi katonai forradalom a hadsereg egészséges szellemének és magyar önérzetének tiltakozása volt a tehetetlen lengyel emigráns ellen. Törvényt bontottak, de megmentetek Magyarországot,

Görgey pokoli gúnnyal beszéli el Dembinszki szereplésének részleteit a kápolnai csatában, amelyben kitűnt, mennyire egymáshoz méltó két fővezér bukkan itt egymásra Windischgrätz és Dembinszki személyében: akárcsak Puk Mihály és a jó Gerendi Márton a „Nagyidai cigányok”-ban. Dembinszki a hadtestkötelékeket a kápolnai csata alatt szétbontotta és szomszédos érintkezésbe hozott egymás előtt ismeretlen hadosztályokat. Az érintkezésnél a hadosztályok egyike sem tudta, mily mértékben bízhatik a tőle jobbra-balra álló hadosztályok kitartásában: oly hátrány, amit figyelmen kívül hagyni nem lehet büntetlenül. A hadtestek eme szétdarabolása az I. hadtestnek felét Klapka ügyes vezetésétől fosztotta meg, Görgeyt pedig arra kényszerítette, hogy rábízott idegen csapatokat oly körülmények közt vezérelje, amelyek akkora erőfeszítést igényeltek, amilyenre csakis a csapatok különös sajtáságainak ismeretével bíró vezér személyes befolyása alatt lehet számítani. Ugyanezt a hibát a nyári hadjárat kezdetén, a zsigárd-peredi csaták alatt maga Görgey is elkövette, amikor Knezichet és Asbóthot elmozdította a parancsnokságról s az utóbbi helyébe Kászonyi ezredet nevezte ki a VIII. hadtest kötelékéből.

De elkövetett az öreg lengyel még két főbenjáró

hibát: 1. hogy Kápolnánál meglepette magát az osztrák hadseregtől, 2. hogy épp e meglepetés következtében nem tudta egész haderejét harcba vetni. Kápolnai és mezőkövesdi tehetetlenségét megkoronázta azzal, hogy március 1-én elrendelte a csapatoknak hadiszállásra indítását. Világos ugyanis, hogy a hadsereget háború idején az elkvártélyozás kedvezményében csak oly körülmények közt szabad részesíteni, ha a hírtelen való megtámadtatás veszélye ellen tökéletesen biztosítva van. Ha megfontolja az ember – úgy mond Rüstow – hogy Dembinszki szemtől-szembe állván az ellenséggel, pihenő tanyára küldi csapatait a Tiszán túl, hogy összpontosított ellenséggel szemben hadosztályait szétforgácsolta s mindez nyílt távon történt: valóban kételkedni kell józan eszében annak, aki ezt kigondolta. Csak csodálni lehet, hogy Kossuth e felsülés után is ragaszkodott Dembinszkihez s a szabadságharc utolsó felvonásában még egyszer főszerepre hívta el. Bárminő nagy személyi és politikai elmentések választották is el Görgeytől, nem lett volna szabad Dembinszkiével tovább is kísérletezni s ezzel a végső bukásba rántani az ügyet. (Szőreg, Temesvár.) Nem a feldunai hadsereg és a főharctér eseményeihez tartozik, de mert a szabadságharc átmeneti stádiumába esik Erdély megtisztítása, itt kell foglalkozni Bem szereplésével. Bem az oknyomozó történetírás elhanyagolta, a haditudomány súlyos kritikát mondott fölötte. A nép lelkébe azonban úgy ment át, ahogy dicsőségét Petőfi belelehelte. A forradalmi szellem az első pillanattól fogva rajongott a hősért, kinek „szabadság és dicsőség kellett, nem hatalom és első-

ség.” Damjanichon kívül nem akadt párja a népszerűségben: tettei csillogók és látványosak voltak, nem is csoda, hogy érdekes, bizarr alakja oly könnyen gyökeret eresztett a néplegenda humuszában. Egy negyedév alatt, Déva és Gyulafehérvár kivételével, Erdélyből kiűzte két császár hadát s elszigetelte, csaknem eloltotta az oláh lázadás tüzét. Áprilisban Erdély ismét készen állt, mint hajdan, hogy sereget küldjön az anyaország szabadságának védelmére. Maga Görgey, aki eleinte a divatos katonai condottierét látta benne, Dembinszkivel szemben nem győzi magasztalni vakmerőségét; kiemeli, hogy „a hadműveleti tér sajátosságainak genialis fölismerése s azoknak ügyes, elhatározott, az ellenséget mindannyiszor megzavaró kiaknázása, fáradhatatlan tevékenysége, a legváltáságosabb helyzetben is csüggedetlen, éber és elszánt, minden kicsinyességtől ment magatartása által ügyünket oly szép eredménnyel szolgáltatta.” Valóban senki sem tagadhatja, hogy a hadviselésnek az a neme, melyet Bem folytatott, fényes, sőt egyenesen szemkápráztató. De vajjon épp oly hasznos-e? Sikerei vajjon komoly, szolid katonai eredmények voltak-e? Bem hadjáratai valami regényes szint viselnek magukon s nagyoknak tűnnek fel, ha azokat önmagukban tekintjük. A háromszoros túlerejű ellenséget feltartóztatni is sok, még több azt megverni és szakadatlan hajrával üldözni. De mindamellet Bem győzelmei a pillanat szárnyán lebegtek: hirtelen állottak be gyors fordulatok s csaknem mindig egy hajszálon függött minden. Bem általában portyázó háborút viselt, mintegy l'art pour l'art, csak mivel kedve telt a háborúban s tetszett neki, ha

az ellenséget kijátszhatta s orránál fogva vezethette. Azért elégedett meg a kis, de annál mozgathatóbb tömegekkel. A csapatok mozgékonyasága kétségkívül ropant fontos mozzanat a hadakozásban, de nem minden. Az erő megnyilatkozása ugyanis nemcsak a mozgástól, hanem a mozgásba hozott test tömegétől is függ. Ez a népies, széles rétegeket fölkavaró harcnál fokozottabban érvényesülhet, mint a kabineti háborúnál. Azért van – úgymond Rüstow – a tömegháborúban a szervezésnek, de nem a pillanatnyi helyi és gyorsan működő, hanem az átható és lehetőleg nagy körre kiterjedő szervezésnek eldöntő szerepe. Washington többet használt hazájának az organizáló, mint hadvezetői képességével. Az első francia köztársaság, néhány jelesebb hadvezére nélkül is, szembeszállhatott volna Európával, de Carnot nélkül aligha. Mindent összevéve tehát Bem hadakozó módszerével nem lehetett elhatározó sikert aratni, sőt még olyat sem, amely néhány hétre vagy hónapra kihatna. Mint minden hazardőr, kitette magát az esélyek hullámainak: a krízisek forgószelében érezte magát igazán elemében. Nagy taktikai eredményei és még nagyobb taktikai kudarcai között alig volt néhány napnyi időköz. Mivel mindent meg akart egyszerre nyerni, egy csapásra elvesztett mindent.

A téli hadjárat végével a Görgey-Klapka-Bayer-triász mellett három hadvezéri alak ragadja meg figyelmünket: Damjanich, Aulich és Vetter. E három közt Damjanich marcíális alakja az őszinte, nyers és megbízható troupiér valódi típusa. Nem volt nagy hadvezér, de egy nem túlságosan nagy harcvonalat hi-

degvérrel és kellő belátással bírt vezetni. Nagyobb sztratégiai tervek azonban felülmúlták tehetségét. Azon férfiak közül, kik a sorstól hívatva voltak arra, hogy a magyar szabadságharcot „jeles katonai tulajdonságaik által dicsővé tegyék”, Aulich a legkitűnőbbek egyike volt. Kevesen közelítették őt meg tántoríthatatlan bátorságban, lélek jelenlétben, kitartásban. Erős taktikus volt, valódi művész a maga mesterségében. A rákosi feladat szerencsés megoldásával, melylyel Windischgrätzet, illetőleg ideiglenes utódját, Jellasichot jó ideig azzal ámította, hogy az egész magyar főhadserg áll Pest alatt, tábornoki pályafutása véget ért s magával vitte a nyugalomba higgadt, sztoikus észjárását, bölcs tanácsát, szívós kitartását. Sajnos, meglehetősen rapszodikus volt az a szerep, amelyet Vetter játszott a szabadságharcban. Beöthy Ákos őt a magyar hadsereg első hadvezéri tehetségének tartja, akinek képessége a katonai írók részéről alig részesült kellő méltatásban. Az az erős köteleességérzet, amely őt jellemezte, leginkább kiderült az összviszonyok keretébe való beilleszkedés által, ami főleg abban nyilatkozott meg, hogy fölöttes hatóságával soha ellentétbe nem helyezkedett, saját felfogását és érdekét a köz rovására soha előtérbe nem állította. Majdnem mindegyik tábornok engedetlenkedett lépten-nyomon: Görgey, Bem, Perczel, Dembinszki, Damjanich; Vetter soha. Ez irányban viselkedése épp oly mintaszerű volt, mint Wellingtoné. A szabadságharc alkonyán a magyar ügynek egyik legszebb sikere a kishegyesi csata, melyben Jellasichot megverte s ezáltal a délvidéket a tervezett nagy hadseregösszpontosításra, valamint új had-

működési alapra alkalmassá tette, kizárólag Vetter körültekintő, meggondolt vezérkedésének érdeme volt. Mégis úgy tetszik, valami hiányzott belőle, hogy igazi nagy hadvezérré legyen. Sem alárendelt parancsnokaira, sem a közkatonákra nem tudott oly delejes hatást gyakorolni, mint Görgey. Viselkedésének bizonyos zárkózott merevsége meggátolta abban, hogy a hadsereggel oly közvetlen személyes viszonyba lépjen, mint akár Bem, akár Damjanich. A magyar szabadságharcnak egyik legérdekesebb katonai jelensége Klapka volt, aki vakító sikerekben és elcsuszamlásokban változatos karriert futott meg. Igazi forradalmi reveláció az ő története, melynek különös összhangot kölcsönzött az ő emigrációs szereplése. Klapka rugalmas és romantikus katonai ingenium, aki hamar megfogta, de épp oly hamar el is bocsátotta a tárgyakat. Jóllehet minden tekintetben lendületesebb és fogékonyabb szellemmel bírt, mint Görgey, kénytelen volt alávetni magát ama fensőbbes és nyugodt akaratnak, mely céltudatosan tört előre. Klapka leleményes és eleven szelleme a hadiesemények folytonos vonatkozásai között mindig kész volt arra, hogy valami elfogadható megoldást, valami rendes katonai gondolatot kitermeljen. Ha azonban kivitelre került a sor, saját elméjének művéhez sokkal kevésbé ragaszkodott, mint várni lehetett volna. A katonai problémákat egyszerre vizsgálta minden következményeiknek oldaláról: ezért sűrűn tétovázott s így befolyása alá került a zártabb és koncentráltabb elméjű Görgeynek, akinek egyéniségében meg volt az a vastartalom, amely Klapka ideges és hullámzó intellektusát lenyűgözte. A tett emberét,

akinek gyorsan kell elhatároznia magát, zavarba ejt-
heti a dolgok finom és igen átható látása. A képzelet
túlságos élénksége, mely egyszerre sok tervet teremt
agyában, megakadályozza, hogy egyre szögezze tekin-
tetét. Klapka lelke könnyedén szárnyalt, de még könnye-
nyebben elcsüggedt. (Tápióbicske, Isaszegh, Buda
ostroma, a nagy nyári defenzíva terve, Komárom vé-
delme).

A szabadságharc legfontosabb katonai eseményei-
nek előkészítésében kiváló szerep illette meg Bayer
ezredest, a feldunai hadsereg vezérkari főnökét, aki-
nek katonai szelleme szerencsésen kiegészítette a fő-
parancsnok hadvezéri fogatkozásait. Görgey és Bayer
között a katonai operációkat illetőleg olyasféle szel-
lemi viszony állott fenn, mint Blücher és Gneisenau
között.

Moltke táborkari előadásában azt mondja, hogy
I. Napoleon után a hadviselés tudománya aláhanyat-
lott. Alig akdni valamelyes hadimozdulatra. Csak a
magyar forradalomban lehet észrevenni magasabb
szárnyalást, de azt is nem az osztrákok, hanem az
inszurgensek oldalán. Minthogy a magyar szabad-
ságharcban figyelemreméltó katonai mozdulatok egye-
dül a Görgey-Bayer-féle hadvezetésnél történtek, a
dicséret első sorban erre vonatkozik. Anatole Vaquant
„Die ungarische Donau-Armee” című művében Gör-
gey téli visszavonulását elismerten elsőrangú sztraté-
giai műveletnek, valóságos hadászati „Kunststück”-
nek mondja. Binder-Krieglstein a Radetzkyről írt ta-
nulmányában elismeréssel adózik ugyan hőse kiváló
sztratégiai tulajdonságai iránt, másrészt azonban Bo-

napartenak 1796-97. és 1814-iki hadjáratát, Görgey visszavonulását a Sajóhoz és a Moltke-Roon-Manteuffel-triász 1870-iki teljesítményét magasan föléje helyezi annak, amit a népszerű osztrák hadvezér 1848-49-iki olasz hadjáratában művelt. Pieron, egy jeles francia katonai író, Görgey nyári anabázisáról így emlékezik meg: „La belle operation de Görgey montre comment une marche des flancs peut être masquée par un rideau des trupes qui sait déboucher contre l'ennemi.” A katonai írók által ez általánosan elismert mozdulatok alapelvei és részletes kidolgozása Bayertól eredtek. Görgey már decemberben fölismerte Bayerban a kivételes talentumot, az alapos készültséget, a kitartó és biztos munkaerőt. Ezenkívül Bayer saját főnökével és első vezérkari tisztjével, Pusztelnikkal szemben azzal az előnnyel is dicsekedhetett, hogy résztvett egy hadászati tekintetben mintaszerű hadjáratban, Dufour svájci tábornok vezetése alatt 1847-ben a Sonderbund ellen. Bayer tapasztalatainak Görgey ugyancsak hasznát látta a háború kezdetén, de tanácsait mindvégig nagyon megbecsülte és legtöbbször követte is. Nagy befolyása miatt őt tartották Görgey katonai kamarillája középpontjának s főleg őt vádolták azért, hogy materiális gondolkozásával Görgey erkölcsi felfogására is nyomasztó hatást gyakorolt. Mikor Bayer számvetést csinált a szabadságharc esélyeit illetőleg, csak az anyagi eszközöket, a szuronyokat és ágyúkat, a számbeli többséget vette tekintetbe. Bayert azonban lényéből a pozitív elemek teljes hiánya, érzelmi világának sivársága és gyávasága megfosztotta attól, hogy igazi nagy katonává váljék.

Egyébként szélső nézeteknek hódolt: köztársasági ember volt. Csakhogy ez nála – mint Beöthy Ákos helyesen mondja – nem eszményi háttérrel bírt, mely azon kornak világszemlélete volt, hanem erősen nihilista színezettel. Kietlen szenvedélye, az alkoholizmus még mélyebbre ásta testi és lelki állapotának defektusait, sőt utóbb lehetetlenné tette, hogy fontos hivatalát ellássa. Vaquant szerint semmi erkölcsi alappal sem bírt, de míg Görgey erőteljes férfiasága uralkodott egyéniségén, addig nem követett el súlyosabb mulasztásokat. Görgey István bevallja, hogy minden bámulata mellett Bayer fényes tehetségei iránt, nem egyszer heves utálatot érzett iránta.

A fővezéren kívül ezek a férfiak voltak a főtényezői annak a diadalmas tavaszi offenzívának, amelynek csiráit a január 6-iki Vetter-Bayer-féle haditervben megtaláljuk, amelyet Dembinszki tehetetlensége, majd a tiszafüredi katonai lázadás után beállott huza-vona részint megakadályozott, részint elodázott s amely csak április 1-én indult energikus megvalósításra s május 21-én, Buda elfoglalásával végződött be. E hadjárat folyama alatt Görgey ugyan a részletekben nem egy gáncsnak tette ki magát, de nagyban és egészben véve gyorsan és dicsőségesen oldotta meg feladatát. Nem egészen négy hét alatt nyílt tereken, nagy tömegek ellen vívott hat nagy csatában az európai haditudomány színvonalán állónak mutatta be vezérletét. Hiába hasonlította Weiden (Episoden aus meinem Leben) a magyarokat olyan tanulatlan vívókhoz, akik „néha,” „ámbár,” „véletlenül” a szabályos vívókat is megsebezhetik. A tegnap még osztrák kapi-

tányokból lett magyar tábornokok a maguk józan eszé-
vel pótolták a céhbeli hadvezéri tudomány hézagait.
Maga Görgey a siker oknyomozásában a magyar
vezérek és magyar csapatok teljesítményeitől függet-
len tényezőket is főlemlít. Ezt írja: „Azok után, ami-
ket saját szememmel láttam és tapasztaltam, be kel-
lett vallanom magamnak, hogy nem egyedül és nem
mindig csak a fiatal hadsereg nagyobb vitézsége fűzte
a győzelmet a mi zászlóinkhoz; sőt, bármennyire ber-
zenkedjék is ellene önérzetünk, be kell ismernünk,
hogy a magyar nemzet hálájának tekintélyes része
végső oknyomozásban Windischgrätz herceg táborna-
gyot és Jellasich horvát bánt illeti meg az áprilisi had-
járatnak szerencsés befejezéséért. Véres diadalokat
arattunk. Ezt semmiféle körmönfont hadi bulletinnel
nem lehetett elvitatni tőlünk; de győzelmeink legtöbb-
jének babérja mindig csak hadseregünk egy kis részét,
többnyire csak ugyanazt az egyet illette meg. Ebben az
eredetileg fiatal honvédek kitűnőek voltak ugyan, de
mégis csak kisebb számban voltak a régiéknél, az u. n.
sorezredeknél, egykori alkatrészei a velünk szemben
harcoló hadseregnek. Hadierőnknek ezt a részét a töb-
biek nagy részének kétes megbízhatósága miatt soha-
sem lehetett kímélni; minden ütközetben ezt érte a
legtöbb veszteség.” Hogy e hadműveletek folyamán
nem sikerült szétmorzsolni az osztrák főserget, a vé-
letlen és személyes mulasztások együtthatása okozta,
így mindenekelőtt a tápióbicskei csatában megghiúsult
a magyar fővezényletnek az a sztratégiai alapeszméje,
mely abból a föltételből indult ki, hogy a VII. hadtest
a hatvan-gödöllői vonalon szüntelen demonstrációval

azt a hatást kelti, mintha a magyar főhadserg ezen a szárnyon csoportosulva, ezen a fronton akar döntő ütközetbe bocsátkozni; ezalatt a magyar balszárny (I. és III. hadtestek) átkaroló oldaltámadást intéz az osztrák jobbszárny ellen. Tápiónál ugyanis Klapka hadtestének váratlan megzavarodása és Damjanichnak akcióba lépése az egész magyar hadtervet fölfedte az ellenségnek. Az I. hadtest a maga erőviszonyainak leleplezésén kívül a spanyolfal mögül előjönni kényszerítette a III. hadtestet is. A Tápióbícskéről elmenekült ellenség azt a biztos újságot jelenthette az osztrák tábornagnak, hogy a Tápió mentén fölfelé 20.000 magyar kerül Gödöllőnek. Egy további mulasztás Görgeyt és a hadműveleti iroda főnökét, valamint Gáspár tábornokot, a VII. hadtest parancsnokát terheli. Míg ugyanis a magyar balszárny energikus előretörése ellen Windischgrätz az utolsó pillanatban az isaszeghi nagy csata döntő mozzanatában képes volt a maga balszárnyáról az egész Lichtenstein-hadosztályt átcsoportosítani és középső frontját megerősíteni: addig a magyar fővezérlet nem tudta a mérleg serpenyőjébe dobni a mintegy 16.000 főből álló VII. hadtestet, amely a hatvani ütközet megvívása után elvégezte ugyan a megparancsolt napi meneteléseket, de nem avatkozott be a döntő csatába, amelyet az I., II. és III. magyar hadtestek jelentékeny túlerő ellen vívtak meg. Gáspár tábornok pedig nem az az ember volt, aki a maga felelősségére ily fontos elhatározásra rábírnai tudta volna magát. A VII. hadtestnek ez a tétlensége okozta azt, hogy Isaszegh nem lett az osztrák hadserg második Marengójává. Az osztrák hadsereget

visszanyomták, taktikailag megverték, de meg nem törték. Ez viszont azzal a következménnyel járt, hogy az osztrákok Pesttől keletre újból erős állást foglalhattak el s még egyszer készek voltak arra, hogy hadiszerencséjüket kiköszörüljék. Az erőteljes arcbatámadás folytatása a magyarok részéről kétségkívül véres áldozatokat követelt volna. Ezt megkockáztatni, az elérhető eredményhez viszonyítva oktan erőfecsérést igényelt volna. A Pest felé irányuló offenzíva megakasztásában Görgey István előadása szerint, még egy váratlan körülmény játszott közbe. Kitűnt ugyanis, hogy a Klapka honvédei által az isaszeghi csata elején a menekülés okozta pánik közben elhagyott töltényes csomagokban nem puszkapor volt, hanem homok. A horvát hadifoglyok sunyisága, akik a löporgyárban dolgoztak, a magyar felületességgel szövetkezve április 7-én reggel megszerezte Windischgrätznek azt a megbecsülhetetlen haladékot, amely kellett, hogy Gödöllőről megkezdett visszavonulását új vereség nélkül hajthassa végre Rákos mezejére és Klapka Kerepesen útját állhassa. Midőn az osztrák főserg megsemmisítésének reménye ekkép a füstbe ment, a magyar fővezénylet Aulich II. hadtestének fátyola mögött elvégezhetette leleményes diverzióját Vác felé és megoldhatta a szorongatott Komárom fölmentésének legégetőbb katonai föladatát. E mozdulat természetesen maga után vont a Pestnek az osztrákok részéről való kiürítését s főerejüknek haladéktalan visszavonulását a Duna jobbpartján Magyarország nyugati határszélei felé. E visszavonulás közben Schlick tábornok az április 26-iki komáromi csata

utolsó fázisában, váratlan megjelenésével úgyszólván a feloszlástól mentette meg az osztrák ostromló sereget. Sajnos ez alkalommal a VII. hadtest újból kimaradt a játékból, amely körülményt egyesek szándékos kímélet gyanánt fogtak föl. Mintha célzatosan akarta volna – úgymond Horváth Mihály – a két másik (az I. és III. hadtestek) neki nem háttálcánul hódoló csapatokat az egymást érő ütközetekben fölemészteni, hogy aztán „a neki vakon engedelmeskedő s az ő pártos szellemétől áthatott saját hadtestével” a kormánnyal szemben ura maradhasson a helyzetnek.

A tavaszi hadjáratot Buda ostroma mint egy csonka finálé fejezte be. Kérdés, milyen érvek támogatták a magyar fővezér elhatározását, amellyel offenzíváját megszakította és a budai vár megostromlására szánta el magát. Abban Görgey magasztaléi és becsmélői egyaránt megegyeznek, hogy Buda ostroma végzetes katonai lépés volt, amelyet első sorban politikai szempontok irányítottak. Assermann szerint Budavár elfoglalása nélkül április 14-ike után egy Bécs felé megkísértendő hadjárat esetében a kormány helyzete Debrecenben kényessé, sőt veszedelmessé válhatott. Minél messzebb távozik el ugyanis a derékhad kormánya székhelyétől és hadműködési bázisától s minél közelebb ér Bécshez: annál könnyebben áll be az a szükség, hogy az osztrák kormány a gyors és energikus orosz beavatkozást sürgeti s így egy napon a magyar kormány arra ébredt volna, hogy valami válalkozó kozák vezér 10-15.000 kozákkal megszállja Debrecen.

Kossuthra, akinek Buda ostroma tervéhez való csöndes beleegyezése ma már kétségtelen, főleg az a pszichológiai körülmény hathatott, hogy a főváros visszaszerzésével a tömegek fantáziájára hat s a külföld előtt a forradalmi magyar kormánynak prestíget kölcsönöz. *Iratainak* második kötetében ugyan borzasztó hibának minősítette Görgey eljárását, amellyel egy csapásra elvesztette korábbi győzelmeinek sztratégiai gyümölcseit, Ámde a valóság az, hogy a kormányzó április végén nem tiltakozott Görgey elhatározása ellen s ő, ki különben oly szenvedélyesen avatkozott be a katonai műveletekbe, Komárom fölmentése után ezt a határozatlan utasítást küldötte Görgeynek: „Milyen irányban kellend önnek működnie? Az attól függ, hogy minő irányban fog az ellenség visszavonulni. Amerre az ellenség megyén, önnek is arra kell menni, úzve, üldözve, kergetve őt szakadatlanul. A főváros visszafoglalása ügyünkre kétségtelenül nagy befolyást gyakorolna a diplomáciánál is. Buda birtoka tehát reánk nézve igen fontos dolog; de annak bevétele cél legyen-e azonnal, vagy győzelmünk végső aktusa – az a körülményektől függ.” Görgeyt saját vallomása szerint Buda bevételenek elhatározásánál az a végzetes bizonytalanság vitte, hogy a magyar tábor számára való pótmuniciószállítmányok rendes folytonosságában uralkodó zavar megszűnjön. Mindent összevéve Buda fölmentése mellett a következő szempontok szóltak: 1. a tábori muníció elfogyott s a pótmuníció nem érkezett meg, mert a hadtápvonal folytonos kiterjedése miatt a legegyszerűbb út Buda elkerülésével rendkívüli nehézségekbe ütközött; 2. a

közvélemény hangosan követelte s Kossuth sem szegült ellene; 3. minden oldalról vett értesítés szerint az u. n. Budavár tarthatatlannak látszott s föltehető volt, hogy Hentzi nyolc nap alatt fel fogja adni; 4. Klapka is Buda ostroma mellett érvelt; 5. a hadsereg azalatt kiegészítheti magát s alkalma lesz bevárni a muníciót és a rezervát; 6. Görgey meg volt győződve, hogy a magyar hadseregnek azok a részei, amelyek az április 14-iki határozattal egyet nem értettek, az ország határát nem fogják túllépni, hogy a dinasztia ellen harcoljanak.

Bármennyi hadászati érvet sorolnak is fel Buda ostromának védelmére, az kétségbevonhatatlan tény, hogy Bayer, aki a katonai helyzet összes esélyeit és technikai, anyagi, valamint erkölcsi tényezőit alaposan ismerte, Klapka és Görgey ellenében a leghatározottabban állást foglalt az offenzíva folytatása mellett. A magyar fővezérletnek tudnia kellett arról, hogy a fővárosban állomásozó osztrák főszereg egyik csoportja Jellasich parancsnoksága alatt önálló déli hadsereggé alakulva, a Duna mellékén Szlavóniába vonult vissza s csak mintegy két hadtest volt az az erő, amely a komárom-győri útvonalon Bécs felé hátrált, Schlick tábornok vezetése alatt. Bizonyos, hogy a Komárom alatt egyesült I., III. és VII. hadtestek számbeli túlerővel folytathatták volna az üldözést s minden remény meg volt arra, hogy ezt a folytonos hátrálás következtében megrendült osztrák sereget megsemmisíthetik, mielőtt az olaszországi tartalékokat felvehette volna.

Nem marad más hátra, mint maga Görgey által

fölsorolt érveket Buda ostroma mellett oly politikai intenciókat fedező kifogásoknak tekinteni, amelyek Görgey lelkében lappangtak s az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat ellen tervelt föllépés politikai bázisául kínálkoztak. Én magam – írja Görgey – az országgyűlés április 14-iki határozatának egy marciális államcsíny által való megdöntése gondolatát önállóan oly időben forgattam eszemben, amikor minden konjunktúrák ezen gondolat valósításának kedvezni látszottak. Azon napokban volt ez, közvetlenül Komárom vár teljes fölszabadítása után, mielőtt hadseregünk zöme Buda ellen indult. Az áprilisi hadjárat szerencsés kimenetelének én, mint a főhadserg parancsnoka, már akkor oly tekintélyt köszönhettem, melynek súlya elég nagynak látszott arra, hogy az országban létező minden, az enyémmel ellenkező politikai nézet mérlegserpenyőjét megakassza. Egy a magyar nyugati határig kiterjesztett szintoly szerencsés májusi hadjárat után számíthattam rá, hogy az egész április 14-iki pártot emez egyszerű kiáltvánnyal: a függetlenségi nyilatkozat érvénytelen, éljen az 1848-iki alkotmány! – hajléktalanná teszem.” Görgey remélte, hogy Buda visszafoglalása politikai tervei számára megadja a népszerűségnek azt a talapzatát, amely a kivitel biztos alapja lesz. Mint Leiningen írja, Görgey büszke jellemének megfelelt, hogy Kossuthnak és híveinek megmutassa saját hatalmát s ha túlságosan számítanak az elnök népszerűségére, neki viszont a hadsereg a támasza. Ámde, mikor hadvezéri tekintélyét a budai ostrom gloíreja a forradalom egyik politikai oszlopává emelte, a békepárttal való

tanácskozás után mégis visszariadt az államcsínytól. S így a Buda ostromával elfecsérelt idő azokat a politikai gyümölcsöket sem érlelte meg, amelyekért az áprilisi győztes hadjárat összes sztratégiai következményeit feláldozta, ő maga rezignáltán állapítja meg, hogy hadi szerencsájének csillaga Buda megostromlásával leáldozott; már későn eszmélt arra, hogy akár az 1848-iki alkotmány, akár a függetlenségi nyilatkozat zászlója alatt, legfőbb hadvezéri kötelessége az lett volna, hogy Magyarország eredeti ellenségeire csapást csapásra mérjen.

A szabadságharc harmadik fejezetét két sarkalatos hiba előzte meg: egy sztratégiai, amelyet főntebb tárgyaltunk s egy politikai, amely a függetlenségi nyilatkozatban jutott kifejezésre s amelynek következtében az önvédelmi harcból az európai forradalom stádiumába lépett és pedig olyan időben, midőn az – most már egyetlen szövetségese egész Európában, vagy leveretett, vagy már végvonaglásban volt. Bizonyára ezt a lépést, amely a szabadságharc folyamán Kossuthnak egyik legszemélyesebb cselekedete volt, épp oly fölösleges, mint kárhozatos és kétségbeesett elhatározás sugalmazta. Annál sajnálatosabb, hogy az április 14-iki nyilatkozat nem országos ülés, hanem népgyűlés kifolyása volt, amely az erkölcsi és fizikai terror következtében lehetetlenné tett bárminő ellenmondást. „Aki mint én – úgymond Kemény Zsigmond – személyesen jelen vala, szerezhette meg magának ama mély, de kétségbeejtő meggyőződést, hogy nagyobb illúzió nincs, mint háborgó időkben a tanácskozó testület szellemét a hozott határozatokból ítélni meg. A többség

és közakarát csak köpönyeg, melybe egyesek takarják ambíciókat.”

Megszívlelendő jelenség, hogy a debreceni parlament legtisztéletreméltóbb és legkomolyabb elemei (Nyáry, Bezerédj, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Kemény Zsigmond, Hunfalvy Pál, Mészáros Lázár, Tóth Lőrinc stb.) a hazard politikának nyílt, vagy titkos ellenségei voltak s hogy másrészt Kossuth környezetébe merőben középszerűségek jutottak, a magyar világnak akkor kitűnőségekben gazdag tömegéből. Már a purifikáció kérdésében kitűnt, hogy Kossuth egyre veszedelmesebben közeledik a flamingó csoporthoz. Kemény szerint Kossuth taktikája volt: a képviselőházat minél gyakrabban ijeszteni a katonai despotizmussal; az ármádiát viszont azzal ámítani, hogy a képviselőház parancsol minden extrém szabályokat s ő mint a végrehajtó hatalom egyik eszköze, csak a parlamentnek engedelmeskedik, midőn a forradalmi téren működik. A mérsékeltek, vagy az úgynevezett békepárt a Kossuth és Görgey közti antagonizmusra építettek, „Mert úgy hittük – írta Kovács Lajos – ha Kossuth hű marad a törvényes alaphoz, nincs ok félni Görgeytől. Ellenben minthogy Görgeyt oly embernek tartja, kivel messzebbmenő kalandos politikát folytatni nem lehet, akkor Görgey a mi emberünk.” A váci proklamáció a fel dunai hadsereg parancsnoka és a magyar békepárt között közös jogi alap gyanánt jelentkezett. Minél inkább szökött a me-redekbe Görgey karrierje a tavasz folyamán, a békepárt annál elevenebb és lázasabb tevékenységet fejtett ki a flamingók letörésében és Madarász László meg-

buktatásában, amely mintegy előjele volt annak, hogy az u. n. magyar girondeisták nem riadnak vissza szűkség esetén a legvégsőtől: Kossuth megbuktatásától sem, ha a békés kiegyezés érdeke megkívánja. Március vége felé Kossuth látta a szélső eszméknek minden kérdésben való visszautasítását, látta a debreceni Robespierrenek, Madarász Lászlónak kikerülhetetlen bukását; látta, hogy a mérsékelt párt már sok vitában vagy ellensúlyozni tudta a véleményeket, vagy keresztülvitte saját nézeteit; látta, hogy már csak személyes jelenlétében bizonyos a siker. Ezért a március 25-iki ülésen más irány követésére intette a parlamentet s felpanaszolta, hogy a lábrakapott szellem miatt arról sincs garántálva, hogy a táborból visszatérve az országgyűlést nem találja-e egészen megváltozottnak. Az országgyűlés ponderábilis elemei és közte a szabadságharc politikai alapvető kérdéseiben egyre mélyebbé vájódott az ür. Tarthatott attól, hogy a mérsékelt párt erkölcsi súlya, a diadalmas hadvezér szuronyaival, ellensúlyozni fogja az ő népszerűségét s a magyar politikát rákényszeríti a kiegyezés ösvényére, Úgy érezte, hogy politikai existenciája forog végső veszedelemben. Az emberi természetnek felette gyarló ismeretét árulná el – mondja Horváth Mihály – aki azt hinné, hogy Kossuthra és tényeire, minden polgári erényei mellett is nem lett volna nagy hatása azoknak a királyi manifesztumoknak, melyekben őt az udvar felségsértőnek bélyegezte. Április 14-iki beszédében a sértett ember kitörő indulatával állította föl közte és a dinasztia közt az inkompatibilitást: „Bocsáthat rám az Isten vérpadot, бүрөк-

pocharat, száműzetést; de egyet nem bocsáthat, azt, hogy az ausztriai dinasztianak valaha még alattvalója legyenek.” Szenvedélye lángoló hevében – úgymond Horváth Mihály – már nem is elégteli meg, hogy e személyes nézeteit nemzetébe is beleoltotta, hogy szelleme hatalmával százezernyi kart fegyverzett fel a fejedelmi ház letörésére. Nem is várhatja be az időt, míg lelkének e hő vágya a harcok mezején teljesül. Az általa gyűjtött és fölfegyverzett hadak első győzelmeire kitör belőle a szenvedély elfőj ihatatlan vihara s a bosszú édes kéjével kiáltja ki egyszerre nemzete és személye megbántójának detronizációját. Csaknem valószínűtlenül hangzik, mert oly gyermekes az az érvelés, amellyel a függetlenségi nyilatkozatot követelte. Előadása szerint mindenekelőtt a sereg akar már végre valahára egy zászlót, mely alatt küzdjön, akarja Magyarország függetlenségét s ha a parlament még tovább is késik kívánságát teljesíteni, a sereg maga fogja a függetlenséget proklamálni. De a detronizációt sürgette a nép is s amerre ő (Kossuth) átutazott, mindenütt nyomatékosan követelte azt s az idők jele ez, melyet a képviselőháznak nem lehet ignorálnia. Az már egyenesen az utópiák világába kínálkozik, amikor harmadik évüül fölhozta azt, hogy tudomása szerint Veronában egy európai kongresszus fog tartatni, amelyen az osztrák és olasz ügyek elintéztetnek. Itt fog majd napirendre kerülni Magyarország sorsa is s ha addig a függetlenséget ki nem mondják, nem küldhetünk követeket e kongresszusra s majd rólunk – nélkülünk, darabolják el Magyarországot.

Ezt az okfejtést a magyar girondeisták komoly

ellentmondás nélkül hallgatták meg. Nem tudtak meghalni meggyőződésük védelmében s ez megfosztotta őket attól az erkölcsi alaptól, amelyről Kossuth politikája fölött ítéletet mondhattak volna. Sem a mérsékelt párt, sem a tábornokok, kiket Kossuth a gödöllői megbeszélések alkalmával terveinek alapvonalába beavatott, nem tiltakoztak azzal a minden kétséget elutasító, szilárd energiával, amely ekkora horderejű kérdés kontradiktórius tárgyalásánál multhatlanul szükséges. Maga Görgey is hallgatott, ahogy nem hallatszott egy hang a debreceni parlamentben sem Kossuth ideája ellen. Pedig valamennyien érezték, hogy a függetlenséghez nem szavak kellene, hanem tettek. Ha az imént ismételt is megverték az osztrákokat, csakis a legnagyobb erőmegfeszítéssel teheték. Erre képekké őket – Görgey okoskodása szerint – az az öntudat tevő, hogy igaz ügyért harcolnak. Magyarországot Ausztriától elszakítani azonban nem törvény melletti, hanem törvény elleni harc; nem védő küzdelem, hanem az osztrák monarchia elleni támadás. Semmi jele annak, hogy ezeket a kemény és rideg argumentumokat Görgey az isaszeghi konferencián oly élesen és fenyegetően tolmácsolta volna, hogy ennek alapján feljogosítva érezhette magát a függetlenségi nyilatkozat elleni elkésett tüntetéssel Kossuth megbuktatására törni. Május folyamán zavaros politikai szereplése egy önmagával és az emberekkel meghasonlott kedély benyomását teszi ránk, amely ennek következtében az erkölcsi felbomlás veszélyében forgott úgy, hogy sem a szerencsét, sem a szerencsétlenséget elviselni nem tudta jó ideig. Különösen elragadtatta magát, mikor a

békepárt főembereivel való tanácskozása nem járt a kellő eredménnyel „Tele biztató reménnyel léptem – úgymond – a gyülekezetbe: csalódva távoztam. Azt hittem, hogy a békepártot, noha Kossuthnak egy rész cselfogása által visszaszorítva, mégis még mindig újabb küzdelemre készen s egy kétségbeesett visszavágásra elszántnak fogom találni. Végkép letörtnek találtam – e pillanatban teljesen harcképtelennek s amint látszott, még a küzdelem későbbi megújítására is minden szilárd elhatározás, minden határozott terv nélkül valónak. Velem sem ezt, sem azt az urak nem közölték. Lehet, hogy túlságos óvatosságból tették. Én azonban ezt a tartózkodást arra magyaráztam, hogy a békepárt általában gyöngébbnek érzi magát, semhogy ellenfeleivel, az április 14-iki párttal akár a parlamentben, akár azon kívül siker reményével összetűzni merjen.” Ez a debreceni konspirálás sivár eredménytelenségével szinte felbillentette lelki egyensúlyát: a kétely s többi, lelkületének a tagadás szellemét képviselő elemei nap-nap után folytatták megtépett lelki állapotában bomlasztó működésüket. Az erkölcsi és politikai meghasonlás nála e momentumban szétmállásig terjedő mértéket öltött, mellyel szemben egy pillanatra megszűnt a szervezet ellenállása és feje fölött csakugyan összecsaptak a hullámok. Ez a lelki diszharmónia volt a főoka a nyári hadjárat gyarló megkezdésének, taktikai elhibázottságának s offenzívája teljes összeomlásának is.

A nyári támadó hadjárat kiindulópontja a Duna balpartján a terepviszonyokat illetőleg a lehető legkedvezőtlenebb föltételek alapján nyugodott. Elte-

kintve attól, hogy Görgey összes erejéből a nagy támadásra három hadtestnél többet nem tudott egyesíteni, még számos kifogás marad a terv ellen. A mocsarak, holtvizek és más hasonló akadályok által nehezen leküzdhető terep a Vág, az érsekújvári Duna-könyök és a Dudvág között a védelemre predesztinált vidék, míg a támadásra éppen nem alkalmas. Görgey-Bayer támadó terve ellen Rüstownak az a főkifogása, hogy abban az összes eredmény egy csekély résznek eredményétől függött. Ha a hadműveletek hibás irányítása és az alvezérek (Nagysándor, Knézich, sőt Asbóth is) parancsnoki inkapacitása mellett a IV. osztrák hadtestet a II. és III. magyar hadtestek hősieles kitartásával sikerült is támaszpontjából kiverni és a pozsonyi utat megnyitni, Paniutine orosz hadosztálya az utolsó pillanatban kicsikarta a véres eredményt Görgey kezéből s megpecsételte offenzív tervének sorsát. A magyar főserg tehát kénytelen volt visszavonulni a komáromi sáncok körzetébe, miután Haynau könnyűszerrel visszanyomta a jobbparti frontról a VII. hadtestet és Kmetty hadosztályát elvágta a főhadseregtől. A fővárosba vezető főút fedezetlenül maradt s a kormánynak alig egy havi ott tartózkodása után megint Budapest kiűritésére kellett gondolnia. Haynau, aki a fiatal császárnak azt az ígéretet tette, hogy hat hét alatt mindennek vége lesz, e győzelmek után azzal a vérmes reménnyel kecsegtette magát, hogy az orosz segítség felhasználása nélkül, egyedül képes lesz döntő csapást mérni a komáromi erődvonal mögött meghúzódó magyar hadseregre, mielőtt annak minden része egyesülhetne. Az osztrák fővezér július 2-iki támadásának

egyéb célja nem lehetett, mint Görgeyt a fővárostól elvágni és erkölcsileg megrendültnek vélt csapatait esetleg már a komáromi táborban megsemmisíteni. A nagy csata első fázisában a kora délutáni órákban sikerült is Haynaunak megvetnie lábát Ó-Szőnyben és a magyar sereget Komáromvárban körülnézni, mikor a délutáni órákban Görgey visszacsapásra szánta el magát és minden erejét megfeszítette, hogy Ó-Szőnyt visszanyerje.

A július 2-iki csata csak akkor lett magyar szempontból áttörési kísérlet, mikor az ó-szőnyi útnak az osztrákok által történt megszállásával kétséssé vált Görgey visszavonulási tervének kivihetősége a főváros felé. Nagy és kemény tusa volt ez, amelyet győzelmes defenzívának lehet nevezni s amely elhárította a fővárosnak másképp már július 4-én bekövetkező s a kormány ügyeire nem kis zavart hajtó elfoglalását. Mindkét fél nagy elkeseredéssel küzdött. Görgey maga vezényelt s alkalma nyílt bebizonyítani, hogy a legváltáságosabb helyzetekben is megállja helyét. Schlick hadteste kétségbeejtő állapotban volt és már-már úgy látszott, hogy a megsemmisülést el nem kerülheti. Ismét Paniutine hadosztálya volt az a tényező – mint az orosz hivatalos jelentés elárulja – amely ezen a napon talán a végveszedelemtől mentette meg az osztrák hadsereget. Görgey mellett, hogy mindvégig ura maradt a csata taktikai vezetésének, egy középkori hős romantikus attitűdjében állt hadserege előtt. Egyéniségének ragyogó tulajdonságai a hadjárat egyetlen mozzanatában sem nyilatkoztak meg a képzeletet oly megejtő és oly előkelő vonásokban, mint ekkor. A nap

dicsőségében senkivel sem kellett osztozkodnia. Egyike alantasainak azt mondja róla, hogy egészen sajtászerű volt az a benyomás, amelyet Görgey festői honvédtábornoki egyenruhájában a sorok előtt hol itt, hol ott felcikázva keltett. Napbarnította vonásai komoly és rideg jelleggel bírtak. Kitűnt belőlük az ember hajthatatlan, büszke és dacos egyénisége. Amint odalovagolt a Dom Miguel-ezred egyik zászlóaljához és rohamra buzdította őket, így szólt hozzájuk: „Meg tudtok-e halni a hazáért” – gögös, bús, de elszánt magatartása ellenállhatatlanul férfias jelenség volt. A hátráló ütegpáncsnokokhoz ilyen parancsokat küldött: „Miért hátrálni? Miért nem inkább előre? Hát nincs már senki, aki meg tud halni a hazáért?” Ez a pátoz annál meglepőbb nála, mert határozott jelleme utálta a szó és tett közötti ellenmondást. Osztrák tiszték beszéltek Beöthy Ákosnak, olyanok, akik részt vettek a július 2-iki nagy lovassági viadalban, hogy ahhoz hasonló fenséges látványt, mint amilyent ekkor Görgey huszár-ságának élén nyújtott, sem az 1859-iki, sem az 1866-iki háborúban nem láttak. Egy szemtanú honvédtiszt így írja le ezt a lovas attakot: „A császár katonái minden áron előre haladni iparkodtak, de Görgey katonái egy tapodtatnyira sem tágítottak. Az ágyúdörgés rémséges volt, szurony szurony ellen, mell mell ellen harcolt. Végre a honvédek lankadni kezdtek, ágyúink tüzelése alábbhagyott és a monostori sáncokon fekete-sárga zászló lengedezett. Ebben a pillanatban az ágyúfüstből egy huszárcsapat bontakozott ki, élén egy mennydörgő szavú, ragyogó öltözetű lovassal. Hadúrnak hihetted volna, aki az őszregék mihikus homályából tört elő,

Görgey volt» „És ti tűrnétek, hogy magyar földet idegen lábak tapodjanak? A felelet egy általános kétségbeesett roham volt. Az ütközet késő éjjelig tartott, míg e nagyszerű lovasroham fedezete alatt Leiningen honvédjei visszafoglalták Ó-Szőnyt. Az osztrák hadsereg mindenütt visszavonult. A csata eredménye az lett, hogy az ellenség a Raming által említett célok közül (döntő csapást mérni a magyarokra vagy a szőnyi utat elvágni előlük) egyiket sem tudta elérni. Ha tekintetbe vesszük, hogy az arány a hadseregben 32:58, ágyúban 129:216 volt az ellenség javára, a lovascsata hevében súlyosan megsebesült magyar fővezér teljesítményét annál magasabbra kell értékelni.

Ezek után katonai szempontból teljesen elfogadható, ha a július 2-iki véres, de a magyar fegyverekre dicsőséges eredmény alapján Görgey az osztrák hadsereg áttörésének tervéhez ragaszkodott. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy második kísérletnél a magyar vezérkarnak már Nagysándor I. hadtestje, valamint Görgey Ármin és Horváth János száguldó különítményei is rendelkezésére állottak. A sikernek egy további kezessége lett volna az osztrák hadsereg meggyöngyölése, mert Haynau már a Komárom alatt táborozó osztrák fősergeből tekintélyes erőket vont el, hogy a fővárost megszállhassa. Sajnos azonban a július 11-iki áttörési kísérlet határozott kudarcot vallott. A magyar hadsereg operációinak nem lehetett eleve kedvező kilátást jósolni, mert Klapkának, a megsebesült főparancsnok helyettesének intézkedései nem feleltek meg az alapul vett taktikai áttörés eszméjének. Ez ugyanis feltételezi

azt, hogy az ellenséges szárnyakat tüntetés által lekössék és hogy az áttörési helyen túlnyomó erővel rávessék magukat az ellenség arcvonalára. Klapka intézkedései a császári hadseregnek igen kiterjedt hadállására intézett általános offenzívának feleltek meg. A július 11-iki áttörési kísérlettel nemcsak pótolhatatlan idővesztést okozott a magyaroknál, ami végső eredményben megakadályozta Kossuth nagy hadsereg-összpontosítási tervét, hanem újra lángrollobbantotta a kormány és Görgey hamu alatt parázsló vizzályát. Minthogy Görgey megtagadta a kormány parancsainak teljesítését, a pesti haditanács elmozdította Görgeyt a fővezérségről és a skartból előrántott Dembinszki-Mészáros-féle generálitást megbízta azzal a feladattal, hogy a fölmentett Görgey helyett a magyar fősereg zömét vezesse a főváros felé. Mikor - úgymond Mészáros - a főparancsnoki tisztséget elfogadta együgyűségében, mi mást se reményelt, mint-hogy annyi egymás közt összeférhetetlen hadvezér között, ha más által nem is, de becsületessége és egyenessége által oly közönyös pont leszen, mely a sokféle ágazó véleményt és kedélyt egy körbe gyűjteni s ki-egyenlíteni bírja. A feldunai sereg azonban nem fogadta el a baljóslatú dualisztikus fővezérséget, hanem ragaszkodását fejezte ki Görgey iránt, aki azután a Duna balpartján az I., III. és VII. hadtestekkel július 13-án elindult, hogy a délvidéken összpontosított többi magyar hadtestekkel egyesüljön. Július 15-én és július 16-án már alkalma volt tapasztalnia, hogy az egyesülés közvetlen útját a Duna és Tisza közt Paskievics hadai elállották. Ha az orosz elővédekre Vác mellett

kemény csapást mért is, elenyészett a remény, hogy a túlnyomó hatással érvényesülő orosz éket, amely a Túrán harcoló Perczel és Vysotzki hadtestjeitől elválasztotta az ő seregét, áttörhesse, vagy szétzilálhassa. Görgey tehát eredeti tervét kénytelen volt elejteni s egy vasúti őrházban rögtönzött haditanács alapján gyors éjjeli diverziót elrendelni Rétság felé, Nógrád, Gömör és Borsod vármegyéken át a Felső-Tiszához. A visszavonuló magyar hadtestek nehéz utóvédi harcokat vívtak az eleinte erélyesen, utóbb lagymatagon üldöző oroszokkal. Görgey azonban mégis elérte a sajó-hernádi vonalat s megint csak akkor jutott prekárius helyzetbe, mikor kiderült, hogy az orosz hadsereg zöme átkelt a Tiszán Tiszafürednél és ezzel az Arad felé való vonulás és hadsereg-koncentráció elé újabb akadályok tornyosultak. Görgey seblázának ismételt kiujulásai ellenére, okosan hajtotta végre a szükségessé vált új haditerv szerint haderejének csoportosítását. A gesztelyi ütközet estéjén (július 28.) elindulva, huszonhat órás erőltetett meneteléssel, hadtestjeit áthozta a tiszántúli partra, úgy, hogy az agyoncsigázott hadsereg már július 30-án Rakamaz, Vaskapu és Nagyfalu körül a debreceni úton táborozhatott. „A haladéktalan elindulást – úgymond Görgey – azért tartottam szükségesnek, mert a tiszafüredi balparttal együtt elveszett reánk nézve annak a lehetősége is, hogy az ellenséges tömegek halmozódását ezen a hadászati ponton megakadályozhassuk vagy csak ellenőrizhessük is. Ha tovább is időzünk tehát a Hernádnál, az orosz hadvezér csakugyan megteheti azt, hogy túlnyomó erővel ellepven a mi hátrálási vonalunk vidé-

két, minket oldalt Erdélybe vagy éppenséggel a Máramarosba felszorít s ezzel az ország alvidéki seregeitől mindenesetre elzár előreláthatólag egyszer- és mindenkorra.”

E kínos marsokról jegyzi föl Rochlitz Kálmán, Görgey egyik parancsörtsztje, hogy a honvédszászlóaljak menetelés közben elaludtak, de azért gépies automatizmussal lépegettek tovább s csak akkor riadtak fel alvajáráó állapotukból, mikor hirtelen „állj”-ot vezényeltek s a legények egymáshoz ütődtek. E fáradalmas visszavonulás ellenére is július 30-án úgy állt a helyzet, hogy az oroszok közelebb álltak Debrecenhez, mint a magyarok. Az I. hadtest már e napon mégis eljutott Nyíregyházáig. Itt két út állt Görgey előtt a Berettyó folyóhoz: egyik a nyugati, rövidebb és veszélyesebb Debrecen-Berettyóújfalun át, a másik a keleti, távolesőbb és biztosabb a Nyírségen át Kismarjára, föltéve, ha az előbbi útvonalat egy erősebb oldalvéd szállja meg. Görgey haderejének zömével a koncentrációs terv érdekében természetesen az utóbbi vonalat választotta, míg az I. hadtest kapta azt a veszélyes feladatot, hogy az oldalvédi szerepet ellássa, ha kell önmaga feláldozása árán is. Görgey azért osztotta ki Nagysándor hadtestjének ezt a nehéz aktust, mert az egész feldunai hadsereg legértetlenebb, legjobb tüzérségi felszerelésével ellátott, legpíhentebb hadtestje volt, amely a rétsági utóvédi csata (július 17-18) óta komoly küzdelmeket nem vívott. Görgeyt csak azért kell ebben az intézkedésben hibáztatni, hogy a felelősséggel teljes és nagyfokú katonai erényeket igénylő feladatot a hiú, makacs és

gyöngé belátással bíró Nagysándorra bízta. A magyar fővezényletnek épp a visszavonulás célgondolata és hadserege integritásának fentartása miatt kétségtelesen nem lehetett szándéka, hogy az I. magyar hadtest döntő csatába ereszkedjék Paskievics főerejével. Az oldalvédí csatározásból – sajnos – nagy ütközetté kifejlődött debreceni csata katonai bírálatánál két nézet alakult ki. Az egyik Ramíngnak, Haynau vezérkari főnökének a *Sommerfeld zug*-ban olvasható véleménye, mely szerint Görgey – amihez egy tábornoknak joga van – első hadtestét szántsándékkal feláldozta, hogy zömét megmentse. A másik, a populáris magyar meggyőződés, hogy Görgey személyes ellenszenvből szándékosan tette ki Nagysándort a verekedésnek. Ez utóbbit tartja Kossuth is, aki *Iratainak* III-ik kötetében azt mondja: „Nagysándor tábornokot a *hon vesztére fondorkodó ármány* Debrecennél a túlnyomó ellenségnek elhagyatottan – markába dobta.” Mielőtt az idevágó orosz kútfőket idéznénk, nézzük meg, miként Ítélik egy elfogulatlan s közömbös idegen pusztán katonai szempontból. Rüstow a szabadságharcról írt munkájában ezeket írja: „A megparancsolt menetrend szerint a magyar had zömének (III. és VII. hadtest) augusztus 1-én Nyiradonyba, 2-án Vámospércsre, augusztus 3-án Nagykátára, 4-én Kismarjára kellett érnie. Az oldalvédnek (I. hadtestnek) július 31-én Hadházára, augusztus 1-én Debrecenbe kell mennie s lehetőleg még 2-án is helyben maradnia. 3-án Derecskére, 4-én pedig Berettyóújfaluba folytatnia útját. E menetrendben bizonyára nincsen semmi különös. Nagysándor világos utasítást kapott, kerülni

minden komoly összeütközést és ha túlnyomó erő találná megtámadni, akkor egyszerűen húzódjék vissza Berettyóújfalu felé vagy pedig félre, a hadsereg zömének hátrálási vonala irányában. Hogy vajjon 2-án még csakugyan Debrecenben maradhat-e és maradjon-e, azt megítélni Nagysándor dolga volt. Amint látni, ez intézkedések semmi feltűnőt sem tartalmaznak. De mert éppen Nagysándor kapta feladatul ezt az oldalvédet: csakhamar híre járt, hogy Görgey szántsándékkal fel akarta áldozni Nagysándort.” Megjegyzendő, hogy Jósika Miklós báró, aki pedig Kossuth legintranzigensebb hívei közé tartozott s nem csinált titkot Görgey elleni gyűlöletéből, fölmenti Görgeyt e csatavesztés felelőssége alól s az emigráció alatt írt egyik munkájában nem habozott kijelenteni, hogy Nagysándort a Debrecennél elkövetett óvatatlanságáért a világ bármely hadseregében haditörvényszék elé állították volna.

Hogy az erőknek a magyarokra nézve lesújtó különbsége dacára a csata egy bizonyos momentumáig az I. magyar hadtestre a helyzet nagyon kedvező volt, Osten-Korff előadásából tudjuk. Annál nagyobb hiba volt Nagysándor részéről a dolgot erőltetni, különösen ha meggondoljuk, hogy a csata folytatását saját vezérkari főnöke, Pongrácz őrnagy is határozottan ellenezte s minthogy Görgey tervével is határozott ellentétben volt. Lássuk hát, mikép látták a taktikai helyzetet az oroszok?

Osten-Korff szerint Debrecen előtt az orosz csapatokat nem lehetett csatarendbe felállítani, mivel a magas és terjedelmes kukoricaföldek minden moz-

dulatot lehetetlenné tettek. Ennek következtében négy versztnyire a várostól meg kellett állni s a csapatok csoportosítását újból kezdeni. A magyarok csapataikat nagyon ügyesen a dombok mögött, kertekben és árkokban helyezték el úgy, hogy négy lovas századon és két ágyún kívül semmit sem lehetett látni. „Minde-
nekelőtt – úgymond – e lovas-különítményt akartuk a várostól elvágni, miért is lovasságunk századonkint oszlopokban előnyomult, de ekkor mintegy ezer lépésnyire az ellenség állásaitól, 32 ágyúból oly heves tüzet kaptak, hogy nagyrészüket visszafordult előbbi állásaik felé. Lovasütegeink, nemkülönben egy osztrák röppentyű-üteg viszonzta ugyan az ellenség tüzelését s egy darabig kiállják a túlnyomó ellenséges tüzéséget, de jó ideig nem löhetnek, mivel a feltűnő ügyességgel irányzott magyar ágyúk a legénység felét s a mögötte álló fogatokat leterítik. A tartalékból elősiető 24 fontosaink végre nagynehezen helyreállítják az egyensúlyt... Miután észrevettük, hogy a lázadók balszárnya megkerülhető (miért?), annak legszélsőbb hegye ellen három gyaloghadosztályt és két 24 fontos üteget állítottunk fel Gillenschmidt tábornok személyes vezetése alatt. Ez hozta meg a döntést... Egyes magyar lovascsapatok meg-megállapodva fedezik a gyalogság visszavonulását és leginkább a huszárok elszánt tartása riasztja vissza a kozákokat, akik *egyáltalán nem szívesen szállnak szembe velük.*” A csata eredménye mintegy 1000 fogoly volt, de Osten-Korff nem tudja, hogy az elfogottak kilenctizedrésze az irreguláris Korponay-féle divízióhoz tartozott, amely most

szagolt először puskaport s csak Debrecennél csatlakozott az I. hadtesthez.

Kevésbé érdekelt szakemberek – elmélkedik tovább Osten-Korff – a debreceni csata kritikájában elmondhatnák, hogy a magyar vezér (Nagysándor), kinek feladata csak az volt, hogy az oroszokat kisebb csatározásokkal feltartva, komoly akcióba ne bocsátkozzék, a túlerő által győzetett le. „Tekintettel azonban a lázadók előnyös állására, tüzéségük határozott fölényére, leginkább azonban lovasságuk impozáns föllépésére, csakis iszonyú veszteségekkel érhattük volna el azt az eredményt, ami így egyszerű mozdulat által bekövetkezett. Az ellenség balszárnya ugyanis ügyetlenül volt felállítva, de a hibát azonnal helyrehozhatták volna, mihelyt a magyar parancsnok a megkerülésre kirendelt csapatok szándéka felől tisztába jött. Ehelyett azonban a magyar tábornok visszavonta érintetlen lovasságát s balszárnyát egészen visszahúzta ... Tegyük fel, hogy az ellenség balszárnyának megkerülése ennek dacára is félig-meddig sikerül. Mi hasznát láttuk volna ennek, ha a magyar lovasság *iszonyú tüzéségének* védelme alatt bennünket arcban megtámad s gyalogságát is rohamra indítja? Nagyon, de nagyon sokáig tartott volna, míg túlerőnk súlya érezhetővé lesz és még akkor is Görgey hollétének bizonytalansága az eredmény értékét vajmi kétséssé tehetné volna.” Az oroszok különben 22 tisztet és 580 embert vesztek halottakban, 1200-at sebesültekben, köztük három tábornokot (Kuprianow, Lalintrow, Milles).

Paskievics e tagadhatatlan sikere azonban nem

vezetett messzemenő sztratégiai következményekre, minthogy sem az I-ső hadtestet, sem Görgey zömét nem volt képes elvágni az Aradra tervezett visszavonulástól, ahova Dembinszkinék is meg kellett volna érkeznie a déli fősereggel a kitűzött időpontban. Sajnos, a tervezett egyesülés, amely a szabadságharc vezéreinek még egyszer módot adott a sors megkorrigálására Haynaunak megveretése által, Dembinszki macakosságán vagy silányságán meghiúsult. Dembinszki a déli magyar hadsereggel a szőregi csata után nem Arad, hanem Temesvár felé hátrált. Önkéntelenül fölvetődnek a következő kérdések: miért nem gondoskodott idejekorán a szeged-aradi összeköttetési vonal biztosításáról Dembinszki? Miért mondott le végkép a szerencsétlen szőregi csatározás után Görgey seregével való egyesülésről? Sőt ha a szőregi hadállást döntő csata nélkül már eleve feladta, miért legott Temesvárt választotta minden kényszerítő ok nélkül visszavonulási pontnak? Miért nem Aradot? És végre mi kergette őt a temesvári irányban oly ellenállhatatlanul tovább, hogy az egyenesen Aradra parancsoló kormányrendelettel már nem is törődött? Dembinszki memoiraiban azzal védekezik, hogyha a kormány parancsát végrehajtotta volna, akkor Kmetty hadosztálya, Kollmann portyázó csapatai, Vécsey Temesvárt ostromló hadtestje a főseregtől elvágattak volna, önmaga pedig Görgey hadseregéhez hasonló világosi krízisbe jutott volna Aradnál. Ez azonban teljességgel nem áll, mert idő és alkalom bőségesen volt arra, hogy ezeket is Aradra irányítsák. így lett, mert így kellett lenni Temesvárnak a magyar szabadságharc Numantiájává.

A temesvári és segesvári csaták után a magyar szabadságharc ügyének sorsa kicsúszott a magyar vezérek befolyásának és rendelkezésének hatásköréből. A helyzet augusztus 9-ikének reggelén így festett: Erdély Hunyadmegye kivételével az oroszok hatalmában volt; Bem sereg nélkül érkezett Temesvárra; Dembinszki hadserege Haynau elől, Görgey Paskievics elől folytonos hátrálásban; Dembinszki Arad helyett Temesvárra húzódott vissza, mit Kossuth (saját előadása szerint) csak akkor tudott meg, mikor a hibát helyreütni már csak úgy látszott lehetségesnek, ha Dembinszki Temesvárnál Haynauval szemben helytállni képes mindaddig, míg Görgey hadserege Aradról odaérkezik. A szegedi löportorony néhány nappal előbb felrobbant s így elveszett a legutolsó hadműveleti alapon az a munició-tartalék, amely bárminő kedvező helyzetben is, néhány hétre hosszabbíthatta volna csak meg a magyarok ellenállását. Az ügyek politikai és katonai vezetésében a legnagyobb összevisszaság uralkodott. A hazafiúi aggodalmak szürkületében, mint egy méla holdvilágon, a közvélemény utolsó mentőeszköz gyanánt Görgey diktatúráján csüggött; katonát kívánt az ügyek élére, egy bátor, szigorú, vaskarú, sőt kegyetlen férfiút, aki parancsolni, büntetni is tud is, mer is (Szemere). Ámde a polgári kormány új fővezért nevezett ki már előbb Dembinszki személyében, de ettől legott függetlenné tette Perczelt. Közben kéz alatt, Kossuth írt Bemnek, hogy minél hamarabb siessen Erdélyből s vegye át a főparancsnokságot. És mintha csak mindez nem lenne elég a zavarból; – azon ürügy alatt, hogy a tábornokok

közi egyenetlenségek így lesznek legjobban kiegyenlíthetők – Kossuth maga akarta átvenni a seregek fővezérletét, mint Görgeynek írta s az ő (Görgey) vezérkari főnöksége és tanácsai mellett akarta intézni az ügyeket.

A kormány ideiglenes székhelyét a menekülteknek egész raja lepte el. Minden osztályból való kompromittáltak itt gyülekeztek össze: követek, kormánybiztosok, hivatalnokok, hadsereg nélküli vezérek és vezér nélküli hadsereg-roncsok; fegyvergyárak, főszerelések személyzetei; hírlapírók, papok, kiket Haynau vérbosszús kiáltványai s a szibériai éjszakák rémségei felől szállongó hagyományok „a kétségbeesés e végpontján” összehoztak. „S midőn végre csak egy hely volt még, hol a menekültek megpihenhetnének, kimondatott, hogy e pont huszonnégy óráig sem biztosabbé, menjen mindenki, ahová jobbnak látja. Duscheknek parancs adatott, hogy a pénznyomdát és az államkincstárt szállítsa a várba; ehhez kétszáz szekér kellett és szekér nem volt kapható többé. Menekülők lefoglalták valamennyit.” (Jókai, Életem legszomorúbb napjai). Ily körülmények között meg kellett történnie annak, ami megtörtént. Görgey, az utolsó magyar hadsereg vezére, nem lévén sem azon ördögi félisten, sem azon félisteni ördög, aminek barátai és ellenségei tartották, a helyzet összképéből levonta a reális következményt. A világosi fegyverletétel tehát nem árulásnak volt az eredménye, hanem „a helyzetnek konkrét, megrendítőleg való kifejezése” (Gazdátlan levelek.) A fegyverletétel szomorú aktusának leírása nem idevaló. „Hiszen olyan ellenséggel volt dolgunk

– írja az orosz félhivatalos historikus – akit tisztelnünk és becsülnünk kellett vitéz és férfias magatartása miatt. S amikor azt láttuk, hogy a csatarendben felállított magyar sereg azért áll, előttünk, hogy fegyvereit letéve, a hadifogoly bizonytalan sorsára jusson, alig hiszem, hogy lett volna köztünk valaki, kinek szívét valami kínos érzés át nem járta” ...

Rüdiger, Görgey oldalán már az esti szürkületben lovagolt végig a lefegyverzett magyar hadsorok előtt. A 9-ik zászlóalj elé érve, azt kérdezte: ezek lengyelek? Úgy látszik, meglehetősen tájékozatlan volt, mert a lengyel legionáriusok is vörös sapkát viseltek. „Nem azok – felelte Görgey – az én seregemben nincsenek lengyelek.” Azután Zaránd irányában, a III. hadtest arcvonala felé távozott el az orosz tábornok. Midőn Görgey egy kis darabig még elkísérte, a balszárnyon, a 3. és 9. zászlóalj s a Hannover-huszárok felől felhangzott az „éljen Görgey!” – utolszor. Ekkor Görgey hirtelen egy percre leborult hű lova nyakára. (Hegyesi Márton, A 3-ik zászlóalj története.)

X.

Nem a szabadságharc sorsának végső kifejlődésére, hanem a magyar erők szervezésére és belterjes felhasználására gyakorolt káros hatást Kossuth és Görgey politikai meghasonlása, melyből a személyes gyűlölködés fúriái szabadultak el és tették lehetetlenné együttműködésüket. A júliusi napok elején (1849) már odáig fajultak a viszonyok, hogy Görgey a maga részéről a szabadságharc politikai vezérével való összhangzó működést teljesen lehetetlennek tartotta, mint „teszem két embernek karöltve járását, akik közül az egyik mindenkor kész a maga tetteiért s ezek minden következményeiért helytállni, míg a másik a maga cselekedeteinek kényelmetlen következményei elől minden úton-módon kitérni iparkodik.” Kossuth viszont Görgey nem egy lépésében árulást szimatolt s mindvégig éber gyanakodással kísérte a tábornok politikai szereplését. A viddinii levélben, amelynek szerzőségét a nagy számúzótt hiába igyekezett elutasítani magától, hangzik fel első határozott formában az árulás vádja még pedig úgy, hogy Világoson, mint egy ferde prizmán keresztül tartott szemlét Görgey szabadságharci szereplése fölött.

Kossuth és Görgey azonban igazságtalanok voltak egymás értékelése iránt: az egymás elleni halálos gyűlölet elvakította szemüket és megfosztotta őket tisztalátásuktól. Csaknem két nemzedéknek kellett

kihalnia, míg ütött az igazságszolgáltatás órája s a rögtönítélők vaklármája elhallgatott – valamennyire. Az elfogultság, amelytől ember legyen, aki szabadulni tud, ha *azon időket* oly befolyás alatt élte át, mint a szabadságharc legtöbb szereplője: már oszladóban, mindenestre tisztulófélben van. A magyar közvéleményben az igazságnak jó ideig az volt az akadálya, hogy még sokan azt hitték: Kossuth annál fényesebb, minél sötétebb Görgey. Ámde szabad-e egy férfiút egy borzasztó kontumácia örvényébe lökni bármekkora történeti bálvány kedvéért? Politikai érdekek és párt-szemponatok némuljanak el a történelem propileumai előtt. Különben se gondoljuk, hogy Görgey súlyosan megbántott emlékének kiengesztelése Kossuthra nézve Götzendämmerung-ot jelentene. A hódolatnak, amely a szabadságharc politikai vezérét megilleti, nincs joga többé emberáldozatot követelni.

Kossuth legnagyobb érdeme s emberi, valamint politikai nagyságának legfontosabb teljesítménye az volt: hogy megmentette a magyar nemzet becsületét. Az önvédelmi harc megkezdése és szervezése a XIX. századnak legkimagaslóbb tényei közé tartozik: jelentőségben mindjárt a német és olasz egység megalkotása után következik. Kossuth alakja, ha nincs védekezve oly széles talapzatra, mint Bismarcké és Cavouré, de a történeti magasság épp azon a színvonalán áll, mint ezeké. Az az erőfeszítés, amely mindörökre össze van kötve az ő nevével, vált erkölcsi és jogi alapjává annak a kreációnak, amelyet kettős monarchiának neveznek, ha ő tiltakozott is a fejlődésnek ilyen alakú eredménye ellen. Kossuth neve

s az ahhoz fűződő nemzeti küzdelem adott a magyaroknak végérvényes polgárjogot Európa modern nemzetei között. S amint a végső nemzeti aspirációk, egy nemzet lelkében csírázó eszményi irányok képviselője, a magyar nemzet élete fogytáig egyike lesz ő ama csodálatos kolosszusoknak, kik új és derültebb tájak felé irányítják a fejlődés folyamatát. Örök dicsősége, hogy a magyar parasztban rejlő szociális és nemzeti kincseket fölfedezte és napvilágra hozta. A jobbágy-ság felszabadítójának emléke oly kiírthatatlan gyökert eresztett az alföldi magyar nép szívében, mint amily mélyen él Napóleon a francia és Garibaldi az olasz nép lelkében. Kossuth és a magyar nép viszonya annál magasztosabb, mert ez a kultusz nemesült viszony itthon sohasem nyert oly félhivatalos támogatást, mint amott Napóleon és Garibaldi népszerűsége. Oly mély és átható ez a kultusz, hogy a nevének dicső-köréből táplálkozó politikai pártok semmit se árthattak neki.

De mégis csak ember volt Kossuth is. Emberi létünk törvényei és gyarlóságai hozzátartoznak konkrét jelleméhez. Nem volt ő testetlen, absztrakt hős, kinek emberi vonásait elmosta a legenda apadhatatlan forrása. Nagy eszmék, nagy szenvedélyek, tehát nagy egyoldalúságok uralkodtak történeti életén. Egyik legnagyobb tévedése volt az, hogy a maga részéről is sokat tett Görgeyvel való viszonyának elmérgesítésében s ezt tetézte azzal, hogy a hazafi fájdalom első paroxizmusában árulónak nevezte Görgeyt, átadta őt a közmegevetésnek s kiközösítette a magyar társadalomból. Görgey tehetségének és jellemének po-

zitiv elemeivel szemben teljesen fogékonytalannak mutatta magát. A két férfiú között való különbséget klasszikusan jellemezte maga Görgey, mikor a diktatúra átvétele alkalmával az ő kiáltványát szembeállította azzal, amivel a volt kormányzó elbúcsúzott Arad polgáraitól: „Az én kiáltványom próza volt: a Kossuthé költészet. A közönség pedig, melyhez mind a ketten szóltunk, a kemény katona prózája iránt nem bírt fogékonysággal: ellenben a nagy agitátor költészetét mohón bevette. Ne kárhoztassuk emiatt a közönséget. Legföljebb azt lehet sajnálni, hogy az agitátor nem volt katona s a katona nem volt agitátor – és hogy ezért szükségképen útjaiknak szét kellett válniok.” Kossuth lelke könnyen elszáryalt káprázatok és valószínűtlenségek birodalmába, holott Görgey életének legfontosabb eleme: a bizonyítás. Gondolatmenete, úgy lehet, akarata ellenére a természettudományi iskola keretébe illeszkedik bele legközvetlenebbül. Akár írásait nézzük, akár hadvezéri cselekedeteit, akár politikai befolyását: mindenütt a bizonyítékok élénk, eredeti, friss csoportjával találkozunk. Bárhova illesszük is be életébe a miért szót, mindig meg fogjuk kapni rá a pontos, az érdekes, a kemény, gyakran dacos feleletet. Görgeynek vannak tettei, ahol az igazság nemes ere rejtve csörgedez és türelmet, nem elnézést kíván. Történelmünknek ő az első nagy embere, akit szobortalapzat, babérág és hozsanna nélkül is nemcsak megtermettségekben, de megérthetőségben tudunk magunk elé állítani. Sem hagyományok, sem ragyogó színek nem kívánkoznak segítségére, cselekedeteit nem nagyítja meg az idő, a képzelet; erényei és hibái, mint

közvetlen tünetek jelennek meg gondolatmenetünkben. E megvesztegető koraérettség mellett csak sajnálni lehet, hogy alig harminc éves korában mindörökre letűnt a történelem színpadáról.

Kossuth és Görgey neve többé nem fog annyi szenvedelmes vitát kelteni, mint apáink és nagyapáink idejében. – Tudjuk, hogy mindegyik a másik hivatásának aspirációitól áthatott lélek volt s ebben látjuk sorozatos tévedéseiknek és kudarcaiknak egyik főokát. De így is kettejükben látjuk a magyar faj nagyratermettségének revelációját. Munkásságuk, miként Kossuth messzehangzó, Görgey csöndes mártírúma is átvadta a magyar történelemben, részét teszi multunk amaz erkölcsi tényezőinek, amelyek – Macaulay szavai szerint – a nemzetek életének elemei.